

S. LAANSMA

DE JOODSE GEMEENTE TE ZUTPHEN

DE WALBURG PERS ZUTPHEN

DE JOODSE GEMEENTE TE ZUTPHEN

Handwritten text, likely a title or page number, mostly illegible due to fading.

*Afbeelding op de omslag:
Ingang van de uit 1797 daterende, nog in gebruik zijnde begraafplaats op het Hoogewest.*

DE JOODSE GEMEENTE TE ZUTPHEN

DOOR
S. LAANSMA

1977

DE WALBURG PERS ZUTPHEN
C. F. J. SCHRIKS

Digitized by Touro College Libraries
For Project Zikaron
www.zikaron.tourolib.org

2021

Deze uitgave kon tot stand komen dankzij financiële steun
van het provinciaal bestuur van Gelderland, het gemeentebestuur van Zutphen,
de stichting Fonds A. H. Martens van Sevenhoven te Arnhem,
de Joodse Gemeente te Zutphen en het J. en S. Spierfonds te Amsterdam.

© 1977 DE WALBURG PERS ZUTPHEN

*Niets uit deze uitgave mag worden vervoelvondigd en/of openbaar gemaakt
door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook
zonder de voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.*

*No part of this book may be reproduced in any form, photoprint, microfilm
or any other means, without written permission from the publisher.*

VORMGEVING EN DRUK: DE WALBURG PERS ZUTPHEN

ISBN. 906011-333-5

INHOUD

<i>Woord vooraf door M. Groen</i>	6
<i>Verantwoording en opdracht</i>	7
1. Voorgeschiedenis	9
2. 1567: joden niet gewenst	14
3. Joden in de 17de en 18de eeuw	16
4. Het begin van de joodse gemeente	20
a. 1796: De eerste joden	20
b. 1797: Een eigen begraafplaats	21
c. 1798: Naar een eigen Synagoge	22
5. Joodse familienamen	24
6. 1814: De eerste echte Synagoge	28
7. 1879: De tweede Synagoge	31
a. De inwijding van de Sjoel	31
b. Twee jubilea: 1904 en 1929	32
8. 1954: De derde Synagoge	35
9. Reglementen van de joodse gemeente	37
a. Het Reglement van 1822	37
b. Het Reglement van 1862/1888	37
c. Het Reglement van 1945	39
10. Verenigingen	41
a. Mannenvereniging "Gemiloth Gasodim"	41
b. Het Israëlitisch Armbestuur te Zutphen	42
c. Hulpkas "Ezzrath Israël"	43
d. Maatschappij tot Nut der Israëlieten in Nederland	43
e. Vereniging "Bigdei Koudesj"	43
f. Vereniging "Weezenzorg"	43
g. Vereniging "Geskas Hatouroh"	43
h. Vereniging "Tot Nut en Genoegen"	43
i. Grote schakers	43
11. Het Joseph en Sara Spierfonds	45
12. Joods godsdienstonderwijs	48
13. De koopman die koopt van alles	51
14. Geslagen, doch niet verslagen	53
15. Wij gedenken	59
a. Het monument	59
b. Lijst van niet-teruggekeerden	61
<i>Bijlagen</i>	
a. Begravenen wier graven niet gevonden zijn	72
b. Fragment-genealogie van het Priestergeslacht Koppel	73
c. Voorzitters	75
d. Godsdienstonderwijzers	76
e. De joodse ingezetenen van Zutphen in 1840	77
f. Woordenlijst	80

WOORD VOORAF

De geschiedenis van de "Kehilla" joodse gemeente Zutphen is ontroerend als die van bijna iedere joodse gemeente in Nederland.

De heer Laansma heeft zich als niet-jood geen gemakkelijke opdracht gesteld om deze geschiedenis te beschrijven.

Zutphen behoort tot die steden waar al in de middeleeuwen joden vertoefden: ook toen al door tal van moeilijkheden geteisterd, maar desondanks als gemeenschap veerkrachtig gebleven en bereid om het jodendom te behouden en door te geven aan volgende generaties, totdat in mei 1940 het Duitse schrikbewind zich schuldig maakte aan de grootste massamoord, ooit in de geschiedenis van het mensdom plaats gevonden.

De lijst van de enkele tientallen die de catastrofe overleefden, is sneller geschreven, dan van de honderden die werden vermoord.

De bewogenheid en intentie van de auteur waarmee hij dit boek geschreven heeft hebben het mede tot een monument gemaakt. Veel stadgenoten, vooral ouderen, zullen bekende namen en feiten tegenkomen.

Jongeren moge het tot lering strekken, wat een kleine groep met idealen kan bereiken, maar ook waartoe dictatuur kan leiden.

Een interessant boek voor hen die belangstelling hebben voor de geschiedenis van de Nederlandse joden en de historie van Zutphen. Moge de schrijver de voldoening hebben, dat het werk in vele handen komt, hij heeft het verdiend.

De talrijken, die er niet meer zijn, en zo toch bij ons blijven, worden erdoor geeerd.

M. Groen

Voorzitter Nederlands-Israëlitische
gemeente Zutphen

VERANTWOORDING EN OPDRACHT

Het schrijven van dit boek heeft mij enerzijds grote voldoening verschaft, anderzijds heeft het mij vervuld met een gevoel van schaamte.

Van de eerste tot de laatste bladzijde is hier het weten gegroeid omtrent het hoe en waarom van een eerst volkomen onbekende geschiedenis. Doch hoe verder men komt hoe groter het gevoel van onzekerheid wordt. In de eerste plaats, omdat je niet weet hoe datgene wat je na serieus onderzoek hebt opgeschreven bij de ander zal overkomen en in de tweede plaats, omdat je er nooit helemaal zeker van bent of je wel volledig bent geweest.

Welnu, het is thans geschreven. De voldoening van het schrijven is een vreugde, wat onze joodse naaste werd aangedaan zal een verdriet blijven. Een genezen wond blijft een litteken.

Veel dank ben ik verschuldigd aan de heren M. Groen en M. L. Krukiener, die mij, in hun functie van voorzitter en penningmeester van de joodse gemeente van Zutphen, alle medewerking gaven en mij ruimschoots in de gelegenheid stelden alle aanwezige archiefstukken te raadplegen. Tevens gaven ze mij de gelegenheid de joodse begraafplaats te bezoeken en de synagoge te bezichtigen, waarbij diverse foto's gemaakt konden worden.

De heren H. Beem en M. Groen ben ik zeer dankbaar voor hun kritische opmerkingen bij het doorlezen van het manuscript.

Vervolgens dank ik de heren C. O. A. baron Schimmelpenninck van der Oije, R. Wartena en J. Eefting van het gemeentearchief voor hun bereidwilligheid, hulpvaardigheid, tips en waardevolle adviezen.

In dit verband mag ik niet nalaten de aantekeningen en krantenartikelen van de heer J. Gimberg, de vroegere gemeentearchivaris, te vermelden. Zij kunnen gezien worden als een basis voor dit geschrift.

Op gevaar af dat ik personen oversla – in dat geval: vergeef mij – noem ik nog enkele namen van mensen die mij op de één of andere manier geholpen hebben: de heren H. Kooger uit Zevenaar en A. G. Steenbergen uit Wageningen voor gegevens, de heer E. Spier uit Amsterdam voor de foto van het schilderij van Joseph Spier, de uitgeverij Thieme voor het in bruikleen geven van enkele foto's, de heer H. W. ten Bosch van boekhandel Van Someren voor enkele tips, de gemeente Zutphen voor het doen raadplegen van de Staatscourant, de heren H. Guichelaar en G. Schiphorst voor het maken van foto's en de heer W. Zeylemaker voor zijn toestemming om door hem vervaardigde foto's te plaatsen.

Tenslotte draag ik dit boekje met eerbied op aan allen die hun leven gaven in de tweede wereldoorlog, omdat zij jood waren of omdat zij het niet konden laten joden te helpen. En aan hen die eenzaam achter bleven.

De eeuwige God zij hun hulp en hun kracht.

S. Laansma, Zutphen 1976

VOORGESCHIEDENIS

De komst van de joden in de lage landen bij de zee had ongetwijfeld te maken met de vervolgingen waaraan zij reeds eeuwen te lijden hadden. De Kruistochten (sinds 1096) maakten van de joden plotseling Mohammedanen! Een onzinnigheid, die de Christelijke onwetendheid illustreerde, toen men vernam, dat de Pelgrims in het Heilige Land door de Mohammedanen werden mishandeld. Natuurlijk waren er voldoende wijze mensen die beter wisten. Doch wie bereikt in zo'n situatie een hysterische volksmassa, die nu eenmaal kwaad wil. Bovendien werden de kruisvaarders in de Rijnstreken reeds geconfronteerd met joodse gemeenten en deze werden en passant opgeruimd: de joden hadden immers Jezus gekruisigd!

En zo zou het door alle eeuwen blijven, met een variant op het spreekwoord: Wie een jood wil slaan kan altijd wel een stok vinden. Joden die geen Christen wilden worden werden gedood. Uit Frankrijk en Engeland werden ze verdreven met verbeurdverklaring van hun goederen. In Duitsland werden ze beurtelings beschermd en vervolgd. Sommige gemeenten werden uitgemoord (o.a. Worms). Vele joden werden als niet meer dan slaven behandeld.

Egypte daarentegen stond de joden toe eigen gemeenten te stichten. In Polen waren ze eveneens welkom. Spanje, waar tal van geleerde joden woonden, die met hun kapitalen zowel Mohammedanen als Christenen steunden, verjoeg de joden in 1492: bij koninklijk besluit dienden ze binnen vier maanden het land te hebben verlaten. Maar daarmee zijn we al te ver op de historie vooruit gelopen.

De joden stonden bekend als bekwame geneesheren of uitstekende kooplieden. Hun ijver en vindingrijkheid, hun optimisme en, niet te vergeten, hun godsvertrouwen, maakten, dat ze ondanks vervolging en moordpartijen elkaar steeds weer opzochten en overal weer opdoken. Verschillende Europese hoven genoten bovendien van hun kapitalen, welke de joden meestal gedwongen waren zonder rente te lenen.

Zolang ons land geen steden had, hoorde men niet of nauwelijks van joden. Het ligt voor de hand, dat ze het eerst voorkwamen in de steden die uit de Romeinse tijd stammen: Maastricht, Nijmegen en Utrecht. Van daaruit trokken ze vermoedelijk het land door naar dorpen en langs boerderijen om hun koopwaar aan de man te brengen. Helaas is daar hoegenaamd niets over bekend. Een enkele mededeling over joden in Gelderland: in 1237 komt in Keulen voor Isaac van Arnhem; in 1275 te Roermond – toen behorende bij Gelre – Jacob ben Alexander. De eerste (mij) bekende officiële mede-

deling, waaruit men de conclusie kan trekken dat in de Graafschappen Gelre en Zutphen joden toegelaten werden, dateert uit 1332. In het kort komt de inhoud ervan neer op het volgende:

“Wij Reynout, Greve van Gelren end van Zutphen, doen te weten allen luiden, die desen Briefff sullen sien off horen lesen, dat wi genomen hebben ende nemen in onse zekere geleyde in *alle* onsen Lande, ind *overal* in onse Heerschap, end also verre als wij's *macht* hebben, onse gude Vrinde, *Henric Vake, Bonnifaes van Cassasche* end *sijn Bruder, Coenraet Parf, Jan Palmerie Parf, Parcevael van Brolie end Bartholomeus Varoelle*, Co(op)manne, hoerre ghesellen end hoer ghesinde, hoer guet end al hoer dinc, zekerlike gaende, comende, varende, wonende, end al hoer orbaer te doene in ons porte van Zant Bomel (Zaltbommel) van Corsdaghe (Kerstdag) nu naest verleden over viertien jair te wonen in een huijs off in twee, dair 't hem best ghenoegeen sal, ende dair, en in al onsen landen, te copen end te vercopen, te wisselen end co(op)manschap te done, mit hoeren penninghen end mit horen gude, als si wanen (= menen), dat hoer orbaer is binnen desen verseijden termijn”.

Uit deze aanhef blijkt dus, dat Reynout, Graaf van Gelre en Zutphen, toestemming geeft aan genoemde zeven personen, kooplieden, bankhouders, in Zaltbommel te wonen en daar en verder in zijn hele gebied handel te drijven gedurende veertien jaar. Ze mogen bovendien in één of twee huizen wonen naar eigen goeddunken.

De acte vervolgt:

“Voert so hebben wi hem gheloeft (= beloofd), ende gheloven (= beloven), dat wir niet en sullen laten wonen, gheen andere *Lombardere* in dese vorseijde porte van ZaltBommel, noch in Tijlreweert, noch in Bomelreweert, noch Joeden oec bijnnen desen vorseijden termijn et en ware bi wille deze vorseijden Comanne, behaudelic (= behalve) *Palmerine Ghariz* al sijns rechts”.

De graaf belooft geen andere Lombarden in Zaltbommel, de Tielerwaard en de Bommelerwaard te zullen laten wonen. De zeven bovengenoemde heren waren dus Lombarden. Ook zal de graaf binnen deze termijn van veertien jaar, zonder de wil van de zeven Lombarden geen joden toelaten, behalve een zekere *Palmerine Ghariz*: blijkbaar een goed bekend staande jood, die daar regelmatig kwam of er zelfs woonde. De acte staat verder vol met beloften over bescherming en hulp en we krijgen de indruk, dat deze Lombarden, tafel- of bankhouders, onmisbare geldschietters voor de graaf waren. De brief wordt tenslotte ondertekend door Reynout, graaf van Gelre en Zutphen, Otto, heer van Kuijk, Jan, heer van Arkel, Jan, heer van Bijlant,

Dideric van Herlaer, heer van Ameide, Beernt van Dorenweerden, Rijcout de Kock, Wouter van Vossem, Willem van Broeckhuijsen, Jan van Groesbeek, ridders; Rubrecht Scheynck, heer van Culemborch, Ghijsbrecht van Bronchorst, Steefken van Brakel en Hertberen van Hoeclem, knapen.

"Gegheven in 't jaar ons Heren 1332, des Woensdachs na dertiende dach".

Keizer Lodewijk IV zond aan Reijnout, graaf van Gelre en Zutphen, een brief waarin hij de joden toestemming verleende in Gelderland te verblijven, zowel in versterkte steden als op het platteland en dat ze verplicht waren gewone dienst te verrichten. De brief werd geschreven in Frankfort en gedateerd maart 1339. Sederdien werden de joden officieel in Gelderland toegelaten.

Daarna volgen in het archief van Gelre een hele serie rekeningen, van 1346 af, waarin tal van joden in tal van plaatsen genoemd worden. In Nijmegen wordt in 1346 een jood genoemd die *Nattan* heette, een zekere *Zelichman*, eveneens te Nijmegen en een zekere "*jood Saulus van Zutphen*". Wie laatstgenoemde was en of hij inderdaad te Zutphen woonde is niet zeker. In Doesburg woonde toen een jood die *Joseph* heette. En zo zullen er wel meer in Gelderland gewoond hebben.

Enkele jaren later brak de pest in Europa en omliggende landen uit. Men noemde deze ziekte, die een getroffene in drie dagen een vreselijke dood deed sterven, de zwarte dood. Deze pestziekte werd hoogstwaarschijnlijk veroorzaakt door het eten van bedorven voedsel en het drinken van door ratten besmet water. Onhygiënische toestanden maakten de zaak nog erger en toen bovendien groepen geselbroeders van stad naar stad trokken werd de ziekte nog meer verspreid. Wie het gerucht verbreidde is niet bekend, doch de joden kregen er de schuld van. Zij zouden de bronnen vergiftigd hebben met het oogmerk de Christenen uit te roeien. Velen geloofden niet in deze verhalen, doch ondanks de bescherming die de paus aan de joden gaf, zocht het opgehitste volk dodelijk beangst door de zwarte dood, die dreigend naderde, een middel om zich te weren. In Straatsburg en Bazel werden de joden levend verbrand; in Breslau, Hannover, Spiers en andere plaatsen werden alle daar verblijvende joden vermoord. In Wenen, Frankfort en Worms sloegen joden de hand aan zichzelf. In Brussel werden joden door de straten gesleurd en daarna vermoord. Slechts enkele steden hadden de moed de joden tegen het gepeupel te beschermen. Tenslotte werden uit tal van plaatsen de joden verbannen. De jaren 1348 en 1350 waren een verschrikking door deze gruwelijke handelwijze aan de joden bedreven.

De vraag is nu: bereikte de pest ook Gelderland en met name Zutphen?

Er bestaat een groot aantal rekeningen van de rentmeester van de hertog van Gelre over 1349 en 1350, die betrekking hebben op de in Gelderland verblijvende joden, die kennelijk een bepaald bedrag voor hun aanwezigheid moesten betalen. Eén rekening heeft zelfs betrekking op een jood die toe-

stemming krijgt zich in de stad Geldern te vestigen. Mijs inziens zou zo iets nimmer gebeurd zijn, als de pestepidemie tot in Gelderland was door gedrongen. Wel is er een lijst die betrekking heeft op dezelfde periode en waarin de administratie wordt gevoerd over goederen van vermoorde joden en die bestemd was voor de hertog. Deze tweede serie rekeningen handelt, alweer volgens de rentmeester, over schepenbrieven, over boetes die betaald worden, over een jood die gevangen zat, en verder vindt men geen enkele bijzonderheid die op de pest of op het vermoorden dan wel het verbannen van joden uit Gelre wijst. Of de pest ook Gelre en in het bijzonder Zutphen heeft geteisterd, zal nog bewezen moeten worden.

De proost van Zutphen, H. van Steenberghe, schreef in 1369 een interessante rekening. Deze had betrekking op 109 te vervaardigen zilveren jodenhoeden. Ik vermoed dat de in Gelre aanwezige joden verplicht waren een zilveren jodenhoed (soort helm) te dragen, dat deze in opdracht van de hertog moesten worden gemaakt, en dat de joden deze hoeden tegen betaling bij de proostdij konden afhalen. Over de helm werd dikwijls een punthoed gedragen. Er zijn nog vele andere rekeningen bekend, doch ik wil me beperken tot een rekening, die direct te maken heeft met Zutphen.

Volgens de rekeningen van de rentmeester der Landen van Gelre (G. van der Hage) zond de hertog in 1404 een joodse arts, "Meyster Symon" met zijn "Knaep", van Keulen naar de jonker van Borculo te Zutphen. Joodse artsen stonden van oudsher zeer goed bekend. Hoewel er geen bijzonderheden over bekend zijn, was de jonker waarschijnlijk ziek. Na hun verblijf te Zutphen keerden de jood en zijn knecht naar Arnhem terug, alwaar zij acht dagen moesten blijven "omme des groten water wille". Zij verteerden in die tijd hoenders, eieren, boter, groenvis, vijgen, rozijnen, spijskruid en roetbier "want sij ghenen wijn noch hoppe drincken en wolden". Zij hielden zich dus volledig aan de joodse voorschriften. Van Arnhem vertrokken zij naar Nijmegen. Intussen had Jan de Karreman een halve gulden ontvangen voor het vervoer van meester Symon en zijn knecht van Arnhem naar Zutphen. Het verhaal wil voorts, dat Ernken, de bode, "Meyster Symon den Joede" met zijn gezelschap naar Lobith bracht, al waar zij een schip huurden, dat hen weer naar Arnhem bracht (1408). Tenslotte gingen zij met de kar naar Keulen terug.

Nog tal van joden in Gelre worden genoemd, doch nimmer in verband met Zutphen.

In de rentmeestersrekeningen der Stad Zutphen vermeldt rentmeester Kreyndt in 1463 enkele giften. Hij heeft dan een rijderguldin gegeven aan een jood, over wie hij twee interessante mededelingen doet: in de eerste plaats is deze jood "Kersten" (christen) geworden en in de tweede plaats is deze jood "meister", dus kennelijk een arts.

Bronnen:

G. v. Hasselt: Geldersche Oudheden, Arnhem 1806.

Rentmeestersrekeningen (Gem. Arch. Zutphen).

L. D. Staat: Israël onder de Volkeren, Zutphen, 1927.

Dr. K. O. Meinsma: De Zwarte dood.

Geschiedenis der Joden in Nederland, onder redactie van Dr. Hk Brugmans en Drs. A. Frank (Amsterdam, 1940).

Hoofdstukken uit de Geschiedenis der Joden in Nederland (door J. Zwarts).

1567: JODEN NIET GEWENST

Het schijnt dat er in ons vrijheidsgezinde Vaderland altijd plaats is geweest voor verklikkers. Ik gebruik dit woord met opzet, omdat het geheel past in de tijd van oorlog en vervolging gedurende de 80-jarige strijd, die we met Spanje te voeren hadden.

Sinds 1567 werd door de hertog van Alva een schrikbewind gevoerd ten-einde de opstand de kop in te drukken. Desondanks bleek Zutphen te beschikken over een stadsregering, die een dosis moed bezat en de nodige Oost-nederlandse gemoedelijkheid. Zo had zij het bestaan het plakkaat van 1546, waarin men zich verplichtte tot het melden van de aanwezigheid van joden en het uitwijzen daarvan, geheel te negeren en joden in haar stad toe te laten. Daarbij dient gezegd, dat Zutphen hier wel met enige kieskeurigheid te werk ging, aangezien het joodse gezin, dat de stadspoort was binnengelaten, zeker niet tot het armste behoorde.

Het betrof een zekere *mr. Joost Sweitzer*, arts, die met vrouw en kinderen in Zutphen mocht gaan wonen. Zutphen had geen arts en was er dan ook zeer gelukkig mee "datt hie alhir krencke undd ghebrecklicke persoenenn mitt hulp des Almechtigen sall moegen cureren". Bovendien bleek meester Joost over naastenliefde te beschikken, want de rijken zou hij helpen "umb temelicke belohenuh" en de armen "umb Gaedes willen": wij zouden tegenwoordig zeggen "pro Deo", gratis dus. Daar kwam nog bij dat meester Joost een bank van lening wilde beginnen en daar had het stadsbestuur allerminst bezwaar tegen. De bankhouder was verplicht een bedrag aan de landsheer te betalen. Aangezien het hier een jood betrof, die niet in de Nederlanden mocht verblijven, zal Zutphen vermoedelijk geen slapende "landsheerlijke" honden hebben wakker gemaakt en het bedrag in eigen kas hebben gestort.

Zo sneed voor Zutphen het mes aan twee kanten: een kundige Joodse arts verhoogde de bewoonbaarheid van de stad en een regelmatig betaalde forse som geld kon Zutphen uitstekend gebruiken.

Helaas zijn er altijd mensen die er slecht tegen kunnen, de zon in het water te zien schijnen: Alva kwam te weten dat zich te Zutphen een joods gezin had gevestigd. Onmiddellijk schreef hij een brief, d.d. 20 december 1569, aan de stadhouder van Gelderland, Charles de Brimeu, graaf van Megen, waarin hij om de geleidebrief van de jood verzocht. Mocht deze geen brief bezitten, dan moest hij op staande voet gevangen worden genomen.

Inderdaad had het stadsbestuur van Zutphen in 1567 een brief aan meester Joost gegeven, waarin hem toestemming werd verleend zijn artspraktijk aldaar uit te oefenen en zijn bank van lening te houden. Kennelijk woonde

meester Joost al enige tijd vóór 1567 ter stede, want de magistraat deelde mee, dat zij hem deze geleidebrief hadden gegeven, omdat hij zich al die tijd "temelyck ende vredelyck" had gedragen.

Alva wond zich heel erg op over deze verregaande ongehoorzaamheid en de landdrost van Zutphen en Berg adviseerde Zutphen de jood direct uit te wijzen om verdere moeilijkheden te voorkomen. Meester Joost was wel wat verbaasd en deelde de magistraat mee, dat hij nog nooit moeilijkheden had gehad. Sinds 1550 verbleef hij al in de Nederlanden en hij vertelde dat de stadhouder van Overijssel hem daartoe in hoogst eigen persoon toestemming had verleend. Tenslotte vroeg hij het stadsbestuur of hij de in behandeling zijnde patiënten mocht afbehandelen en zijn financiële zaken mocht regelen. Tevens sprak hij de hoop uit, dat Zutphen geen narigheid van zijn verblijf binnen de stadsmuren zou ondervinden. (Voor de inhoud van de geleidebrief van meester Joost raadplege men de *Bijdragen en mededelingen van Gelre*, deel X, blz. 47 e.v.)

Het stadsbestuur ontving vervolgens van Alva een boze brief, gedateerd 4 januari 1570, waarin hij allereerst zijn verbazing uitsprak over het toelaten van een jood in de stad, ten tweede bevel gaf mr. Joost direct uit te wijzen, en ten derde de namen opvroeg van de burgemeesters en schepenen in het jaar dat het geleide was gegeven.

Op 14 januari 1570 schreef het stadsbestuur een brief aan Alva, waarin zij meedeelde, dat mr. Joost als geneesheer goed bekend stond en dat zij zo hard een arts nodig hadden. Maar omdat zij niet ongehoorzaam wilden zijn hadden zij mr. Joost Schweitzer het geleide opgezegd en deze had de stad met vrouw en kinderen reeds verlaten.

De plakكاتen werden op 17 mei 1570 verscherpt en men werd zelfs met de dood bedreigd, indien men een jood zou toelaten.

Vermoedelijk heeft Alva als gevolg van deze affaire, Zutphen, hoewel het niet aan de beeldenstorm in 1566 had meegedaan, op de zwarte lijst gezet. Dat de stad in 1572 door Prinselijke troepen werd ingenomen was de druppel die de emmer van Alva's boosheid deed overlopen. De herovering van Zutphen door de Spaanse troepen en het uitmoorden van de burgerij was wellicht mede veroorzaakt door de gastvrijheid die Zutphen enige jaren daarvoor aan de jood Schweitzer had verleend.

Van meester Joost maakt de geschiedenis verder geen melding meer.

JODEN IN DE 17de EN 18de EEUW

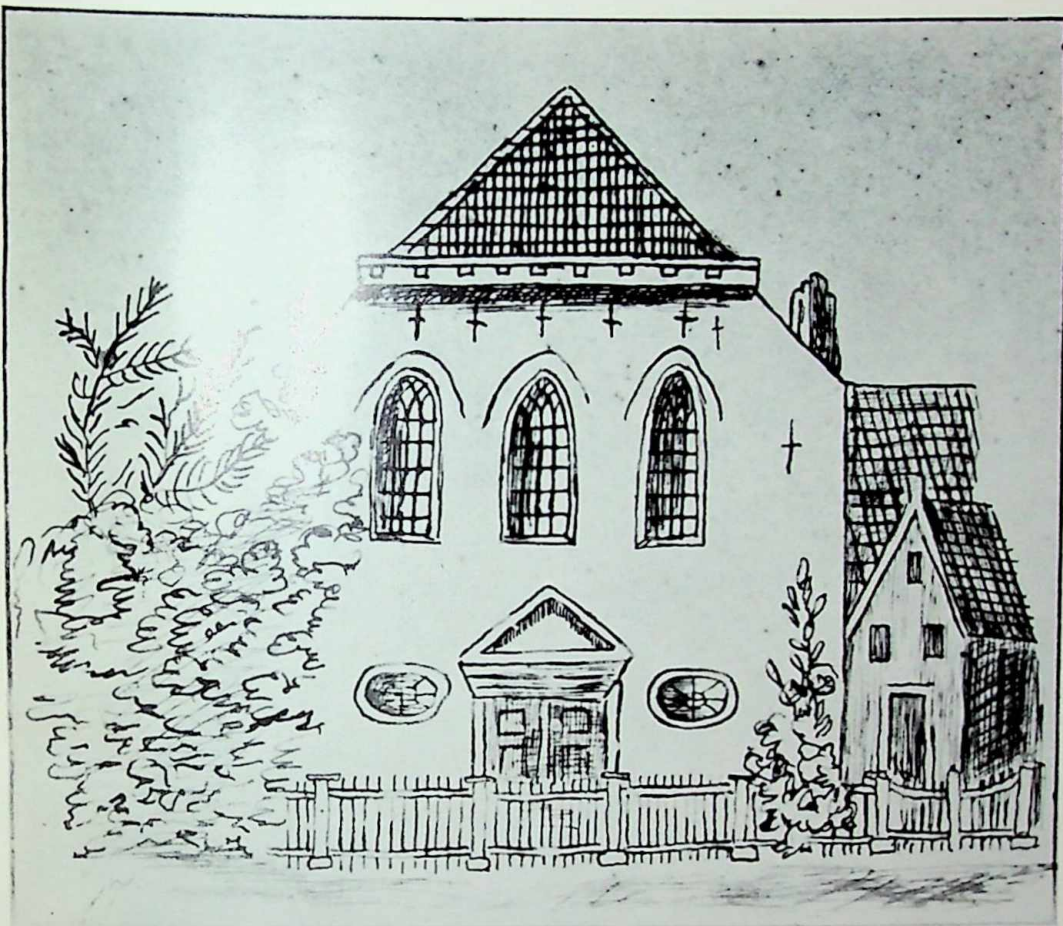
Als er in het begin van de 17de eeuw joden in Zutphen geweest zijn, dan hebben ze zich wel uitermate onopvallend gedragen, want er is niets over bekend.

Overigens blijkt, dat Zutphen niet zo erg op joden gesteld was, zoals documenten uit het eind van de 17de eeuw aantonen.

Pas in 1687 werd een jood met name genoemd en bepaald niet tot meerdere glorie van de magistraat van Zutphen. Op 25 februari 1687 verzocht *Juda Meyers*, jood uit Bredevoort, in Zutphen te mogen wonen om er zijn nering te doen. Helaas voor Juda, het verzoek werd geweigerd en de vroedschap zei hem tevens, dat hij de vroede vaderen van de stad hierover niet meer "moeyelyck" moest vallen. Zou het geweten dan toch een beetje gesproken hebben? Enkele jaren later, namelijk op 5 juli 1691, werd in de Hervormde Kerk gedoopt "*Ephraim Christiaan* uit 't jodendom tot ons overgecomen". Dat was dus wel toegestaan!

Maar wat niet was toegestaan, was dat onze goede Christiaan de zaak stevig bedroog. Uit de criminele sententies, aanwezig in het archief te Zutphen, blijkt, dat Christiaan in 1692 uit Zutphen verbannen werd. Wat was er dan wel gebeurd?

Christiaan, of zoals hij zich liet dopen: Ephraim Christiaan, was omstreeks 1690 uit Grol (Groenlo) in Zutphen gekomen. Hij was toen ongeveer 18 jaar oud. Hij voelde, zoals hij zelf zei, "prickeling in zijn gemoet om uijt het Jodendom tot het Christendom over te gaen". Hij liet zich vervolgens op kosten van de stad "institueren in de gronden van de ware Gereformeerde Christelijke Religie en vervolgens het cuipersampt" ten einde zich daardoor te kunnen "erneren". Daarna deed hij belijdenis, werd gedoopt en toegelaten tot het heilig avondmaal. Doch in plaats daarvan verviel Christiaan tot een ongeregeld leven "soo van dronken drinken, op sijn tijdt des avonts niet tehuijs en komen, jae geheele nachten uijt te blijven met lichtveerdige vrouwluijden omtegaen, maer oock sich soo verre heeft vergeten, dat sich niet heeft ontsien sijn eijgen hospes en desselffs huijs te bestelen, naementlijk sijn caemeraet en meester Lambert Wolberghe, wanneer bij hem sliep des naghts gelt uijt sijn broeck te neemen, voorts de geslotene kasten open te maecken en daer gelt uijt te stelen, hebbende hij Christiaan, volgens sijn eijgen bekentenisse tot viermaelstoe telckens een ducaton daeruijt gesnelt". Om kort te gaan, meester Lambert werd het zat en besloot zijn knecht op heterdaad te betrappen. Hij deed alsof hij naar de stad ging en droeg zijn knecht Christiaan de zorg voor het huis op. In werkelijkheid verstopte hij

De Synagoge in de Rosmolensteeg, gebouwd in 1814 volgens een tekening aanwezig in het Stedelijk Museum te Zutphen.

Synagoge aan de Diezerstraat, ingewijd 26 Menachem 5639 (15 augustus 1879). Bovenin ziet men duidelijk de twee stenen tafelen der wet. Daaronder in het linker- en rechterbovenraam de Davidsster. Thans is het gebouw in gebruik als fabriek. (Foto Henk Guichelaar).

zich op zijn bed en betrapte zijn knecht juist op het moment, dat deze weer geld uit de kast zou nemen. Christiaan was er bij en werd aan de justitie overgeleverd.

Omdat hij nog maar 20 jaar was en omdat men hoopte dat hij zijn leven zou beteren, werd hij op de binnenplaats van het Schepenhuis door de scherp-rechter "strengelijk gegecesselt en vervolgens uit de stad en schependomb gebannen sonder daer oijt weder te mogen binnen komen". Aldus geschiedde op 9 juni 1692.

De 18de eeuw verstrekt ons meer gegevens, al lezen we ze met gemengde gevoelens. En men mag een en ander zeker niet zien als een barometer voor het jodendom van die dagen.

Op 26 mei 1717 rapporteerde de nachtschout van Zutphen, dat hij "een jode hadde gevat", die er van verdacht werd een pak laken te hebben gestolen. Hij werd in de gevangenis van de stad opgesloten. Hoe het met hem afliep is mij niet bekend.

Op 19 juli 1738 verzocht *Seyntje Isacks*, "wesende een Jodinne", in Zutphen te mogen gaan wonen "om zig in de gereformeerde Christelijke religie te laten onderwijzen". Het werd door de edelachtbare heren toegestaan.

Op 26 juni 1743 werd een jood, genaamd *Isacq Abraham*, te Zutphen gearresteerd, omdat hij een zilveren degen uit het huis van de gerichtsschrijver Hoppenbrouwer zou hebben gestolen. De man werd aan de Schout overgegeven. De arme drommel werd veroordeeld om te worden geeseld. Dit geschiedde op 9 juli 1743.

Intussen stelde de vroedschap een uitvoerige publicatie samen om aan de gepleegde diefstallen paal en perk te stellen. Op 26 juni 1743 schreef men:

"Terwijl de ondervinding leert, dat door de vagabonderende of so genoemde pakdragende Joden zo binnen de Steden als ten plattelande dagelijks verscheiden dieverijen worden gepleegt, en dat dienvolgens het voor de goede ingezetenen ten uyttersten dienstig is sodane precautiën (voorzorgen) te nemen, welke tot voorkominge van zulke feijten en de ontdekkinge van dien strekken:

Waerom haer Ed. en Agtbare mits desen verstaan, dat *alle pakdragende Joden en Jodinnen*, welke dese stadt passeren *voor de schiltwagten* aen de poorten zullen *worden aengebragt* aen de eerste wagt en van daer vervolgens aen de hooftwagt, alwaer die Joden en Jodinnen zo lang zullen worden gehouden, tot dat dezer stadtsnachtschout (aen welken daer van namens den Officier de hooftwagt hebbende ten eersten kennis zal worden gegeven) present is gekomen, welken word geauthoriseert *om de pakken derselver Joden of Jodinnen te visiteren* en *niets bevindende deselve te laten gaan*, dogh bij het visiteren *enige suspicie (verdenking)* bekomende denselve aen te houden,

en dan aenstonts tot bekominge van nadere ordres daer van kennis te geven aen den heer presiderende, en opdat de Joden of Jodinnen door het passeren over de Contrescarpes (buitentalud van de vestinggracht) dese ordres niet zullen kunnen illuderen, zo sullen de sulke, welke komende van de mars, de lange brugge willen passeren of over de lange brugge aenstonts de wegh agterom na Deventer zouden willen nemen, ook die gene, welke het vispoortjen moghten inkomen insgelijx door de schiltwagten, invoegen hier bovengesteld, worden aengebragt. Dat ook wijders *alle diegene, welke enige Joden of Jodinnen binnen dese stadt 's nagts mogten willen herbergen*, gehouden zullen zijn daer van kennis te geven aen de heer presiderende deser stadt op eene poene van thien stadtsponden t'elkens bij contraventie ten profijte van den nagtschout te verbeuren", enz.

Kortweg: als er joden of jodinnen in Zutphen kwamen, dan moesten ze door de wacht gefouilleerd worden. Hadden ze niets verdachts bij zich, dan konden ze hun tocht vervolgen. Men mocht ook joden herbergen, doch men moest daarvan kennis geven aan het stadsbestuur.

Op 17 april 1750 werden twee joden gepakt, die een zilveren degen van luitenant Faber gestolen zouden hebben. Op 21 april werden ze aan de Schout overgeleverd en op 10 mei werden ze door het hof veroordeeld om "strengelijck gegeesselt en vervolgens uit deze Provintie voor haar leven lang gebannen te worden".

Op 30 april 1778 werd wegens "kwade geldspeciën" de jood *Jacob Levi* aan de Schout overgedragen en in arrest gezet. Op 14 juli werd aan Jacob onder het luiden van de klokken meegedeeld, dat hij werd veroordeeld tot drie jaar tuchthuis en daarna levenslang uit de provincie verbannen zou worden.

Op 26 oktober 1780 werd de jood *Hartogh Joseph* gevangen genomen op beschuldiging van het wegnemen van een buidel met enig geld uit de zak van een zekere Jan Wijers.

Dit hoofdstuk overziende en de duur van de periode 1717-1780 - 63 jaar - in aanmerking nemende, kunnen we met een gerust hart constateren, dat het met de criminaliteit onder de joden nogal mee viel. Of beter: dat deze te verwaarlozen was. Slechts zes joden maakten zich in deze periode schuldig aan een vergrijp. Als men de moeite neemt in diezelfde periode alle andere personen op te tellen, die een delict op hun geweten hadden, dan blijkt, dat het aantal niet-joden dat werd veroordeeld, veel groter was (ook naar verhouding) dan het aantal joden dat gestraft werd.

Overigens ziet men, dat een jood om slechts twee redenen in de resoluties van de raad van Zutphen terecht kon komen, nl.: omdat hij iets uitgehaald had of omdat hij christen werd. Waarschijnlijk vonden de joden dit laatste een groter vergrijp dan het eerste!

Bronnen:

Vroedschapsresoluties van Zutphen (Gem. Arch. Zutphen).

Oud Recht. Arch. Zutphen Crim. Sent. dl. 5 (1645-1734).

Zie ook: Dr. J. Meijer: Hoge Hoeden/Lage Standaarden, blz. 95 e.v. (Baarn, 1969).

HET BEGIN VAN DE JOODSE GEMEENTE

a. De eerste joden (1796)

Eén van de goede zaken van de Franse revolutie van 1795 was de "Verklaring der Rechten van den Mensch en van den Burger".

Artikel één van deze Verklaring luidt: "Alle menschen worden met gelijke Rechten geboren en deze Natuurlijke Rechten kunnen hun niet ontnomen worden". Artikel vijf: "Ieder mensch heeft het Recht om God zodanig te dienen als hij wil, zonder daarin op eenigerlei wijze gedwongen te kunnen worden".

Voor de joden betekenden deze artikelen een verlossing uit de jaren van discriminatie die ze hadden moeten doormaken. Eindelijk werden ze, althans juridisch, gelijke burgers met gelijke rechten als ieder ander. Dat hier in de praktijk nog wel wat aan mankeerde, is zonneklaar gebleken, doch de wet van 1796 op de Burgerlijke Gelijkheid was niet meer te herroepen.

Diverse steden trachtten de boot af te houden door een hele serie bepalingen waaraan de joden moesten voldoen. Op grond daarvan konden zij hen de toegang tot de stad weigeren. Zutphen deed daar niet aan mee.

Sedert 14 november 1796 trokken de volgende joden de poorten van Zutphen binnen: *Nathan Philips* met zijn vrouw *Betje Marcus* en vijf kinderen; *Simon Jacob Vles*, geboren te Rotterdam, met vrouw en zeven kinderen; *Jacob Koppel*, die echter tot 1811 in Vorden woonde; *Liefman Hertz*, geboren te Borken, met zijn vrouw *Esther Levie* en een kind; *Asser Levie* van Arnhem met zijn vrouw en drie kinderen; *Liefman Isaac Prins*; *David Moses* met vrouw en kind; *Marcus Benjamin* van Doetinchem; *Joël Hartog* met vijf gezinsleden; *Abraham Salomons* geboren te Trentelburg in Hessen-Cassel, met vrouw en twee kinderen; *Jacob Kets*; *Wolf Meyer*; *Salomon Levi*, joods koopman, van Gendringen, met drie gezinsleden; *David Levi*, geboren te Amsterdam, met twee gezinsleden; *Jacob Joseph* uit Borkum; *J. van Gelder* met drie gezinsleden en *Salomon Simon* met twee gezinsleden.

Al deze personen bevonden zich vóór 10 augustus 1798 te Zutphen. De meeste van deze voor een groot deel uit Duitsland afkomstige joden hielden zich bezig met de handel of waren slager. Zij verzochten de gemeenteraad in de stad te mogen wonen en een deel van hen legde de burgereed af.

Aan een zekere *Samuel David* werd aanvankelijk de toegang tot de stad geweigerd. In het Register van Naamsaanneming van 1811 komt hij echter wel voor. *Levi Marcus* kreeg evenmin toestemming, doch ook hem ontmoeten we in 1811. Bij elkaar woonden er in 1798 dus tussen de 50 en 60 joden te Zutphen.

b. Een eigen begraafplaats (1797)

Op 17 maart 1797 dienden *Joseph Levi*, *Liefman Hertz* en *Abraham Salomons* een verzoek in bij de gemeente om een stuk grond te verkrijgen, dat zij als begraafplaats zouden kunnen gebruiken. Opzichter Heytingh werd door de gemeenteraad belast met het uitzien naar een geschikt stuk grond.

Het is niet onmogelijk, dat de raad het verzoek aan Heytingh "afschooft" om er af te zijn, doch de drie bovengenoemde heren stonden drie dagen later weer op de stoep. Zij verzochten wederom een stukje grond buiten de stad te mogen kopen of pachten, om dit te gebruiken als begraafplaats "daar thands aan differente Jooden, binnen deze Stad de Inwoning en Burgerschap was geaccordeerd".

De dag daarop werd hierover door de raad vergaderd. Opzichter Heytingh deelde mee, dat hij slechts één stuk grond geschikt had bevonden, omdat dat als enig stuk watervrij was, namelijk een kamp bouwland op het Hoogewest, eigendom der stad. Er volgden nog enkele vergaderingen en tenslotte werd op 31 mei 1797 besloten een stuk grond, groot 40 roeden, gelegen op het Hoogewest, voor 4 gulden per jaar te verpachten aan de joodse gemeente. Na een gesprek met de toenmalige pachter, Jan Barghege, waarbij deze ermee accoord ging het stuk grond af te staan, kon de joodse gemeente het stuk gaan gebruiken als begraafplaats.

Het is mij niet bekend wie er als eerste werd begraven; bekend is, dat *Levi Hartog* er op 21 mei 1800 door de gemeente ten grave werd gedragen. Kennelijk was deze *Levi Hartog* kerkmeester, want in zijn plaats werd *Simon Jacob Vles* tot kerkmeester aangesteld.

De oudste nog aanwezige grafsteen is van *Moses Jacob Spier*, overleden Warnsveld 5 Nisan 5571/30 maart 1811.

Veel grafstenen zijn verdwenen of vernield.

Over de begraafplaats zelf nog het volgende.

Bij Raadsbesluit van 1 oktober 1883 werd besloten aan de joodse gemeente een stuk grond, aan de begraafplaats gelegen, te verkopen, ten einde deze ter breedte van 6 meter over de gehele diepte te kunnen vergroten. Aangezien bij hoog water de begraafplaats niet te bereiken was en men dan bij begrafenissen van de Emmerikseweg af van roeiboortjes gebruik moest maken, heeft de gemeente in 1902 van de Vijfmorgenstraat uit een weg naar de begraafplaats laten leggen, die bij hoog water droog bleef. Deze weg bleek bij hoge waterstand ook nog te laag, zodat de begrafenisgangers laarzen moesten dragen, wilden zij geen natte voeten krijgen. Nog op 24 maart 1942 vond een begrafenis per bootje plaats; begraven werd toen de heer *Michael Weijl*. De weg was zo smal, dat twee voertuigen elkaar niet konden passeren, waardoor hij al spoedig in de volksmond de naam kreeg van "de domme aanleg". In 1944 is deze weg verbreed en opgehoogd.

Het metaheir- of reinigingshuis verrees in 1887.

Gedurende de oorlog 1940-1945 zijn in het Zuidwestelijk deel der begraafplaats de stenen verwijderd en de graven omgewoeld voor de aanleg van bunkers en loopgraven. Op deze plaats staat thans een monument. In 1960 was er nog ruimte om ongeveer 150 mensen te begraven.

c. Naar een eigen Synagoge (1798)

Als gemeenschap was de joodse gemeente van Zutphen al snel actief.

Hierboven zagen we, dat men actie voerde voor een begraafplaats, met het gewenste resultaat. Vervolgens zocht men naar een geschikte ruimte om er de kerkelijke bijeenkomsten te houden. Al vrij spoedig slaagden de leiders van de joodse gemeente erin een geschikt pand te vinden. Op 4 mei 1798 kochten *Asser Levi* en *Simon Jacob Vles* als gecommiteerden van deze gemeente te Zutphen "zeer huis en wheere staande en geleegen binnen Zutphen op de Nieuwstad op het plein bij de Eekmole uitkomende achter het huis van de Comparanten, voorzien van twee beneden en twee bovenvertrekken, met twee haardsteeden beneden en een bovensolder over dit geheele huis, een eynd kelder van ongeveer 13½ voeten lang en gehele breedte van dien". Zij kochten dit huis van *Willem ten Cate* en diens vrouw *Gesina Johanna Steuener*. Om een en ander te kunnen betalen leenden Asser en Simon 400 caroliguldens van *Grietje Wyers*, weduwe van *Harmanus Hellen*.

Zo kon, naar het schijnt, de joodse gemeente haar eigen leven gaan leiden zonder stoornis van de magistraat.

Wij vinden in de raadsresoluties de aantekening, dat de joden, volgens een besluit van 23 maart 1804, gedurende het Paasfeest geen inkwartiering kregen. Voor en na Pasen hadden ze dat dus wel. Een andere maatregel uit datzelfde jaar, d.d. 19 oktober 1804, schreef voor, dat joden, die uit armoede van plaats wilden veranderen, niet in Zutphen zouden worden toegelaten. Vroegen zij permissie tot vestiging, dan moesten zij een certificaat overleggen, waaruit bleek, dat zij niet tot armoede waren vervallen.

Tot Parnas (voorzitter) van de joodse gemeente werd op 7 februari 1805 aangesteld *Asser Levi*. Tot boekhouder *Jacob Joseph*.

Een jaar later, op 30 mei 1806, werd *Asser Levi* eervol ontslagen en werd *Jacob Joseph* Parnas in zijn plaats. Boekhouder werd *Joseph Abraham van Gelder*. Voorlezer was in 1810 *Izaak Cohen*, oud 35 jaar.

Aangezien het jodental inmiddels was aangegroeid tot omstreeks 100, zag de gemeente geen kans meer haar kerkgangers op de Nieuwstad te bergen. Parnas en boekhouder verzochten dan ook in 1808 in staat gesteld te worden "tot aanschaffing van eene Nieuwe Synagoge".

De Gemeente Raad kwam op 29 juni 1808 bijeen en besprak het verzoek,

dat kennelijk aan koning Lodewijk Napoleon gezonden was. Resultaat had de bijeenkomst niet, doch de joodse gemeente hield vol. Ook de minister van Eredienst kreeg van het verzoek te horen en schreef naar de raad van Zutphen. Weer kwam men bijeen en wel op 16 juli 1808. Was er geen enkel lokaal of gebouw beschikbaar voor "de belijders der Mosaischen godsdienst"? Ook niet in één van de naburige gemeenten? Op dit laatste moest de burgemeester van Zutphen antwoorden, dat de joden van Brummen juist naar de Synagoge van Zutphen kwamen. De zaak werd op 9 juni 1809 afgedaan met de mededeling, dat men beslist zou waarschuwen, als er een geschikt gebouw leeg kwam. De Israëlitische Gemeente werkte echter door en besloot na jaren van afwachten in 1814 zelf te gaan bouwen. Interessant is nog te vermelden, dat de naam van de Rabbijn van het consistorie te Zwolle (waaronder de joodse gemeente te Zutphen ressorteerde) Hartog was.

Bronnen:

Vroedschapsresoluties van Zutphen, Transportregister d.d. 4 mei 1798, Burgerboek, Lijst van huisgezinnen van 't Jodengenootschap, d.d. 10 augustus 1798 (alle boeken aanwezig in het Gemeente-Archief van Zutphen).

Begraaf- en grafboeken van de Isr. Gem. te Zutphen (aanwezig in het archief van de Ned. Isr. Gem. aldaar).

Frans Archief, inv.nr. 1200 (= 1810, Rijksarch. Arnhem).

JOODSE FAMILIENAMEN

Op 18 augustus 1811 trad een decreet van Napoleon in werking, waarbij bepaald werd, dat iedereen een familie- of achternaam diende te hebben.

Velen hadden reeds een achternaam, speciaal de families in de steden, de adel en de kooplieden. Op het platteland en in de dorpen kende men de noodzaak van een familienaam niet en werd men meestal aangeduid met zijn patronym of vadersnaam, bijv.: Abraham Salomons.

Bovengenoemd decreet hield verband met de conscriptie of de eveneens door Napoleon verplichte militaire dienst.

Tallose registers van naamsaanneming, die iedere gemeente moest samenstellen, zijn verloren gegaan. In het gemeentearchief van Zutphen bleef het keurig bewaard: "Het Joods register van Naamsaanneming van 1811/1812 te Zutphen".

In het register komen 24 acten van naamsaanneming voor. Er woonden echter meer joden in Zutphen dan deze acten suggereren en daarom zijn er meerdere personen aan deze lijst toegevoegd. Bovendien heb ik de 24 acten, voor zover dat mogelijk was, aangevuld met gegevens uit de Burg. Stand.

1. Asser Levie nam op 21 oktober 1811 de naam *Prins* aan; zijn kinderen waren: Levi oud 14 jaar, Elsen oud 12 jaar, Hindel, die hij Hanna noemde oud 11 jaar, Moses oud 6 jaar, Heyman oud 5 jaar en Ricke oud 3 jaar. In 1814 was Asser 55 jaar oud. Hij was gehuwd met Marike.
2. Op 21 oktober 1811 verklaarde Jacob *Spier* zijn achternaam te willen behouden. Hij was te Rees omstreeks 1781 geboren, van beroep marskramer, gehuwd met Sibilla Mendel, en hij stierf te Zutphen 26 augustus 1824.
3. Op 11 november 1811 nam Meyer Salomons de naam *Zwaab* aan.
4. Op 11 november 1811 nam Samuel David de naam *Sterneveld* aan. Hij was omstreeks 1748 in Bothen geboren, logementhouder, overleden Zutphen 7 februari 1823. Hij was gehuwd met Rebecca Polits (of Polnitz).
5. Op 11 november 1811 verklaarde David Levie *Hamburg* zijn achternaam te willen behouden. Hij was in 1770 in 's-Heerenberg geboren, gehuwd met Goldie Bendiks, zoon van Levie David Hamburg en Sara Mozes. Hij stierf te Zutphen 18 april 1854. Zijn kinderen waren in 1811: Sara David oud 11 jaar, Lazar David oud 9 jaar (deze bevond zich toen te Hahousen in Lippe), Caroline David oud 7 jaar, Coezel David oud 6 jaar, Bendiks David oud 4 jaar, Rachel David oud 3 jaar en Abraham David oud 6 maanden.

6. Op 11 november 1811 nam David Moses de naam *Zwabink* aan. In 1760 was hij in Ihenhausen in Zwaben geboren. Op 17 juli 1851 stierf hij te Zutphen als weduwnaar van Judik Izaak.
7. Op 11 november 1811 nam Levi Moses de naam *Snattagaer* aan. In 1768 was hij geboren in Furthen uit het huwelijk van Mozes Snatager en Lea Levie. Tot zijn overlijden op 22 januari 1843 was hij sjammes (koster) van de joodse gemeente te Zutphen. Uit zijn huwelijk met Maria Kets werden vijf kinderen geboren, dat waren in 1811: Clara oud 9 jaar, Berend 7 jaar, Jacob 5 jaar, Judic 3 jaar en Leida oud een 1/2 jaar.
8. Op 12 november 1811 nam Joseph Hess de naam *Heilbron* aan.
9. Op 19 november 1811 nam Levi Marcus de naam *Van Duren* aan. Hij was 18 augustus 1778 in Brummen geboren, zilversmid, gehuwd met Roosje Wolf. Hij stierf te Zutphen 19 april 1864.
10. Op 23 november 1811 nam David Salomon de naam *Meuleman* aan. Hij werd omstreeks 1762 in Wonsdorf geboren, slager, overleden Zutphen 30 mei 1828, gehuwd met Anna Levy en had in 1811 twee kinderen, nl.: Sara oud 14 jaar en Levi oud 12 jaar.
11. Op 28 november 1811 nam Salomon Simon de naam *Poel* aan. Omstreeks 1750 werd hij in Grootneerde geboren, kramer, overleden Zutphen 4 november 1828, gehuwd met Betje Magiel en had in 1811 één dochter Saartjen oud 9 jaar.
12. Op 3 december 1811 nam Levi Salomon de naam *Kransberg* aan. Hij was omstreeks 1747 in Kroonsberg geboren, slager, overleden Zutphen 27 februari 1832. Hij was tweemaal gehuwd, 1: met Eva Andries, 2: met Aaltjen Kransberg. In 1811 had hij vier kinderen: Matje oud 16 jaar te Bronkhorst, Asser oud 15 jaar, Fijgje oud 11 jaar en Simon oud 8 jaar.
13. Op 6 december 1811 nam Salomon Nathan de naam *Polak* aan. Omstreeks 1754 was hij in Mainz geboren, slagersgezel, overleden Zutphen 1 juli 1840, gehuwd met Eva Cohen en had in 1811 de volgende kinderen: Duifje oud 10 jaar, Vogeltje oud 6 jaar, David oud 4 jaar, Anneke oud 3 jaar en Fijtje oud 2 jaar.
14. Op 6 december 1811 verklaarde Josef Abraham van *Gelder* zijn achternaam te willen behouden. Hij was in Rhenen geboren omstreeks 1758, slager, overleden Zutphen 18 maart 1821, zoon van Abraham van Gelder en Mina. Hij was gehuwd met Kaatje Marcus. Zijn kinderen waren in 1811: Jetje oud 13 jaar, Marcus oud 8 jaar, Esther oud 6 jaar, Abraham oud 3 jaar en Nientje oud 20 weken.
15. Op 11 december 1811 verklaarde Jacob Abraham van *Gelder* zijn achternaam te willen behouden. Ook hij werd in Rhenen geboren omstreeks 1768, slager, overleden Zutphen 8 mei 1846, zoon van bovenstaanden

en gehuwd met Flora de Wolff. Zijn kinderen waren in 1811: Jette oud 5 jaar, Sara oud 3 jaar en Willemina 1 jaar oud.

16. Op 12 december 1811 nam Jacob Joseph de naam *De Haas* aan. Omstreeks 1772 was hij in Borkum geboren, koopman, overleden Zutphen 6 november 1837 als zoon van Jozeph de Haas en Caroline Mozes. Hij was gehuwd met Hindele Sodok.
17. Op 16 december 1811 nam Levi Jacob de naam *Poedel* aan. Omstreeks 1732 was hij in Duursdorp geboren, koopman, overleden Zutphen 17 juli 1820 en gehuwd met Diena Philippus. Zijn kinderen waren in 1811: Eva oud 32 jaar te Brummen, Sara 26 jaar woonplaats onbekend, Berendje 20 jaar, Lene 16 jaar en Philip 13 jaar.
18. Op 16 december 1811 verklaarde Liefman Hertz zijn achternaam te willen behouden. Omstreeks 1763 was hij in Borken geboren, koopman, overleden Zutphen 18 november 1853. Hij was gehuwd met Esther Levie.
19. Op 20 december 1811 verklaarde Levi *Spier* zijn achternaam te willen behouden. Op 9 februari 1786 werd hij in Rees geboren, slager, overleden Zutphen 30 december 1845, gehuwd met Roosje Mendel. Zie voor hem en no. 2 ook hoofdstuk 11.
20. Op 20 december 1811 verklaarde Jacob *Koppel* zijn achternaam te willen behouden. Hij stierf te Zutphen 4 augustus 1837. Zie voor hem verder bijlage B.
21. Op 20 december 1811 nam Abraham Salomon de naam *Gombrecht* aan. Omstreeks 1760 werd hij geboren te Dringelburg in Hessen, hij stierf te Zutphen 9 mei 1842 als weduwnaar van Eva Salomon Hamburg. Zijn kinderen waren in 1811: Salomon oud 13 jaar en Jacob oud 11 jaar.
22. Op 7 februari 1812 nam Samuel Wolf de naam *Speelman* aan. Zijn kinderen waren toen: Simon oud 13 jaar, Machiel oud 12 jaar, Jacob oud 10 jaar, Judic oud 8 jaar, Roosje oud 6 jaar en de tweeling Koopman en Levi elk 10 maanden. Hij was koopman en gehuwd met Frensen Samuel.
23. Op 28 april 1812 nam Jacob Alexander Levi de naam *Loonstijn* aan.
24. Op 10 augustus 1812 nam Isac Moses de naam *Falentijn* aan.

In bovengenoemde lijst komt Simon Jacob *Vles* niet voor. Hij kwam in 1796 te Zutphen, was omstreeks 1757 in Rotterdam geboren, koopman van beroep en gehuwd met Lea Joseph Nehom. Hij overleed te Zutphen 26 april 1826.

Behalve de hiervoor genoemde vinden we in 1814 tevens de volgende namen te Zutphen: Nathan Philip *Franket*, Salomon *Hartog*, Benjamin Marcus *Vredenburg*, Michiel Israël *Hanau*, Ruben Israël *van Meurs* en Andries Philip *Wijnmart*, die zich later *Weymar* noemde.

Aan veel van deze geslachtsnamen kan men de herkomst herkennen: Duitse of Oostenrijkse plaatsnamen zijn: *Hamburg, Hanau, Heilbron, Kransburg, Spier(s), Sterneveld* en *Weimar*. *Van Gelder* kan op het gelijknamige Hertogdom duiden en ook *Düren* is niet ver van de Limburgse grens gelegen. *Meurs* vindt men in België en in Duitsland. De namen *Zwaab, Swaab* en *Zwabink* wijzen op *Zwabes* in Beieren. De naam *Cohen* wordt gedragen door afstammelingen van de Hogepriester Aäron. Het geslacht *Koppel* voerde ook wel de naam *Cohen* (zie bijlage B). Het geslacht *Van Gelder* was een Levietenfamilie. De grafstenen van deze twee families illustreren hun afkomst duidelijk: zegenende handen vindt men op de grafstenen van de families *Cohen* en *Koppel* en de Kohaniemschaal en kan op die van de familie *Van Gelder*.

Nog in 1940 vond men de volgende – reeds in 1811/1814 bekende – namen in Zutphen: *Cohen, Van Gelder, De Haas, Hamburg, Heilbron, Koppel, Snatager, Sterneveld, Spier, Vles* en *Polak*.

Bronnen:

Register van Naamsaanneming van Joden te Zutphen uit 1811/1812.

Lijst van huisgezinnen van 't Jodengenootschap, d.d. 10 augustus 1798.

Not. Arch. Zutphen no. 2057, d.d. 19 november 1814.

Acten Burg. Stand Zutphen.

Arch. Opp. cons. Isr. no. 42 (A.R.A. - Den Haag) geeft nog de namen van Joël Philips, Meijer Dormits, Calmen Levi van Goor, Salomon Sanders, Isaac Hertz Cohen en Hijman Jacob de Leeuw (8-7-1813).

1814: DE EERSTE ECHTE SYNAGOGЕ

Op 19 november 1814 zag men een groep mannen het huis van Samuel David Sterneveld te Zutphen binnengaan. Deze groep bestond uit vertegenwoordigers van de Israëlitische Gemeente, Gerrit Jan Lijsen, houtkoper, Dirk Lijsen, meester-aannemer, Jacob Johan Schlüter, openbaar notaris, meester Andries Ardesch, advocaat en Evert Broeker, oud-rentmeester. De laatste twee verzocht als getuigen.

Het was een gewichtige aangelegenheid, die zoveel "grote" mannen vereiste: de Israëlitische Gemeente wilde een Synagoge gaan bouwen. De notaris moest een en ander vastleggen en de heren Lijsen zouden het werk uitvoeren, waarvoor het bestek was meegebracht.

De joden die het bestek kwamen aanbieden waren: *Jacob Joseph de Haas*, koopman; *Jacob Abraham van Gelder*, slager (Jacob Joseph was parnas, Jacob Abraham was boekhouder van de joodse gemeente); *Heyman Jacob de Leeuw*, kaarsemaker; *Joseph Abraham van Gelder*, slager; *David Levi Hamburg*, koopman (de laatste drie waren kerkmeesters van de joodse gemeente); *David Moses Zwabing*, koopman; *Abraham Salomon Gombrecht*, slager; *Levi Salomon Kransberg*, slager; *Jacob Koppel Cohen*, slager; *Andries Philip Wijnmart*, koopman; *Ruben Israël van Meurs*, slager; *Samuel David Sterneveld*, koopman (die reeds in huis als bewoner aanwezig was); *Michiel Israël Hanau*, koopman en slager; *Liefman Hertz*, koopman; *Levi Meyer Cohen*, koopman; *Benjamin Marcus Vredenburg*, koopman; *Salomon Hartog*, koopman; *Levi Moses Snattiger*, kaustersnijder en *Nathan Philip Franket*, koopman. Allen woonachtig te Zutphen en allen behorend tot de Israëlitische Gemeente aldaar.

(Bij het bestek werden enige werktekeningen overgelegd, doch deze werden in het gemeentearchief van Zutphen niet gevonden).

De nieuwe Synagoge moest gebouwd worden op de plaats, waar op dat moment Franse School werd gehouden door de onderwijzer Albers. Dat gebouw moest worden afgebroken, evenals de er naast gelegen kamer, keuken en schuur, die "op de Plaats staat agter het huis no. . . in de Turfstraat van ouds genaamd de Star".

De aannemers Lijsen die de Synagoge zouden bouwen, zouden al het benodigde materiaal leveren. De oude, van de afbraak afkomstige stenen mochten gebruikt worden.

De ingang van het kerkgebouw zou komen in de Rosmolensteeg.

Enkele punten uit het bestek.

De af te breken gebouwen moesten tot en met de fundamenteen worden

verwijderd. Alleen de kelder welke gelegen is onder de Franse School en de kamer van Sterneveld zouden blijven liggen "om er weder op te metzelen". De aanwezige pomp moest onbeschadigd blijven. Het resterende puin dienden de werklui te gebruiken om de kelders te "dempem". Er moesten zich "10 glasramen" in bevinden. Slechts drie muren behoefde men op te trekken; de vierde was een bestaande, die weliswaar goed nagezien en schoongemaakt moest worden. Naar het huis "de Star" moest een toegangsdeur gemaakt worden, zodat de koster via het huis de kerk kon binnengaan. Er kwamen diverse kolommen en ter afsluiting van de "vrouwekerk" een balustrade. Aan het plafond zouden kronen worden opgehangen. In het plafond moesten twee ronde luchtgaten gemaakt worden "en om dezelve Perklijsten trekken en een tak met bladeren boven deze gaten". Tevens kwam er een kast "voor de boeke Moses" en een trap naar de vrouwekerk. Ook werd er een voorhof gemaakt met twee deuren, een plankje om voor lessenaar te dienen en er de boeken op te leggen. Verder een altaar en de parnassijsbank en de overige banken.

Het gebouw moest op 15 april 1815 in de grondverf staan. Kort daarna werd het gebouw inderdaad in gebruik genomen. De juiste datum van ingebruikname is niet bekend. De totale kosten bedroegen f 8330,-.

Het enthousiasme van de jonge joodse gemeente bleek na het voltooiën van de bouw van de sjoel toch niet zo groot als verwacht was. Aanvankelijk waren alle leden bereid tot het geven van alle medewerking, doch de belangstelling zakte zo enorm, dat de parnas een klaagbrief naar het gemeentebestuur van de stad Zutphen schreef.

Hierop reageerde de Burgemeester op 29 juli 1815 met de volgende publicatie: "De Burgemeester van Zutphen met verwondering vernomen hebbende dat wanneer den parnassijn J. J. de Haas de Israelitische gemeente alhier bijeen roept ten einde over de belangen van hunne Kerk en Godsdienst te raadplegen, veele ja schier de meeste daaraan niet voldoen en aangezien zulks geheel strijdig is tegen de goede orde en politie, zoo gelast en vermaant dezelve de leden der Israelitische gemeente alhier ter steede ten serieusten om in het vervolg bij zoodanige oproeping van wege den parnassijn voornoemd gedaan getrouwelijk te compareren, zullende degeene die na publicatie dezès mogten achter blijven, vervallen in eene boete van vijf gulden voor de eene helfte ten profijte der Israelitische en voor de andere helfte ten profijte van de gemeene armen alhier. Aldus gearresteerd ten Raadhuize der Stad Zutphen den 29 Julij 1815. De Burgemr. van Zutphen".

Daar konden ze het mee doen. De vijf gulden zullen de "trouw" wel gestimuleerd hebben.

Overigens is mij over deze periode niet veel meer bekend dan de namen van *Philip Joels*, die omstreeks 1815 sjammes (koster) en chazzan (voorzanger) was. Zijn opvolger omstreeks 1820 was *Levi Moses Snatager*. Tot

zijn dood in 1843 was hij koster; of hij ook voorzanger was is niet bekend.

Omstreeks 1820 bestond de joodse gemeente uit ongeveer 200 leden; in 1840 was dit aantal verdubbeld (zie bijlage E).

Op 3 januari 1853 verzocht het Israëlitisch kerkbestuur om een stadslokaal om daarin een ophanden zijnd kerkelijk feest te vieren "waartoe de Synagoge geene voldoende ruimte biedt". De gemeente Zutphen gaf haar toestemming "om zulks te doen in een der lokalen aan den Yzendoorn".

Op 2 september 1865 vierde de joodse gemeente het 50-jarig bestaan van de Synagoge in de Rosmolensteeg. De *Zutphensche Courant* schreef daarover het volgende: "Door de Israëlitische gemeente te Zutphen wordt heden het 50-jarig bestaan harer synagoge in eene buitengewone kerkdienst plegtig herdacht. Tevens heeft de inwijding plaats van eene nieuwe wetsrol en eenige andere kerksieraden die de gemeente bij die gelegenheid ten geschenke ontvangen heeft. De dienst zal geleid worden door den heer Sternheim van Utrecht, predikatiën zullen gehouden worden door den Weleerw. heer J. Lehmans, opperrabbiijn in het ressort Nijmegen en door den heer J. Waterman van Arnhem. Het kerkgebouw is eenvoudig doch smaakvol versierd".

Tot augustus 1879 werd deze sjoel gebruikt. Toen had men inmiddels de nieuwe in de Diezerstraat gereed. Daarover handelt hoofdstuk 7.

Bronnen:

Not. Arch. J. J. Schlüter no. 2057, d.d. 19 november 1814 (G.A. Zutphen).

Bijlage huwelijksacte no. 19 uit 1814.

Notulen gemeenteraad 1814-1853.

Zutphense Courant 3 september 1865.

Zowel Van Til (1832) als Van der Aa (1843) noemen de synagoge in de Rosmolensteeg.

1879: DE TWEEDE SYNAGOGЕ

a. De inwijding

Kort na het 60-jarig bestaan van de Sjoel in de Rosmolensteeg besloot men tot de koop van een stuk grond over te gaan, waarop men een nieuw gebouw zou kunnen stichten. Dat was ook wel nodig. Bij de bouw van de eerste synagoge in 1814 bestond de joodse gemeente uit omstreeks 200 zielen; in 1875 kwam men al tot een aantal van 600.

Op 26 april 1876 kocht men een huis en erf met tuin gelegen in de Halterstraat, omvattende de nummers 20 en 22. De verkoper was de familie Putman Cramer; men werd het eens voor een prijs van f 12.030,—.

Bouwmeester D. Lijsen zette de nieuwe synagoge in de tuin van bovengenoemd pand; Joseph Spier legde 16 tammoez 5638/17 juli 1878 de eerste steen. Deze steen werd — om even op de geschiedenis vooruit te lopen — in 1949 uit het gebouw verwijderd en zorgvuldig door de joodse gemeente opgeborgen.

Over de inwijding op 15 augustus 1879/26 menachen 5639 werd het volgende voor het nageslacht genoteerd:

"Het gebouw, eenvoudig en toch netjes, aan het doel beantwoordend waarvoor het is opgericht, was te één ure gevuld met leden der gemeente en de verschillende genodigden. De muziek van den heer Wiehey uit Deventer luisterde de plechtigheid op. Nadat de heeren Tal, rabbijn van Amsterdam, Frank en Klein de synagoge waren binnengeleid door den voorzitter der feestcommissie, hief het koor onder leiding van den heer Gebhardt Psalm 30 aan. De aangewezenen voor het dragen der heilige Wetsrollen verwijderden zich, om spoedig daarna met deze weer te keeren. In het voorportaal der Synagoge gekomen, hief één der dragers Psalm 118 vers 19 aan. Nadat de deur was geopend zong het koor, onder het binnendragen der Wetsrollen Psalm 24: 7, 8, 9 en 10. De dragers der Wetsrollen plaatsten zich ter weerszijde van de Biema (verhoging), waarop de voorzanger, God dankend, de ure zegende die nu aangebroken was. De dragers plaatsten zich met de Wetsrollen op de Biema, waarop het koor aanhief Psalm 118 vers 26. Onder het zingen van de voorzanger, afgewisseld door en vereenigd met dat der gemeente, hadden de zeven omgangen met de heilige Wetsrollen plaats.

De heilige ark werd door den heer Tal geopend en terwijl het koor een lied aanhief vertoonde zich het inwendige aan ieders oog. Tegen een hemelsblauwe achtergrond met sterren bezaaid, zouden de Wetsrollen worden aanzet. Terwijl de heer Tal hiermee bezig was, klonk de koorzang door de

bogen, waarop, na een korte lofzegging van den voorzanger, eerstgenoemde zijn inwijdingsrede hield. Allen, de leden der gemeente en de genoodigden, begroetend, de eersten gelukwenschend met de vervulling hunner hoop en verwachting, kwam hem bij deze inwijding de gedachte aan den tweeden tempelbouw in herinnering, toen Nehemia de kinderen Israels opwekte om met de spade in de eene en het zwaard in de andere hand, hun moeilijken arbeid voort te zetten".

Na deze rede volgde weer koorgezang, een schaalcollecte en een gebed van de heer Tal. De heer Frank, opperrabbijn van Keulen, sprak nog een feestrede uit.

*s Morgens was de laatste dienst in de oude Synagoge in de Rosmolensteeg gehouden. De heer D. M. Klein, godsdienstonderwijzer te Arnhem, besloot deze dienst met een toespraak, waarna de Wetsrollen in rijtuigen naar de nieuwe Synagoge in de Diezerstraat werden overgebracht.

In de huizen aan de Halterstraat werden vergaderingen gehouden en godsdienstonderwijs gegeven. In de kelders bevonden zich twee badkamers voor het rituele bad der vrouwen (mikwe).

Omstreeks 1922 werd de Synagoge gerestaureerd. Van binnen werd het gebouw opgeschilderd en van electrisch licht voorzien. De plafonds werden blauw geverfd en het ijzeren rooster daarmidden in heeft men verguld en als een zon rondom beschilderd met gouden stralen. De muren schilderde men lichtgrijs met zwarte biesjes en de kolommen van boven bruin, afgezet met een Griekse rand.

b. Twee jubilea: 1904 en 1929

Op 5, 6 en 7 augustus 1904 vierde men het 25-jarig bestaan van de Sjoel in de Diezerstraat.

In een met groen en bloemen versierd kerkgebouw klonk allereerst het inleidingsgezag van de voorganger de heer L. D. Staal, waarna de heer B. Frank een rede uitsprak. Vervolgens voerde de opperrabbijn van Gelderland, de heer L. Wagenaar, het woord. Als thema had hij gekozen: "Van uit zijn heiligdom zendt hij U heil en van Sion sterkt hij U."

Op 5 augustus werd er door een koor gezongen, begeleid door een orkest.

De 6de augustus gaf ook een kinderkoor zijn medewerking. De heer Frank herdacht de opperrabbijn, de heer Tal, die in 1879 de openingsplechtigheid verrichtte en enkele gemeenteleden uit de oprichtingsjaren, zoals: *Mozes Spier*, *Fortuijn*, *Spanjer* en *Snatager*. Toegesproken werd de heer *J. L. Spier*: "Moge U kracht en gezondheid ontvangen om, zoals tot nu toe, te blijven strijden in het belang der gemeente, gesteund door de twee mannen, die U ter zijde staan", aldus de heer Frank. Nadat het Allerheiligste geopend was

De Barlbeze bij de overstroming van januari 1926.
 Rechts op de foto met de witte jas
 slager Jacob Dormits. (Foto Wim Zeylemaker).

De lompenkoopman Meijer Lipschits woonde
 in de Barlbeze en leefde van 1832 tot 1908.

Joseph Levi Spier,
geboren te Zutphen 22 februari 1834.
overleden aldaar 26 september 1926.
Naar een schilderij van B. Lopes de Leao
Laguna, $\pm$ 1916 schilder te Laren.

$\pm$ 1910 Benjamin Frank, godsdienstonderwijzer en voorzanger der joodse gemeente te Zutphen
(overleden 1919), geeft hier les aan Jo Spier, de bekende illustrator in later jaren.
(Foto Stedelijk Museum, Zutphen).

sprak de opperrabbin in het Hebreeuws een gebed voor het Koninklijk Huis uit.

Bij dit 25-jarig jubileum kwamen veel belangstellenden hun gelukwensen aanbieden. De damesvereniging schonk een fraai bewerkt voorhangsel voor de arke. Van de mannenvereniging en de gemeenteleden ontving de joodse gemeente twee paar geborduurde wetsrolmantels. De vereniging "Tot steun der Wet" schonk een preekgestoelte, dat gefabriceerd was door het meubelbedrijf Frederiks. De heer J. de Wolff schonk een gebedenboek met fraai gecalligrafeerde Hebreeuwse letters en een prachtig bewerkt houten omslag.

Tenslotte werd er zondag 7 augustus in de Buitensociëteit 's morgens een kinderfeest, 's avonds een feest voor de volwassenen gehouden.

Het 50-jarig bestaan werd op donderdagavond 29 augustus 1929 ingezet met een buitengewone vergadering van de kerkeraad.

Aan de bestuurstafel zaten Opperrabbin *Vredenburg*, de heer *A. Vromen*, voorzitter, de heer *L. J. Spier*, vice-voorzitter, verder de heren *M. S. Weyl*, penningmeester, *J. Cohen*, voorganger en secretaris, *B. E. de Metz*, tweede voorzanger, *S. Koppel*, *N. Vomberg*, *M. Krukziener*, *S. Levison*, *Ph. Weyel* en *D. E. Knoek*.

De voorzitter opende de bijeenkomst en heette vooral de Opperrabbin welkom. Na zijn rede besloot men op voorstel van de heer Vromen een gelukstelegram aan H.M. Koningin Wilhelmina te zenden met de volgende inhoud: "De Kerkeraad der Ned. Isr. Gemeente te Zutphen, ter gelegenheid van het 50-jarig bestaan der Synagoge in buitengewone vergadering bijeen, biedt Uwe Majesteit en het Koninklijk Huis eerbiedig zijn hartelijke gelukwensen aan met de herdenking van Uw geboortedag".

De heer J. Cohen, voorganger, kreeg hierna het woord. Hij had veel werk aan het voorlezen van een grote hoeveelheid schriftelijke gelukwensen (van o.a. de oud-Opperrabbin Wagenaar, de oud-leraar L. D. Staal, de Permanente Commissie tot de algemene zaken van het Nederlands Israelitisch Kerkgenootschap, van de Israelitische Gemeenten Lochem, Nijmegen en Utrecht, van de heer B. Cohen, voorzitter der Nederlands Israelitische Hoofdsynagoge te Arnhem, van Mr. B. Spier uit 's-Gravenhage) en de begeleidende brieven bij de aangeboden geschenken.

De heer J. Leeraar schonk twee manteltjes voor de wetsrollen; de heer J. K. Hamburg gaf een wit Parouches (voorhangsel) en de heer M. Elzas Azn. te Arnhem een klok en een zilveren etrogdoos (etrog = paradijsappel). Van de vereniging "*Bikdei Koudesj*" kreeg men een tapijt en lopers voor de Synagoge, van de heer S. Levison een stel eikehouten kandelaars, van het feestcomité een zilveren kroon voor de Thorarollen en een fors bedrag, bestemd voor schulddelging. Mevrouw Vomberg-Van Dijk en mevrouw Krukziener-De Groot hadden eigenhandig Mappous en Matsleisous vervaardigd. De

oud-sjammes (koster) S. de Jong schonk een sierlijk Mitswousbord en de vereniging *Geskas Hatouroh* en de heer B. Wolf gaven een Tefilloh (gebedenboek) "Ngawoudas Jisroël". Met veel enthousiasme werd vernomen dat de heren A. Vromen en M. Krukziener een wetsrol voor eigen rekening zouden laten overschrijven.

Opperrabbijn Vredenburg hield een uitvoerige rede, waarin hij vooral veel aandacht en medeleven vroeg voor de bewoners van Palestina ("het land der vaderen").

Tijdens de vrijdagmiddag gehouden receptie zag men o.a. burgemeester Dijkmeester, wethouder Koerselman, de secretaris mr. Ruibing; van de Hervormde Kerk ds. Faber, Meyer Drees en Pitlo, de eerste geneesheer van het Oude- en Nieuwe Gasthuis, dr. Bijl, en anderen.

's Zondags was er nog een feestmiddag. Er werd gezongen door de heer I. E. Maroko en een koor o.l.v. de heer S. H. Englander.

De kinderen kregen een feest in de Buitensociëteit en werden tenslotte toegesproken door de voorganger der gemeente, de heer J. Cohen. Alle kinderen kregen een foto van het interieur van de synagoge als aandenken mee naar huis.

Het *Nieuw Israëlitisch Weekblad* eindigde een verslag van de feestelijkheden met de woorden: "Het gouden jubileum der Synagoge zal nog lang in onze herinnering voortleven".

Het leven in en om de sjoel ging door. In voor- en tegenspoed. In vreugde en rouw. Totdat het vredig naast en met elkaar voortleven wreed verstoord werd. Eerst door de berichten uit de Oostelijke landen, de vluchtelingenstroom, die kwam en ging, en tenslotte het afschuwelijke en door velen gevreesde moment van de tweede wereldoorlog.

Met ongeveer 500 gemeenteleden ging de joodse gemeente de verschrikkingen van deze oorlog in, met nauwelijks 50 zou ze er uit te voorschijn komen. En na de oorlog: een sjoel, die ternauwernood te herstellen viel en een gemeente zo klein, dat het gebouw op 1 mei 1947 maar verkocht werd (aan SAB = Speciaal Apparaten Bouw).

Doch zie, het vermeende einde werd een nieuw begin!

Bronnen:

Kerkrekeningenboek Ned. Isr. Gem. te Zutphen.

Zutphense Courant 18 augustus 1879.

Zutphense Courant 6 en 8 augustus 1904.

Zutphensche Courant 31 augustus 1929.

Nieuw Israëlitisch Weekblad 13 september 1929.

Programma Herdenkingsdienst 31 augustus 1929.

Een uitvoerige beschrijving van de monumentale trap in het gebouw in de Halterstraat (het oude Hof van Flodorff) vindt men in Bijdr. en Meded. van Gelre XVII, blz. 221).

1954: DE DERDE SYNAGOGE

Na de bevrijding zag het er met de joodse gemeente en met de sjoel slecht uit: op 1 mei 1940 woonden er 168 joodse gezinnen, tezamen 498 zielen, te Zutphen; na de oorlog kwamen slechts 16 gezinnen, 46 zielen, uit de hel terug. Het was bitter zo de bevrijding te moeten beleven.

Een groot gedeelte van de stad lag in puin. De synagoge in de Diezerstraat was beschadigd en door de Duitse bezetter misbruikt en uitgewoond. Het was onmogelijk de sjoel in oude staat te herstellen. Men besloot het gebouw te verkopen en voorlopig in het naastgelegen gemeentegebouw sjoeldiensten te houden en te vergaderen (zie ook hoofdstuk 14).

Op 4 april 1949 werd "de eerste steen" uit de synagoge gehaald en na reiniging voorlopig opgeborgen. In het oude gebouw werd een apparaten-fabriek gevestigd. Omdat het naastgelegen gemeentegebouw tekenen van verval vertoonde werd ook dat verkocht. Daarna werden de diensten in een zaal van hotel De Prins in de Marschpoortstraat gehouden. Deze diensten werden trouw bezocht.

Inmiddels zocht het kerkbestuur naar een geschikt pand, waar een sjoel van gemaakt zou kunnen worden. Het oog viel op het gebouw Coehoorn-singel 58 en op 29 januari 1954 werd de koop gesloten voor een bedrag van f 10.750,-. Er moest veel gebouwd, verbouwd en vertimmerd worden, doch op 21 november 1954 kon de nieuwe sjoel worden ingewijd.

Namens het kerkbestuur sprak de heer A. M. Krukziener een welkomstwoord tot o.a. het voltallig aanwezige gemeentebestuur en een dankwoord aan het kerkbestuur van de joodse gemeente te Rotterdam, die voor de erediensdienst benodigde stukken, afkomstig van de opgeheven gemeente van Middelburg, had afgestaan. Dank ook werd gebracht aan architect De Haas en de uitvoerders van het werk. Herdacht werden de heren *L. Spier*, *S. Levison*, *M. Vromen*, *J. Cohen* en *B. de Metz*, die na de oorlog niet waren teruggekeerd (de heer Spier overleed op zijn onderduikadres). Dankwoorden gingen ook naar het adres van de heer E. Vomberg, die veel voor de joodse gemeente had gedaan, doch die niet meer in Zutphen woonde.

Vervolgens sprak de voorganger der gemeente, de heer Gobes, die al het voorbereidende werk en de besprekingen memoreerde.

De heer Groen bood namens de culturele vereniging "*Bonif Hatied*" een beker aan. Hij sprak er zijn blijdschap over uit, dat het gebouw tevens was ingericht om er culturele bijeenkomsten te houden.

Namens het gemeentebestuur sprak burgemeester S. de Jong.

Meerdere toespraken werden gehouden, o.a. door Rabbijn Berlinger uit

Amsterdam, die in het Duits sprak, de heer Crefeld, namens de Permanente Commissie te Amsterdam, de heer Van Dijk namens het kerkbestuur der joodse gemeente te Rotterdam, de heer Kuijt uit Leeuwarden en Opper-rabbijn Tal.

De heer Abas, voorganger van de hoofdsynagoge te Arnhem bood een klok aan, de heer D. Zendijk schonk namens de joodse gemeente te Deventer een zilveren jad om bij te wijzen bij het voorlezen uit de Thora. Een paraplu-bak ontving men van de heer I. de Leeuw uit Winterswijk. De heer Bachrach uit Elst (een zwager van de gedeporteerde voorganger J. Cohen) schonk een beker voor de eredienst en van het Joseph en Sara Spierfonds ontving men de toezegging van een bedrag.

Velen kwamen hun gelukwensen aanbieden ter gelegenheid van deze nieuwe mijlpaal die de joodse gemeente van Zutphen had mogen bereiken.

Regelmatig worden nog diensten gehouden in de Sjoel aan de Coehoorn-singel. In het begin, toen er nog wat meer leden waren dan thans, vierde men er ook de Chanoeka- en Purimkinderfeesten. Op Kol Nidrei (de avond van Grote Verzoendag) en Jom Kippoer (Grote Verzoendag) vinden er nog steeds diensten plaats.

Bronnen:

Kerkeboek der Joodse Gemeente te Zutphen.

Zutphens Dagblad van 22 november 1954.

REGLEMENTEN VAN DE JOODSE GEMEENTE TE ZUTPHEN

a. Het Reglement van 1822

Bij de voorbereiding van dit boek werd, zoals te doen gebruikelijk, een onderzoek gedaan naar de voorhanden zijnde archiefstukken.

Op een lijst van archiefstukken, samengesteld in mei 1960 door de heer E. Vomberg, komt voor als nummer één: Reglement in het Jiddesj gesteld, vernieuwd en verbeterd in vergadering 11 Menachem 5582/1822. Uitgerkend dit document is onvindbaar: het zou interessant geweest zijn, mede in verband met het ontbreken van de namen van de toenmalige kerkbestuurders, er kennis van te hebben kunnen nemen. Er moet dus helaas volstaan worden met de simpele vermelding, dat er een Reglement van 1822 aanwezig *was*.

Een enkele opmerking. Dat dit Reglement in het Jiddesj gesteld was, is niet zo vreemd, als men bedenkt, dat in 1814 nog vele Zutphense joden het Nederlands niet machtig waren. Onder het bestek uit 1814 van de te bouwen sjoel in de Rosmolensteeg staat, dat het bestek na lezing is ondertekend, "doch welke teekening door Joseph Abraham van Gelder, David Moses Swabing, Abraham Salomon Gombrecht, Levi Salomon Kransberg, Jacob Koppel Cohen, David Salomon Meuleman, Andries Philip Wijnmart, Samuel David Sterneveld, Michiel Israel Hanau en Nathan Filip Franket is geschied *in het Hebreeuwisch, alzoo zij allen hebben verklaard hunne namen niet te kunnen teekenen in het Hollandsch*".

Van de inhoud van het Reglement van 1822 is niets bekend. Ongetwijfeld maakte men er gebruik van bij de samenstelling van het nieuwe van 1888. Daarom nu eerst iets over het Reglement dat reeds in 1862 klaar was, doch eerst in 1888 in gebruik werd genomen.

Ten aanzien van de voorzitters der joodse gemeente moet hetzelfde worden meegedeeld. De lijst met namen van Parnosiem (voorzitters) en meisjiem gedouliem (voornamen doden) van 1831 tot 1864 is eveneens zoek. Dat neemt niet weg, dat men in de bijlagen nog tamelijk veel over de genoemde periode zal vinden.

b. Het Reglement van 1862/1888

"De Israelitische Gemeente te Zutphen bestaat uit alle binnen de burgerlijke gemeente of in naburige plaatsen, waar geen Israelitische Gemeente bestaat, metterwoon gevestigde Israelieten, die in de Leden-, Geboorte- of Huwelijksregisters der kerkelijke gemeente voornoemd voorkomen, of die schrif-

relijk van hunne toetreding doen blijken. Zij voert de naam van *Israëlitische Gemeente te Zutphen*."

Aldus het eerste artikel van bovengenoemd Reglement, dat werd vastgesteld op 29 juli 1888 en ingevoerd op 8 augustus 1888. Op deze laatste datum werd het Reglement dat op 23 maart 1862 was vastgesteld en op 31 maart 1862 werd goedgekeurd, in feite pas in werking gesteld. Het is moeilijk meer na te gaan om welke reden dit was. Vermoedelijk was de gang van zaken als volgt. Tot 1862 maakte men gebruik van het Reglement van 1822. Het bleek toen zo verouderd, dat men een nieuw samenstelde, vaststelde en goedkeurde. Zover bekend verscheen het nimmer in druk, terwijl evenmin het manuscript er van werd gevonden. De leiders van de joodse gemeente maakten er desalniettemin gebruik van en vonden pas in 1888 gelegenheid om een en ander, wel wat gewijzigd, in druk te laten verschijnen.

Onder de bekwame leiding van de voorzitter, *B. Fortuin*, en de secretaris, *B. Frank*, ging de Israëlitische Gemeente van Zutphen nu wat meer gereglementeerd verder met haar ontwikkeling aldaar. Het bestuur van de Gemeente werd opgedragen aan een College, dat de naam had gekregen "*Kerkeraad der Israëlitische Gemeente te Zutphen*". Deze kerkeraad bestond uit negen leden, die voor de tijd van zes jaar gekozen werden. Zij moesten minstens 25 jaar oud zijn, kiesbevoegd, een jaar in de kom der burgerlijke gemeente hebben bewoond en in de kerkelijke belasting aangeslagen zijn voor f 13,—. Het was niet toegestaan, dat vader, zoon, kleinzoon, broers, enz. tegelijkertijd zitting hadden in de kerkeraad.

Het dagelijks bestuur bestond uit drie leden: de voorzitter, de ondervoorzitter en de thesaurier. Dit College droeg de naam van *Kerkbestuur*. Haar taak bestond o.a. uit bepalen van het tijdstip waarop de sjoeldienst begon en wanneer deze eindigde. Zij mocht ook de leden van de Gemeente oproepen voor de Thora (de vijf boeken van Mozes) en op aanvraag van de voorzitter het doen roepen van de Chiuwim (de leden met voorrang). Vervolgens het uitdelen van de erefuncties in de Synagoge (de Mitswoth) en tevens er zorg voor dragen, dat er personen op de Aweiliemrol (rol met de namen der treurenden) geplaatst werden. Voor hen die bij de invoering van dit Reglement in het Memorandum waren ingeschreven zou op Matnes Jad of op Grote Verzoendag een Jiskour (= herdenkingsgebed) worden voorgedragen.

De kerkbestuurders hadden in de Synagoge een "gedistingeerde" plaats. De overige zitplaatsen werden éénmaal per jaar verhuurd. Ook het mikwe stond onder toezicht van het Kerkbestuur. De kerkeraad moest zorg dragen voor het geven van godsdienstonderwijs.

Er waren meer joodse ambtenaren, zoals de secretaris, de adjunct-secretaris, de Chazzan of voorzanger, de Sjammes of koster en de Schoget of sjoucheit. Deze laatste was de rituele slachter, die inzake het kaschruth (het geheel van de rituele voorschriften) onmiddellijk onder het geestelijk toezicht

van de Opperrabbijn of diens plaatsvervanger stond. Alle vleeshouwers in de gemeente werden toegelaten tot het genot der diensten van de Sjochet (toestand van 1888).

Financiële zaken waren in dit reglement eveneens vastgelegd. De hoofdelijke omslag (of kerkelijke belasting) omvatte 40 klassen, te beginnen met f 2,60. Iedere volgende klasse lag steeds f 2,60 hoger. Daar stond tegenover, dat ieder lid, ongeacht de klasse waarin hij/zij viel, recht had op een eigen graf op de begraafplaats van de joodse gemeente.

Evenals dat bij de hoofdelijke omslag het geval was, waren de verschuldigde bedragen bij de inzegening van een huwelijk verdeeld in 40 klassen. Voor de inzegening van een huwelijk in de Synagoge moest de laagste klasse f 6,- betalen. De hoogste klasse betaalde f 51,-. Armen en bedeeden betaalden niets.

Diverse gemeenteleden maakten gebruik van het gemeentegebouw in de Halterstraat om daar het feest een nog feestelijker tintje te geven. Daarvoor gold een geheel andere kostenregeling.

Het kerkbestuur bestond in 1941 uit de heren *L. J. Spier*, voorzitter, *M. Vromen*, tweede voorzitter, *S. Levison*, penningmeester. Leden: *M. S. Weyel*, *Ph. Weyel*, *J. Meijer*, *B. Heimans*, *I. D. Themans* en *E. Krukziener*. Voorganger en secretaris was de heer *J. Cohen*, 2de voorganger, tevens sjochet was de heer *B. E. de Metz*.

Op 1 februari 1942 zond de joodse raad voor Amsterdam een brief aan het bestuur der joodse gemeente, waarin verzocht werd (op bevel van de Duitse overheid) alle in het bezit van de joodse gemeente zijnde geboorteen huwelijksregisters van het jaar 1790 af te verzamelen. Er werd nog een verdeling bij vermeld:

- a. de jaren 1790 tot mei 1811;
- b. 1 mei 1811 tot heden (1-2-1942).

Voor al deze laatste periode was de gevaarlijkste, want daarin waren de geslachtsnamen aangenomen. Vermoedelijk heeft men deze boeken niet opgehaald of opgezonden, want zij zijn alle nog aanwezig in het joodse archief. Tijdens een van de laatste kerkeraadsvergaderingen, nl. op 5 februari 1943, werd besloten, dat, in geval de joodse gemeente bestuurloos zou worden, aan de notaris Beker het beheer der Gemeente zou worden overgegeven. De laatste vergadering werd gehouden op 1 april 1943.

Van het oude kerkbestuur keerden in 1945 alleen de heren *I. D. Themans* en *E. Krukziener* terug.

c. Het Reglement van 1945

Het kerkbestuur van de kleine, resterende Nederlands Israelitische Gemeente van Zutphen stelde in haar vergadering van november 1945 een nieuw

Reglement samen. Voor zover dit verschilt met het voorgaande zal op een enkel punt nader worden ingegaan.

Betreffende het lidmaatschap: Leden van de Nederlands Israelitische Gemeente te Zutphen zijn zij, die vóór 1940 reeds lid van de Gemeente waren en het lidmaatschap niet hebben opgezegd en voorts zij, die schriftelijk de wens kenbaar maken lid te willen worden. Het lidmaatschap is ook opengesteld voor hen die buiten de burgerlijke gemeente Zutphen wonen en niet tegelijk lid zijn van andere joodse gemeentes. Het kerkbestuur heeft evenwel het recht die personen van het lidmaatschap uit te sluiten tegen wie godsdienstige bezwaren rijzen of zijn gerezen, enz.

De secretaris houdt een register van de leden bij en is gehouden iedere verandering welke te zijner kennis wordt gebracht aan te brengen.

Het lidmaatschap van de man houdt automatisch het lidmaatschap van diens echtgenote en minderjarige kinderen in.

Diegenen die gehuwd zijn, maar niet volgens de Mozaïsche wetten, kunnen wel lid zijn van de joodse gemeente, doch kunnen geen bestuursfunctie, welke ook, bekleden.

Het kerkbestuur treedt in de plaats van het voormalige Armbestuur en zal uit hoofde hiervan die zaken behartigen welke voorheen het Armbestuur placht te behartigen.

Het kerkbestuur stelt de legesgelden voor de inzegening van een huwelijk alsook grafelden vast.

Bij de invoering van dit Reglement zijn alle vroegere reglementen en de daarin aangebrachte wijzigingen vervallen.

Brannen:

Reglement der Israelitische Gemeente te Zutphen van 1888.

Idem van 1945.

Brieven uit het Archief der Joodse Gemeente te Zutphen.

Bestek van de synagoge uit 1814 (N.A. no. 2057; G.A. Zutphen).

Notulenboeken Kerkbestuur Joodse Gemeente (1905-1943).

VERENIGINGSLEVEN

a. Mannenvereniging "Gemiloth Gasodim"

Het meest opmerkelijke van deze vereniging te Zutphen was, dat er zowel mannen als vrouwen lid van konden zijn en zo werkte de naam, voor buitenstaanders althans, enigszins misleidend.

Het reglement van deze vereniging werd ontworpen Cheswan 5646/oktober 1885. Goedkeuring volgde op 1 januari 1886 bij besluit van de Kerkeraad der Israëlitische Gemeente te Zutphen. Voorzitter van de kerkeraad was *B. Fortuin*, secretaris *B. Frank*.

Bij een eerste oogopslag ziet men, dat deze vereniging in het leven was groepen om stervenden bij te staan en doden naar hun laatste rustplaats te brengen. Het doel van de vereniging was dan ook het verlenen van godsdienstige bijstand aan stervenden, het waken bij overledenen, het leren bij overledenen, het zorgen voor een lijkstatie, het dragen van het lijk naar de laatste rustplaats, het maken van het graf en de teraardebestelling. Volgens het leren en Minjan (groep van tien mannelijke personen die 13 jaar en één dag dienden te zijn of ouder) maken bij een treurende gedurende de zeven treurdagen. Tenslotte het houden van godsdienstoefeningen en van godsdienstige bijeenkomsten.

Bezien wij enkele doelstellingen wat nader.

Een door de vereniging benoemde leraar, die minstens 20 jaar moest zijn en de Hebreeuwse en Nederlandse taal moest beheersen, was verplicht elke dag een bezoek te brengen aan een lid, dat gevaarlijk ziek was. Er werden door de vereniging speciale wakers aangesteld. Een uitdrukkelijke bepaling daarbij was, dat "een waker, in onmin zijnde met den zieke of diens huisgenooten, door het Bestuur daar ter plaatse niet aangesteld zou worden". Bij overlijden van de zieke waren de leden bij toerbeurt verplicht tot het afleggen van het lijk, dus ontkleden, reinigen, kleden en kisten. Zoals zij ook verplicht waren tot het dragen van het lijk naar het kerkhof en het ter aarde bestellen ervan. De leden moesten dan tussen 18 en 70 jaar oud zijn. Ten sterfhuize werden lezingen, gebeden of godsdienstige voordrachten gehouden. Was de dode een vrouw, dan werden alle ceremoniën en plechtigheden door vrouwen verricht, onder toezicht en leiding van drie Regentessen, die voor de tijd van drie jaar benoemd werden. Een speciale mannelijke of vrouwelijke bode werd belast met het organiseren van een dienst bij een begrafenis, waar hij of zij zelf ook aanwezig diende te zijn. Na de teraardebestelling moest deze bode zeven dagen lang het graf bezoeken.

Zeër stript was de volgorde van de begrafenisstoet geregeld.

Voor de lijkkoets, die bij voorkeur eigendom van de vereniging moest zijn, liep de bode. Deze was gekleed in rouwgewaad en droeg een hoed van gewone vorm met afhangende floers.

Naast de lijkkoets liepen de dragers, allen "behoorlijk" in het zwart gekleed en met een hoge zijden hoed gedekt.

Achter de lijkkoets liep (of reed, maar dan op eigen kosten) de familie van de overledene, het bestuur van de vereniging en de leraar. Indien de overledene lid van een of andere vereniging was geweest volgden daarna de besturen van die vereniging en tenslotte de leden van de vereniging drie aan drie.

Het geld, dat bij een begrafenisplechtigheid opgehaald werd, werd terstond aan de armen uitgereikt. Bij een treurende kon een Heilige Wetsrol geplaatst worden om daar op de voorgeschreven dagen uit voor te lezen. Bestond er ten huize van een rouwdrijvende geen gelegenheid om de ochtenden en avondgebeden te verrichten, dan moest deze Gebedsdienst in het lokaal van de vereniging gebeuren.

Tenslotte nog enkele algemene voorwaarden.

Alle mannelijke en vrouwelijke leden van de Israëlitische Gemeente van Zutphen van 16 jaar en ouder konden lid zijn.

De contributie voor gehuwde of ongehuwde gezinshoofden bedroeg 10 cent per week, voor weduwnaars, weduwen en ongehuwden, die geen gezinshoofd waren, 5 cent per week. Een lid dat zijn dienst verzuimde, betaalde f 0,25 boete. Een drager die niet op kwam dagen betaalde f 0,50 boete. Ordeverstoorders konden een boete krijgen die lag tussen f 0,30 en f 3,-.

Het bestuur, waarvan de leden geen directe familie van elkaar mochten zijn, bestond bij de oprichting uit de volgende personen: *J. H. de Leeuw*, voorzitter, *M. de Wolff*, vice-voorzitter, *J. van Leer*, penningmeester, *A. Berlijn* en *L. Hamburg*, assessoren en *B. Frank*, secretaris.

In de commissie van Redactie zaten: *J. S. Jacobs*, *D. Spanjer*, *Jacob Elzas*, *B. M. Heertjes*, *D. Levison*, *G. de Wolff* en *J. van Leer*.

b. Het Israëlitisch Armbestuur te Zutphen

Door de kerkeraad werden drie leden benoemd, die belast werden met het "armbeheer". Als men lid van het Armbestuur wilde zijn, moest men minstens f 10,40 in de kerkelijke belastingkas storten.

De steunverlening was beperkt; niet iedereen kon aanspraak maken op enigerlei vorm van vergoeding. Alleen ouders, die hun kinderen hebben laten vaccineren en hebben laten deelnemen aan godsdienstig en maatschappelijk onderwijs, konden op steun rekenen.

Ook anderszins deed het Armbestuur goed werk: jaarlijks werd aan de armen, zieke militairen in de hospitalen en gedetineerden Paasbrood uitgereikt. De leden der joodse gemeente moesten hun medewerking verlenen

door jaarlijks voor de armen te collecteren. Dat maakte het mogelijk dat onvermogenen en bedeeden voor de inzegening van hun huwelijk niets behoeften te betalen.

c. Hulpkas "Ezrath Israël"

Doelstelling: het verlenen van kleine renteloze voorschotten aan kleine neringdoenden.

d. Maatschappij tot Nut der Israëlieten in Nederland

e. Vereniging "Bigdei Koudesj"

Doelstelling: onderhoud en vernieuwing van kleden en sieraden ten behoeve van de Synagogale eredienst. Toen de Synagoge in de Diezerstraat in 1929 50 jaar bestond, gaf het bestuur van deze vereniging een tapijt en lopers voor de Sjoel.

f. Vereniging "Weezenzorg"

Doelstelling: verzorgen van behoeftige wezen en halfwezen.

g. Vereniging "Geskas Hatouroh"

Doelstelling: bevordering van studie van joodse wetenschappen.

h. Vereniging "Tot Nut en Genoegen"

Deze vereniging schonk in 1939 bij het 60-jarig bestaan van de Sjoel een Loelafhouder (standaard voor een tak van de dadelpalm).

i. Schakers

Op het gebied van schaken stonden de joden hun mannetje. Ver voor de tweede wereldoorlog waren er tal van bekende joodse schakers die menige partij wonnen.

Heel wat schaakclubs werden door de bezetter opgeheven wegens de anti-Duitse houding, die men aannam, toen eind augustus 1941 het bericht afkwam, dat alle verenigingen hun joodse leden moesten afvoeren. Andere schaakclubs hielden vanzelf op, omdat een dusdanig groot aantal leden onderdook, dat voortbestaan ervan zinloos was.

Ondanks massale wegvoering bestonden de joden het, te blijven schaken, zelfs in de kampen. In kamp Westerbork werd zeer veel geschaakt. Barak 68 won met 6½ tegen 3½ van de joden uit Barneveld, zoals Szper, dr. Elzas, mr. Goudsmit en prof. Meyers.

Harry Gans, die in 1941 in Mauthausen omkwam, won diverse wedstrijden in Zutphen. Behalve dat, was hij tevens bridgekampioen van Oost-Gelderland.

Drie grote joodse Zutphense schakers waren:

Herbert Hans Elzas, geboren te Zutphen in 1906 en in oktober 1925 lid geworden van de Zutphense Schaakclub. In december 1934 behaalde hij in de nationale wedstrijd te Zutphen de eerste prijs in groep IV. In mei 1940 nam hij als vaandrig deel aan de strijd op de Grebbeberg. In november 1942 ging hij met zijn gezin naar Westerbork en vandaar op 10 maart 1943 naar Sobibor, waarvan hij niet terugkeerde.

Jacob Hanauer, die in 1919 in Zutphen werd geboren, was ambtenaar bij de Nederlandse Spoorwegen. In 1938 werd hij lid van de schaakclub Caissa. Op 6 juli 1942 werd hij gedeporteerd naar Sobibor.

Herman Wolff, in 1912 in Zutphen geboren, werd in 1930 lid van Caissa. Hij stond bekend als specialist van "vluggertjes" en zat steeds in het eerste tiental. Hij was geestig en populair. Na een lange onderduikperiode werd hij gevangen genomen en op 11 januari 1943 naar Auschwitz getransporteerd.

Bronnen:

Reglement Mannenvereniging Gemiloth Gasodim.

Opgave van Joodse verenigingen te Zutphen (1940/41) aan de Procureur-Generaal bij het Gerechtshof te Arnhem.

Nieuw Israëlitisch Weekblad 13 september 1929.

Partij verloren . . . (L. G. Eggink en W. A. T. Schelfhout, Amsterdam, 1947).

Reglement der Israëlitische Gemeente te Zutphen (Armbestuur, 1888).

HET JOSEPH EN SARA SPIERFONDS

Op 26 september 1926 overleed op 92-jarige leeftijd *Joseph Levi Spier*. Gedurende meer dan 50 jaar was hij lid van het Kerkbestuur der Israëlitische Gemeente van Zutphen. Het ligt voor de hand dat hij in die lange periode zijn stempel op de joodse gemeente en zijn naaste omgeving heeft gezet.

Toen Joseph Spier 80 jaar werd, 22 februari 1914, werd het Joseph en Sara Spierfonds opgericht.

De inhoud van de statuten van dit fonds zal hierna in het kort worden weergegeven. Doch eerst enkele bijzonderheden omtrent Joseph Spier en zijn voorgelacht.

De ouders van Joseph Spier waren niet afkomstig uit Zutphen. Toen hij op 22 februari 1834 in Zutphen geboren werd, waren zijn ouders al 20 jaar getrouwd. Vader *Levi Moses Spier* was afkomstig uit Rees in Duitsland. De bijlagen van zijn huwelijk met *Roosje Noach Mendel* geven aardige bijzonderheden over Levi's afkomst. Zeven getuigen, te weten: *Asser Prins, Samuel David Sterneveld, Abraham Salomon Gombregt, Salomon Poel, Levi Moses, Salomon Polak* en *Philip Joel*, allen wonend te Zutphen en lid van de joodse gemeente aldaar, verklaarden op 24 maart 1814, dat zij Levi Spier al van zijn jeugd af kenden en zelfs omgang gehad hebben met zijn ouders *Moses Jacob Spier* en *Adelheid Amsel Salomon*. Zij vertelden dat Levi te Rees was geboren op 9 februari 1786 en dat hij zelf "buiten staat is daarvan een behoorlijk attest te produceren, ter oorzaak de besnijdenisregisters van Rees zederd onderscheidene jaren zijn weggeraakt, en den Besnijder, die in Wezel gewoond heeft, overleden is". Tenslotte deelt een in het Frans gestelde acte nog mee, dat Adelheid Amsel Salomon te Rees is overleden in juni 1806. De burgemeester van Warnsveld gaf een acte van overlijden af van Moses Jacob Spier, gestorven te Warnsveld 30 maart 1811 en begraven op de joodse begraafplaats te Zutphen.

Joseph Spier leefde van 1834 tot 1926. Meer schoolopleiding dan hij op de lagere school had genoten bezat hij niet, al bracht hij zichzelf later een paar talen bij. Van beroep was hij manufacturier. Hij was gehuwd met Sara Wolff, afkomstig uit Bemmelen. Na 54 jaar zich intens met het joodse leven te Zutphen te hebben bezig gehouden, legde hij in 1918 zijn functie van voorzitter van het joodse kerkbestuur neer.

Aan het eind van dit hoofdstuk volgt een klein genealogisch overzicht van het geslacht Spier.

Op 22 februari 1914 werd behalve Spiers 80ste verjaardag zijn 50-jarig jubileum als kerkbestuurder gevierd.

Vrijdagavond en zaterdag werd het jubileum in de synagoge herdacht, zondagmiddag vond een openbare huldiging plaats. Men had daarvoor de casinozaal van de Grote Sociëteit aan de Oude Wand versierd. Een lied, getoonzet door G. Groenheim en gedicht door L. D. Staal, werd de jubilaris toegezongen. Er werden redevoeringen gehouden door de voorganger der gemeente, J. S. Weijl, en de president van de feestcommissie, A. Vromen, die veel Hebreeuws in zijn speech gebruikte. Hij memoreerde, dat de heer Spier op "het Nieuwjaar van de bomen" f 1000,- had geschonken voor het restaureren van de synagoge. Spier kreeg een voorzittersstoel en een portret van hemzelf in lijst aangeboden. Vervolgens zongen de dames Elzas en Groenheim een duet uit Mendelsohns Lobgesang, waarna de Opperrabbin van Gelderland, L. Wagenaar, het woord voerde. Aan het slot van de bijeenkomst sprak de jubilaris zelf. Hij bracht dank aan allen, vooral aan God, die hem zolang gespaard had met vrouw, kinderen en kleinkinderen.

Het doel van het op dezelfde datum opgerichte Joseph en Sara Spierfonds was:

- a. het mogelijk maken dat joodse jeugd zijn studie kan voltooien,
- b. het voorzien in en het bijdragen van de kosten van onderwijs,
- c. het behulpzaam zijn in het uitoefenen van een bedrijf of een beroep,
- d. het schenken van een (huwelijks-)gift aan meisjes.

Alleen zij konden voor een geldelijke bijdrage in aanmerking komen, die wettige mannelijke of vrouwelijke afstammelingen van Joseph Spier en Sara Wolff waren.

Bij de oprichting bestond het bestuur uit Philip Elias te 's-Gravenhage, L. J. Spier te Zutphen en mr. B. Spier te 's-Gravenhage. Er moest een stamboek en een ledenregister worden bijgehouden. Wie lid wilde worden moest meerderjarig zijn en zich schriftelijk opgeven. De contributie bedroeg (in 1914) f 12,50 per jaar (ongehuwde mannen tot 30 jaar f 5,-; ongehuwde vrouwen tot 30 jaar f 2,50). De leden van het bestuur moesten (minstens) 25 jaar zijn en lid van het fonds of gehuwd zijn met een lid. Erelid werd Joseph Spier.

Regelmatig werd (en wordt) het nog altijd bestaande fonds verrijkt met legaten, geschenken, enz. Op haar beurt komt het fonds alle in de doelstellingen genoemde bepalingen na. Zo ontving de in 1954 gestichte Sjoel aan de Coehoornsingel een bedrag uit het Joseph en Sara Spierfonds en dat kan men toch niet tot de verplichtingen rekenen!

In 1974 gaf deze Stichting een gedenkboekje uit, waarin een schets gegeven wordt van het leven van de stichters van het Fonds, allen kinderen van Joseph Spier en Sara Wolff.

Genealogisch overzicht van het geslacht Spier

- I. *Moses Jacob Spier*, vermoedelijk geboren omstreeks 1750, woonde te Rees (Dld.), overleden Warnsveld 30-3-1811, begraven Israëlitische Begraafplaats te Zutphen, gehuwd met *Adelheid Amsel Salomon*, overleden Rees juni 1806.
Zoons o.a.:
 - a. *Jacob Spier*, geboren Rees 1781, marskramer te Zutphen, overleden aldaar 26-8-1824, gehuwd met *Sibilla Mendel* (niet verder uitgewerkt).
 - b. *Levi Moses*, volgt II.
- II. *Levi Moses Spier*, geboren Rees 9-2-1786, slager, overleden Zutphen 30-12-1845, gehuwd aldaar 6-4-1814 met *Roosje Noach Mendel*, geboren Rotterdam 11-4-1794, dochter van Noach Mendel en Willemina Ephraïm.
Zoon o.a.:
Joseph Levi, volgt III.
- III. *Joseph Levi Spier*, geboren Zutphen 22-2-1834, textielhandelaar, overleden Zutphen 26-9-1926, gehuwd met *Sara Wolff*, geboren Bemmelen 9-11-1833.
Kinderen:
 - a. *Levi Joseph Spier*, geboren Zutphen 28-8-1866, textielhandelaar, overleden Brock op Langendijk 29-6-1944, gehuwd I *Bertha Fortuin*, overleden 1903, gehuwd II *Henriëtte Hartog*, geboren Oss 28-4-1887, overleden Alkmaar 24-5-1945.
 - b. *Flora Rosalie Spier*, geboren Zutphen 7-7-1868, overleden Israël 6-9-1959, gehuwd met *Philip Elias*, overleden 8-4-1944.
 - c. *Bernard Spier*, geboren Zutphen 26-9-1871, advocaat, overleden Eindhoven 9-9-1968, gehuwd met *Julie Elias* (1878-1962).
 - d. *Isedore Spier*, geboren Zutphen 11-5-1873, zakenman, overleden Amsterdam 20-3-1956, gehuwd met *Selina Elias* (1877-1919).Deze vier kinderen van Joseph Spier en Sara Wolff waren de stichters van bovengenoemd Fonds. Allen hebben nageslacht.

Bronnen:

Statuten van de Vereniging Joseph en Sara Spierfonds.

Acten Burg. Stand Gem. Arch. Zutphen

Bijlagen huwelijksacte 1814 Rijks-Arch. Arnhem.

Zutphens Dagblad 22 november 1954.

Gedenkboekje 60-jarig bestaan Joseph en Sara Spierfonds.

JOODS GODSDIENSTONDERWIJS

Een joodse gemeente zonder godsdienstonderwijs is ondenkbaar. Ook de Gemeente te Zutphen hield zich al vroeg bezig met het geven van onder-richt aan kinderen tussen 7 en 14 jaar. Meestal werd les gegeven in een aparte kamer of cheider. Er werd onderwezen in Hebreeuwse taal en het lezen daarvan, geschiedenis, godsdienstleer en uit de Thora. Het joodse godsdienstonderwijs is al eeuwenlang door de joodse leiders verplicht ge-steld. Het zal dan ook nauwelijks zijn voorgekomen, dat een jood niet kon lezen of schrijven. Zelfs in de Ghetto's bleef men aan het godsdienstig onder-richt een belangrijke plaats geven. Waartoe leidde dit onderwijs?

Als een jongen 13 jaar en 1 dag is wordt hij Barmitzwah = zoon van het gebod. Hij moet dan zelf de joodse wetten navolgen. Hij wordt opgeroepen tot de voorlezing uit de Thora en wordt meegeteld voor het Minjan. Hij draagt het tallit en doet de tefillien aan. Kortom, hij wordt zelf geestelijk verantwoordelijk voor zijn daden.

Meisjes worden op hun twaalfde jaar Batmitzwah.

De eerstbekende joodse onderwijzer te Zutphen was *Salomon Levij Sneyer*. Daar we hem als zodanig pas in 1820 te Zutphen tegenkomen en de man dan al omstreeks 77 jaar is, moet hier met "Joods onderwijzer" beslist godsdienst-onderwijzer bij de Israëlitische Gemeente bedoeld zijn en niet onderwijzer aan een gewone school te Zutphen. Salomon Sneyer was omstreeks 1743 te Balkholt geboren en was onderwijzer te Zutphen van 1820 tot aan zijn dood in 1838. Toen stierf hij "oud en der dagen zat" op 95-jarige leeftijd.

Zijn opvolger was *Salomon Abraham Gombrecht*. Hij woonde in de Barl-heze volgens het Bevolkingsregister van 1840.

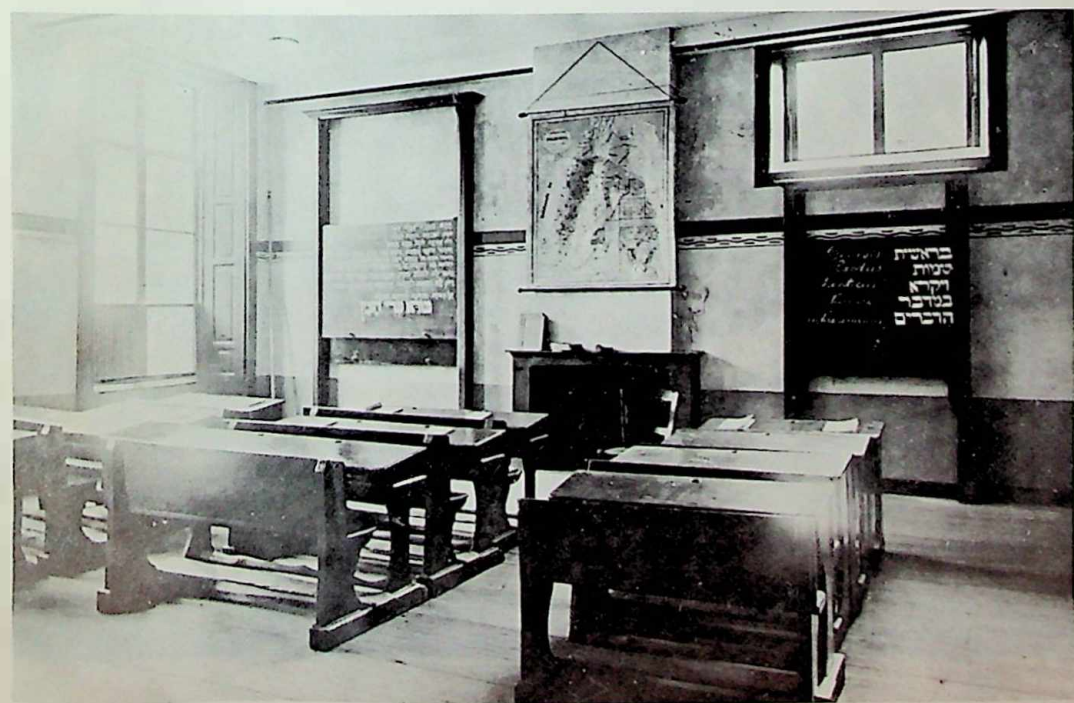
David Kleyn volgde op als godsdienstonderwijzer van 1866 tot 1876.

Over de hiervoor genoemde personen is wegens het ontbreken van archi-valia verder niets bekend.

Daarna kwam op 2 september 1876 *Benjamin Frank*. Deze was op 26 juli 1842 te Nijmegen geboren. Hij was achtereenvolgens Israëlitisch leraar in Sint-Oedenrode, Hoorn en Tilburg en ruim 40 jaar te Zutphen. Sedert 1859 was hij tevens voorzanger in de diverse joodse gemeenten waar hij werkzaam was. Onder zijn bezielende leiding werd aan tal van kinderen de nodige godsdienstige vorming bijgebracht. Behalve voorzanger was hij (evenals zijn voorganger David Kleyn) secretaris van het kerkbestuur. Hij stond bekend als een vriendelijk mens en een uitstekend verteller. Bij zijn 50-jarig jubileum als voorzanger sprak zijn oud-leerling L. J. Spier hem toe, onder meer met deze woorden: "Gij hebt ons met liefde schoone bijbelverhalen ver-

*Interieur van de Synagoge aan de Diezerstraat. Deze was in gebruik van 1879 tot 1943.
(Foto Stedelijk Museum, Zutphen).*

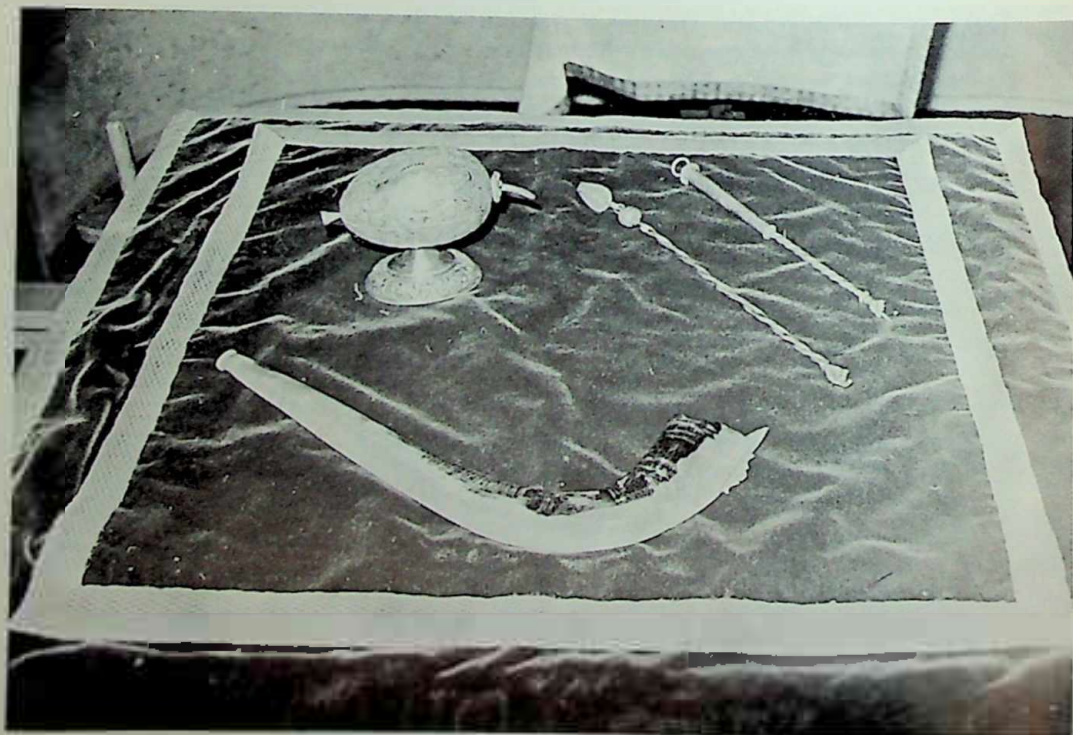

*De joodse school in het joods gemeentegebouw in de Halterstraat (= 1920).
(Foto Stedelijk Museum, Zutphen).*

De Heilige Arke met de wetsoorten, kroon, siertorens, schilden en jadaim in de sjoel te Zutphen.
(Foto Henk Guichelaar).

Linksboven de zilveren etrogdoos met opschrift: "Geschenk van Aron Moses zoon van Abraham Elzas 5689/1929". Daarnaast twee zilveren aanwijzers of jadaim. Onder de sjofar of ramshoorn. Alles aanwezig in de sjoel te Zutphen aan de Coehoornsingel. (Foto Henk Guichelaar).

tolkt en ons het fier zelfbewustzijn gegeven te behooren tot dat geslacht van zieners en profeten. Op Uw levensavond zult ge op dit uur terugzien en er zal vrede zijn in Uw ziel." Sedertdien (1909) werd Frank bijgestaan door Levie Staal, over wie hierna meer.

Op 2 september 1916 herdacht Benjamin Frank het feit, dat hij 40 jaar godsdienstonderwijzer bij de joodse gemeente te Zutphen was. Voor zijn goede diensten werd hem de onderscheiding van het Ridderschap in de Orde van Oranje-Nassau verleend. Hij stierf op 6 maart 1919 te Zutphen.

Sedert 1897 was *Levie Staal* godsdienstleraar bij de joodse gemeente te Zutphen. Hij was op 26 februari 1874 te Sneek geboren. In augustus 1899 slaagde hij in de Godgeleerdheid voor het predikaat van Darsjan (= predikant). Ook gaf hij, naast de normale godsdienstlessen, op zondagavond les in Hebreeuwse taal en geschiedenis aan meer gevorderden. Verder was hij voorzanger. In 1916 schreef hij het boek voor school en huis "Israël onder de Volken". Tien jaar later, hij was toen al zeven jaar werkzaam in Amsterdam, verscheen de tweede druk. Daarin beschreef hij uitvoerig de periode na de eerste wereldoorlog.

Zijn opvolger werd *Josef Cohen*, die sedert 1925 werd bijgestaan door *Benedictus de Metz*, voordien werkzaam geweest te Zwolle. Beiden bleven tot 1942, het rampjaar voor de joodse gemeente, te Zutphen. Beiden werden door de bezetter gedeporteerd.

In de periode 1905 tot 1943, waarin Frank, Staal, Cohen en De Metz werkzaam waren, werden door het Israëlitisch Kerkbestuur diverse aanvullingen en verbeteringen in het Reglement van de school aangebracht.

Artikel 206 werd op 3 september 1908: De Kerkeraad draagt voortdurend zorg, dat vanwege de gemeente in daartoe bestemde voldoende lokalen aan de kinderen van al de gemeenteleden gelegenheid tot voldoende godsdienstonderwijs wordt gegeven.

Artikel 207: Het toezicht van het godsdienstonderwijs is opgedragen aan eene commissie van drie leden dragende de naam van "Nederlandsch Israëlitische Schoolcommissie te Zutphen". Eén lid van de kerkeraad moest lid van de schoolcommissie zijn.

Artikel 209 was zeer human: Het onderwijs aan bedeelden en minvermogenen wordt *kosteloos* verstrekt; van ouders of verzorgers die in de Hoofdelijke Omslag der gemeente aangeslagen zijn kan schoolgeld worden geheven in een wekelijks bedrag uitgedrukt.

Aangezien joodse kinderen uit Brummen helemaal naar Zutphen moesten voor godsdienstonderwijs, werd op een vergadering van Kerkeraad met Schoolcommissie op 26 juni 1927 uitvoerig over de kosten gesproken. Men besloot bij de Gelderse Tramwegmaatschappij te informeren naar de mogelijkheid om goedkope schoolabonnementen of kaarten te kopen. De uitslag van deze informatie is mij niet bekend.

Ook over schoolverzuim werd gesproken. Nog al wat kinderen verzuimden de godsdienstlessen. De heer Cohen meende dat te moeten wijten aan het gebrek aan interesse van de ouders. Bovendien achtte hij de zondag- en woensdagmiddag te weinig voor de leerlingen van de hogere klassen.

Het is jammer dat niet werd meegedeeld hoeveel kinderen de godsdienstlessen bijwoonden.

De lessen werden tot 1942 regelmatig gehouden in het gebouw aan de Halterstraat. Alleen in de week na 10 mei 1940 was de school gesloten.

De lessen werden na de oorlog hervat. *A. Vomberg* uit Warnsveld gaf van 1945 tot 1949 les in de Halterstraat. In 1949 waren er negen kinderen tussen 7 en 14 jaar die les konden krijgen. Ik vond echter, dat slechts een kind les kreeg van de heer Vomberg en twee van de heer *Boas* uit Arnhem.

Het was erg moeilijk godsdienstleraren te krijgen voor de zeer kleine gemeente van Zutphen. Steeds moest men een beroep doen op onderwijzers van elders, die met moeite een middag vrij konden maken, omdat zij in hun eigen gemeente dikwijls eveneens gebonden waren aan de woensdag- en zondagmiddag.

Wegens bouwvalligheid van het gebouw in de Halterstraat werd na 1949 godsdienstles gegeven in lunchroom Het Klaverblad aan de Nieuwstad 35. Dit duurde tot 1954. Daarna werd gebruik gemaakt van de vrouwensjoel aan de Coehoornsingel.

M. Gobes uit Deventer gaf van 1950 tot 1957 les; een enkele maal vervangen door *D. Goudsmit* uit Amsterdam. Tenslotte werd nog enige tijd godsdienstles gegeven door *L. van Essen*, de dames *Laufer* en *L. S. Israëls*. Laatstgenoemde kwam daarvoor uit Amsterdam. De heren Van Essen en Israëls wonen thans in Israël.

In verband met de steeds kleiner wordende joodse gemeente, wegens verhuizing of het opzeggen van het lidmaatschap, werden de godsdienstlessen omstreeks 1960 beëindigd.

Van omstreeks 1968 tot 1973 werden enkele kinderen onderwezen door de heer *Seyffers* uit Rotterdam.

Bronnen:

Brieven en andere bescheiden aanwezig in het archief van de Joodse Gemeente te Zutphen. Notulenboek van het Isr. Kerkbestuur van 1905-1943.

Acten Burg. Stand Zutphen.

Zutphense Courant van 19 oktober 1909 en 2 september 1916.

Omtrent de joodse godsdienst raadplege men:

Dr. J. Soetendorp: Symboliek der Joodse religie, Hilversum 1966.

Een handleiding voor het Joods Museum, Amsterdam 1967.

Ds. E. H. Cassutto in "Het Zoeklicht" 1959.

Hagada voor de Sederavondviering, vertaald door Dr. S. I. Mulder z.l. (12de druk, Amsterdam 1958).

Joodse Riten en Symbolen, door Rabbijn S. Ph. de Vries Mzn. (Amsterdam 1968).

DE KOOPMAN DIE KOOPT VAN ALLES!

Zoals vrijwel elke stad en elk dorp had ook Zutphen omstreeks 1880 zijn bekende joodse straatfiguur. Officieel stond hij ingeschreven als lompenkoopman, wonend in de Barlheze. De Barlheze stond sedert het midden van de 19de eeuw bekend als de straat waar de meeste joden woonden. Voor het merendeel waren het slagers, handelaren en uitdragers, doch er woonde ook een joodse godsdienstonderwijzer en een voorzanger. Verschillende handelaren deden in ongeregelde goederen, kortweg gezegd: in lompen. Daar was trouwens een behoorlijke stuiver mee te verdienen, tenminste als men spaarzaam was. Maar al te vaak werd het verdiende geld in de kroeg omgezet in drank.

De koopman in "van alles", over wie het hier gaat, was *Meyer Lipschits*. Hij was op 22 juni 1832 in Amsterdam geboren en werd op 17 augustus 1866 inwoner van Zutphen. In het bevolkingsregister werd hij ingeschreven als lompenkoopman en lid van de Israëlitische Gemeente.

In zijn jonge jaren was hij naar het toenmalige Nederlands Indië gegaan om daar dienst te nemen in het Indische leger. Hij verbleef op Sumatra waar de situatie toen verre van veilig was. Na het verstrijken van zijn Indische dienstdienst ging hij over naar het Regiment Grenadiers en Jagers. Zelf noemde hij dat zijn "zwarte tijd", waarin menig borreltje werd gedronken.

Een verslaggever van de Zutphense Courant had omstreeks 1900 het volgende vraaggesprek met Meyer:

"Wil u wel gelooven, m'neer, dat ik in dien tijd mijn kommiesbrood wel's verkocht heb, om . . .

— Zoo, zoo? Dan zat de negotie er toen al bij je in . . .

— Neen, m'neer, dat niet. Ik bedoel om 'n slokje te kunnen koopen . . .

— En doe je daar nu niet meer aan?

— Neen, m'neer, gelukkig nooit meer . . .

— Maar vertel me eens, word je niet moe van dat geroep? Gaat je keel er geen pijn van doen?

— Och ja, m'neer, wel 's. Maar men moet wat doen om aan den kost te komen . . .

— En gaat 't nog al goed met de negotie? Kun je rondkomen?

— Ja, m'neer, dat gaat nog al wel. Als men maar tevreden is. Dat is toch 't voornaamste.

— En bèn je tevreden, koopman?

— Zeker m'neer, zeker ben ik tevreden. God geeft ons meer dan waar we recht op hebben . . ."

En dan te bedenken, dat Meyer Lipschits en zijn vrouw Sara Danser thuis negen kinderen te verzorgen hadden. Ondanks deze verantwoordelijke taak was hij steeds weer met zijn vrolijke jubel op straat te vinden. Zo enthousiast was deze jubel, dat de Zutphenaar Marius A. Brandt zijn "koopdeun" toonzette.

Van alles kon men aan Meyer kwijt: "oude flesschen, een linnenkastje, uw beste pantalon, de hoed van uw vrouw, het kerkboek van uw dochter, het portret van haar cavalier, de muts van zijn erftante, haar pukhond, desnoods diens halsband of zijn vel, de stoel waar gij op zit, de couranten die gij gelezen of niet gelezen hebt, de sigarenkistjes die ge leeggerookt hebt . . . Het onaanzienlijkste is hem niet te gering; niets menschelijks is hem vreemd; de wereld heeft voor hem geen geheimen meer; de roest en de mot erkent hij niet als verteeders; en den tand des tijds heeft hij uitgetrokken."

Op 8 januari 1905 stierf zijn vrouw. Ruim een jaar later, op 26 februari 1906 vertrok hij naar Maastricht. Maar hoe zal men rust vinden in een zo verre en vreemde stad als er zoveel herinneringen en familieleden in Zutphen achterblijven? Weldra keerde hij terug om op 9 maart 1908 in Zutphen te sterven.

Zutphense kiekjes (Gratis bijlage voor de abonne's op de Zutphense Courant, omstreeks 1900).

GESLAGEN DOCH NIET VERSLAGEN

Sedert 1938 werden joodse vluchtelingen uit Nazi-Duitsland in Nederland opgevangen. Sommigen van hen profeteerden, dat dezelfde verschikkingen als waaraan zij in Duitsland hadden blootgestaan, spoedig ook de Nederlandse joden zouden teisteren. Men hechte er geen geloof aan. Het zou zo'n vaart niet lopen. Desondanks bleef het vluchtelingenaantal toenemen en na een kort verblijf in ons land vertrok men naar Amerika of elders. De meeste Nederlandse joden bleven; slechts een enkele familie emigreerde.

Inderdaad leek het aanvankelijk, of het in ons land zo'n vaart niet zou lopen. Tot april 1940 werden joden zelfs tot het lidmaatschap van de N.S.B. toegelaten. Doch nauwelijke waren de Duitse troepen Nederland binnengevallen of alles werd ineens anders. Zowel bij jood als niet-jood vielen de schellen van de ogen: wat men niet voor mogelijk had gehouden was toch gebeurd! Met ontzetting wachtte men de onzekere toekomst af. Doch niet allen.

In het westen van ons land slaagden kapitaalkrachtige joden er in met een deel van hun bezittingen een schip te bemachtigen, dat hen naar Engeland bracht. Een andere groep sloeg de hand aan zichzelf. Het grootst was de groep joden die geslagen terneer zat en niets deed, niets zei en angstig wachtte.

Op 6 oktober 1940 kwam de eerste bepaling tegen de joden: joden mochten niet meer in openbare dienst benoemd worden en zo zij daar reeds een betrekking hadden dan moesten ze er rekening mee houden, dat er voor hen geen bevordering meer in zat.

Op 24 oktober 1940 zonden de Hervormde, Gereformeerde, Christelijk Gereformeerde, Gereformeerde Kerken in Nederland in hersteld verband, de Remonstrantse Broederschap en de Algemene Doopsgezinde Sociëteit een protestbrief aan de Rijkscommissaris tegen deze discriminerende en dodelijke maatregel.

Inplaats van het intrekken van deze bepaling, volgde op 27 oktober een volgende: Alle joodse ondernemingen moesten vóór 30 november bij het Bureau voor Economisch Onderzoek worden aangegeven.

De laatste felle klap in 1940 viel op 28 november: Alle joden worden ontheven uit hun functies in Openbare Dienst.

Op 13 januari 1941 werden bij verordening nr. 6 van de Rijkscommissaris de joden verplicht zich aan te melden. In Amsterdam werden de joden met de regelmaat van een klok door de N.S.B. lastig gevallen. Toen dat de spui-gaten uitliep kwam de bevolking in opstand en ontstonden rellen en vecht-

partijen. Als gevolg daarvan moesten de joden het weer bezuren en zo begonnen op 6 februari 1941 de razzia's in Amsterdam. Vierhonderd joden werden opgepakt en naar concentratiekampen gebracht, vanwaar zij nimmer terugkeerden.

In datzelfde jaar werd de joodse raad ingesteld (11 april) onder verantwoordelijkheid van A. Asscher en prof. dr. D. Cohen. Een maand later (26 mei) werden de joodse artsen uit de Nederlandse Maatschappij tot Bevordering der Geneeskunst gezet. In augustus 1941 werden de joodse vermogens overgeheveld naar Lippman, Rosenthal & Co, terwijl de joden tot 15 september de gelegenheid kregen hun grondbezit aan te geven. Op laatstgenoemde datum trad ook het verbod voor het betreden van parken, hotels, enz. voor joden in werking. De beruchte bordjes "Voor joden verboden" en "Joden niet gewenst" zag men overal verschijnen.

Tot dan toe hadden de Zutphense joden nog niet zo erg veel narigheid ondervonden. Wel hadden zij systematisch over van alles en nog wat gegevens moeten verstrekken. Zo weten we, dat er op 6 november 1940 twee joodse bakkers in Zutphen waren, nl. *D. Levison* aan de Rozengracht en *D. Snatager* op de Nieuwstad. En dat er zeven joodse slagers waren, nl. *A. D. Hamburg* aan het Broederenkerkplein, de weduwe *M. Weijel & Zn.* op de Nieuwstad, *A. Ph. Weijel* (bij wie omstreeks 1919 *Sally Noach* zijn loopbaan begon als slagersknecht) in de Laarstraat, *J. Dormits*, de gebroeders *Dormits* en de gebroeders *Weyel* in de Barlheze en *H. Koppel* in de Lange Hofstraat (een achtste stond niet onder rabbinaal toezicht).

In 1941 werd men wat voorzichtiger en werden hier en daar pogingen gedaan een eventueel onderduikadres te vinden. Dat viel niet mee; er waren tenslotte maar weinig mensen te vinden, die hun leven voor een jood durfden te wagen.

In september 1941 hielden de Duitsers reeds enkele razzia's buiten Amsterdam. In Arnhem en in Twente werden tussen 13 en 15 september honderden mensen opgepakt: joodse mannen. Dankzij diverse waarschuwingen konden in Zutphen tal van joden onderduiken. De familie Groen vond geen adres en sloot zich ten einde raad op in eigen schuur. Ze werden niet gepakt! Helaas ontkwamen zes Zutphense joden niet aan deze gruwelijke dodendans: *Hartog Cohen*, *Eduard Noach*, *Leo Philips*, *Leon Philips*, *Marcus Turkesma* en *Adolf Winter* werden opgepakt. Ze werden met alle anderen naar Mauthausen op transport gesteld. Niemand wist aanvankelijk wat er met hen zou gebeuren. *B. de Metz*, Israëlitisch leraar bij de joodse gemeente te Zutphen, ontving achtereenvolgens drie brieven, gedateerd 30 oktober 1941, 5 november 1941 en 15 november 1941. In deze brieven deelde de joodse raad namens de Sicherheitspolizei mee, dat bovengenoemde personen tussen 14 oktober en 1 november 1941 tengevolge van "hersensbeschadiging" waren overleden in Mauthausen (de juiste overlijdensdata zijn in de lijst behorende bij Hoofd-

stuk 15b opgenomen). Later zou blijken, dat van de bijna 1000 joden die in 1941 naar Mauthausen waren gedeporteerd er in januari 1942 niet één meer in leven was. De joodse gemeente te Zutphen had haar eerste offer gebracht. Het zou niet het laatste zijn.

Vanaf juni 1942 kwamen oproepingen voor keuringen voor te Zutphen wonende joden om naar werkkampen gezonden te worden. Niet alle joden gaven aan zo'n oproep gehoor, anderen daarentegen gingen met de gedachte dat een werkkamp nog geen concentratiekamp is.

Op 7 Ab 5702/21 juli 1942 deelde men per brief aan de Opperrabbin Levison mee, dat de volgende personen uit Zutphen naar het werkkamp te Vledder waren gebracht: *M. Aussen, S. Cohen, A. Heilbron, S. Levie, H. de Liver, Ph. de Vries* en *J. Weijel*. *D. A. Noach* uit de Textielzaak "de goedkoope Hoek" in de Sprongstraat werd gedwongen zijn winkel op 9 maart 1942 te sluiten. Ook hij werd weggevoerd en keerde niet terug.

In 1943 viel het gordijn voor de joden van Zutphen.

Waren in 1942 reeds tientallen joden weggevoerd, in 1943 volgde de tweede groep. Op 18 Sjewat 5703/24 januari 1943 schreef *J. Cohen*, voorganger van de joodse gemeente te Zutphen, een verslag van deze wegvoering aan de Opperrabbin A. S. Levison te Leeuwarden.

"Op een dinsdagavond in januari 1943 ontving de joodse raad de opdracht dezelfde avond om 7 uur op het politiebureau te komen. Aldaar was aanwezig de Commissaris en "de heer" Bühe van de S.D. uit Arnhem. Aan mij (*J. Cohen*) werd meegedeeld, dat 's nachts alle joden hier naar Westerbork gebracht zouden worden met uitzondering van de gesperrden (speciaal beschermd door de Duitsers), van wie de vier vertegenwoordigers van de joodse raad en de joodse arts, *Dr. de Haas*, thuis konden blijven. De zieken in de ziekenhuizen zouden ongemoeid gelaten worden en de overige niet vervoerbare zieken, tot een maximum van 20, zouden in één tehuis moeten worden ondergebracht. De overige gesperrden moesten naar Amsterdam vertrekken met achterlating van meubilair (dit deden niet alle gesperrden, S.L.). We, schrijft de heer *Cohen* verder, hebben toen ons gemeentegebouw beschikbaar gesteld en daar zijn nu 26 zieken ondergebracht met 8 dames als personeel, die eveneens vrij werden gelaten. Ook het daar inwonende echtpaar *Israël* (die dienst doen als conciërge, badvrouw, enz.), dat niet gesperrd was, kreeg ik vrij. De heer *De Metz* kon niet vrij gepraat worden en moest later ook naar Amsterdam."

Na deze groep weggevoerden volgde als laatste bedrijf – zo zagen de Duitsers het – in april 1943 de rest van de Zutphense joden, die op transport gingen naar Vught.

De reeds eerder genoemde familie Groen ging niet mee naar Vught: omdat mevrouw Groen-Meijers onderwijs gaf aan joodse kinderen, behoorden zij en haar man tot de gesperrden. Al in augustus 1940 gaf zij, toen nog

meijuffrouw Meijers, les aan joodse kinderen in een serre aan de Frans Halslaan. Hoewel het illegaal was, breidde de groep leerlingen zich meer en meer uit. Want ook kinderen uit de omgeving kwamen naar het joodse schooltje van juf Meijers. Later kreeg ze hulp van juffrouw *Themans* en verhuisde de "school" naar de Marspoortstraat. Daar, bij *Elzas*, beschikte men al over drie leerkrachten. Omstreeks 1941 werd het joods onderwijs even legaal en kwam er een klas in het gebouw van de joodse gemeente in de Halterstraat. Aangezien dat in 1943 ziekenhuis werd, gingen de kinderen naar een kamer op de Berkelkade. Tenslotte belandden de laatste zes overgebleven kinderen op de Coehoornsingel en vanwege de toenemende onveiligheid en het wegvoeren van steeds meer joden werd het onderwijs toen maar gestaakt. Toen de wegvoering naar Vught op handen was besloot de familie Groen naar Amsterdam te verhuizen. Als gesperrde kon een verhuisvergunning nog verkregen worden en de verhuizing gelukte. Doch in Amsterdam liep de zaak mis. Er was verraad in het spel en de heer en mevrouw Groen werden gepakt en naar Westerbork gebracht. Daar bleef men tot "dolle dinsdag", waarna deportatie naar het kamp Theresiënstadt volgde. Wonder boven wonder werden ze daar op 7 mei 1945 door de Russen bevrijd.

Weinigen keerden terug, maar er keerden toch joden terug!

Behalve de familie *Groen* en *Jo Spier*, die ook in Theresiënstad had gezeten, kwam de familie *Levisson* terug uit Bergen-Belsen en de familie *Grünberg* uit Auschwitz. De familie *Meijers* kwam pas na "dolle dinsdag" in Westerbork en werd aldaar bevrijd.

Vermeldenswaard is nog, dat een groot deel van de bezittingen van de Zutphense joodse gemeente gespaard bleef. In een safe van de Nederlandse Handelmaatschappij lagen en stonden goed bewaard: de wetsrollen, de siertorens, de kroon, het etrogdoosje, de kohaniemkan en schaal en de luchter (de z.g. chanoekia-menorah), enz.

En, zij het klein en ogenschijnlijk gebroken, zo kon "de rest die behouden gebleven was" toch verder. Aanvankelijk met kleine kracht, doch met een groot godsvertrouwen.

Een probleem was de sjoel. Deze was niet meer te gebruiken. In een omschrijving van de eigendommen van de Nederlands Israelitische Gemeente te Zutphen deelde men mee:

Het sjoelgebouw te Zutphen

Het vandalisme heeft in dit gebouw wel hoogtij gevierd. Alles, wat zich aan houtwerk hierin bevond, is door de bezetters er uit gebroken. Ruiten zijn totaal vernield. Nadat deze vernielingen waren teweeggebracht, heeft men het gebouw gebruikt als opslagplaats voor vliegtuigonderdelen en auto-onderdelen.

Het is thans nog slechts een kaal geheel, meer te betitelen als vier kale muren, waarin zich slechts afval en rommel bevindt.

Een groot bedrag zal er noodig zijn, om, zoo dit gebouw nog ooit weer als sjoelgebouw geïnstalleerd zou moeten worden (in verband met het zoo sterk gereduceerd aantal teruggekeerde joden te Zutphen) dit te doen bewerkstelligen.

Het gemeentegebouw te Zutphen

Ook dit is herschapen in een ware chaotische toestand. Veel werd er in vernield, het behang afgescheurd, alle ruiten vernield, de vloer ten deele uitgebroken, diverse eigendommen "georganiseerd".

Een groot kostenbedrag is er mede gemoeid, om ook dit weer in een behoorlijke staat terug te brengen.

Het Kerkbestuur heeft reeds zoodanige voorzieningen getroffen, dat het gebouw althans regendicht is gemaakt en een lokaal op de bovenverdieping is in orde gebracht voor e.v. sjoeldiensten en een lokaal voor vergaderingen, lezingen e.d.

Een dezer vergaderingen werd gehouden naar aanleiding van het officiële einde van de tweede wereldoorlog.

Daarover schreef het bestuur van de Nederlands Israëlitische Gemeente te Zutphen:

Zondag 19 augustus 1945 heeft ook in het Joodsche Gemeentegebouw een dankdienst plaatsgevonden. Dit was de eerste kerkdienst, welke na enige jaren van gedwongen staking kon worden gehouden.

De gebeden voor deze dienst werden voorgedragen door den heer *J. Vomberg*, waarna door het kerkbestuurslid *M. Groen* een predikatie werd gehouden. Spreker releveerde hierin de onbeschrijflijk moeilijke periode, welke het Jodendom heeft moeten doormaken met als slot de deportatie, waarvan helaas een zo klein percentage heeft mogen terugkeren. Velen, aldus spreker, hadden zo vurig gehoopt, het eind van deze vreselijke oorlog te beleven; het heeft echter niet zo mogen zijn. Met weemoed denkt hij aan hen, die het bijna tot het einde hebben volgehouden, doch op het laatst door lichamelijke uitputting gestorven zijn.

De heer Groen uitte op deze eerste Vredesdag woorden van grote dank in de eerste plaats aan God, die ons uit deze grote verdrukking heeft verlost, voorts aan de geallieerden, aan ons Koninklijk Huis, aan onze burgerlijke autoriteiten, waarbij hij in het bijzonder denkt aan wijlen Burgemeester Dijkmeester, die als velen van de onzen ver van huis in het concentratiekamp de dood heeft gevonden; en ten slotte aan onze vroegere voorgangers, de heren *Cohen* en *de Metz*, en het voormalige kerkbestuur.

Getoetst aan diverse door spreker aangehaalde bijbelversen meende hij, dat het onze verplichting jegens onze millioenen gevallen broeders en zusters is, om tot het Jodendom terug te keren, vooral zij die aan het wankelen zijn gebracht.

Het Jodendom heeft zeer vele vervolgingen gekend, doch is het deze steeds weer te boven gekomen. "Ook deze keer willen en zullen wij het te boven komen", riep spreker uit. "Moge Hij, die de Vrede sticht in Zijne Hoogten, de Vrede behouden voor ons, voor geheel Israël en de gehele wereld", zo beëindigde spreker zijn rede, welke onder grote stilte en met veel aandacht werd aangehoord.

Met het gebed voor het Koninklijk Huis werd de indrukwekkende dankdienst besloten.

Bronnen:

Brieven e.d. uit het Archief van de Ned. Isr. Gemeente te Zutphen.

Chronologische lijst van data (b. G. Escher, Breda, 12 maart 1945).

Gesprek met de heer en mevrouw Groen te Zutphen.

Ondergang (Dr. J. Presser, 's-Gravenhage, 1965).

Gedenkschrift Fa. A. D. Hamburg 1 juni 1836/1 juni 1936.

Sally Noach: Het moest gedaan worden (M. G. Haringman, Apeldoorn, 1971).

Theresienstadt; Europa-Verlag, Wien, 1968 (hierin tekeningen van Jo Spier).

WIJ GEDENKEN

a. Het monument

Op de begraafplaats van de joodse gemeente te Zutphen staat een monument. Het staat er eenzaam temidden van de honderden doden. Zo te zien een kaars die brandt. Symbool van het leven dat langzaam opbrandt. Symbool ook van de joodse gemeente te Zutphen, die voor de oorlog zo bloeiend was en na vijf jaren van verschrikking niet veel meer dan een stompje kaars, dat bijna uitgedoofd was, maar . . . dat nog flakkerde. Een leven dat scheen te sterven, maar dat, o wonder, niet behoefde te sterven!

Het monument werd ongeveer daar geplaatst, waar tijdens de bezetting alle grafstenen verwijderd werden voor het aanleggen van bunkers en het graven van loopgraven.

Het werd geleverd door de n.v. A. M. Koster uit Amsterdam.

De totale kosten bedroegen f 2441,70. Een groot gedeelte daarvan, nl. f 2330,50, werd samengebracht door stadgenoten en niet-stadgenoten.

Het monument werd onthuld op 7 Chesjwan 5710/30 oktober 1949.

Het door de joodse gemeente zelf samengestelde verslag van de plechtigheid luidde:

“Zeer groot was de belangstelling op zondag 30 augustus 1949 bij de onthulling van het monument. Behalve bijna alle Joodse ingezetenen hadden zich bij het monument vele familieleden van gedeporteerden verzameld welke van elders de reis hadden aanvaard, deputaties van diverse Kerkbesturen, de burgemeester van Zutphen, enkele predikanten, de deken der R.K. Parochie, de commissaris van Politie en een grote schare van belangstellenden w.o. vele verzorgers van Joden tijdens de bezetting. De Eerw. Heer Boas, Voorganger der Joodse Gemeente Arnhem, ving aan met het “Hatsoer”, waarna Opperrabbin Tal, uit Amsterdam overgekomen, enkele gebruikelijke gebeden in Hebreeuwse en Nederlandse tekst vertolkte.

De voorzitter der Joodse Gemeente Zutphen, de Heer A. M. Krukziener, hield vervolgens een toespraak waarin hij liet uitkomen, dat dit monument is opgericht als gedachtenis aan de zovele gedeporteerden uit onze gemeente. Voor ons is het nog geen verleden tijd, aldus de Heer Krukziener. Wij missen nog dagelijks onze nabestaanden en wij zullen nooit kunnen vergeten hoe ons volk is vermoord, vertrappt en verguisd. Dit monument is voor onze nabestaanden bedoeld opdat zij kunnen zien, hoe met mensenlevens en mensenleer is omgesprongen. Het gist en broeit nog overal doch wij willen hopen, zo besloot de Heer Krukziener, dat de vrede bewaard zal blijven en de verhouding tussen de volkeren beter zal worden.

Opperrabbijn Tal onthulde hierop het met een rouwkleed omfloersde monument. "Deze steen getuigt van de meer dan 450 weggevoerde kinderen onzer gemeente die door de duitse heerschappij gedood zijn" aldus de Opperrabbijn, maar het is juist door haar pretentieloze schuchterheid en eenvoud zo aangrijpend. Een monument op een Joodse begraafplaats zal weinig worden aanschouwd maar toch roept het wel naar buiten al kan een monument niet spreken. Het roept tot de niet-Jood: weest voorzichtig. Waar de Jood vervolgd is volgen andere vervolgingen. Zorgt, dat Gij elk mens als Uw broeder aanvaardt. De mensen bederven Gods wereld. Maar dan komt de vraag, ja de eis: hoe zijt Gij zelf? Dit monument maant tot voorzichtigheid. De vijand begint met de kinderen Israëls doch vervolgt ook anderen.

Spreker wees nog op de Joodse gemeente, die eenmaal in Zutphen was, doch meent, dat ook nu in Zutphen nog veel bereikt kan worden. Opperrabbijn Tal besloot zijn uitnemende, kernachtige rede: "Moge God hen, die er niet meer zijn, opnemen onder de vleugelen Zijner Majesteit".

De burgemeester van Zutphen hield vervolgens een rede waarin hij tot uitdrukking bracht, dat de Gemeente het als een eer beschouwde om voor deze plichtigheid te zijn uitgenodigd.

Nadat de koker waarin op perkament alle namen zijn aangebracht van de weggevoerden uit Zutphen in het monument was aangebracht en de Heer Krukziener allen had bedankt, werd deze zo aangrijpende plichtigheid besloten met het blazen op de bazuin."

Het opschrift op de middenplaat van het monument luidt:

עַר חַנּוּל חַזַּק
עֵידוֹן לְזִכְרוֹן
לְיוֹמָהּ מִדֵּר מֵאוֹר וְחַמְשִׁים בְּנֵי קָהֳלָנוּ
שֶׁנִּהְיָנוּ בְּאִכְזוּרִיּוֹת עַל יְרֵי מַמְשַׁלַּת גֵּרְמָנִיָּא
חֶשֶׁק - חֶשֶׁק
ח נ ע כ ה

TER NAGEDACHTENIS
AAN DE MEER DAN 450 LEDEN ONZER GEMEENTE,
DIE ALS SLACHTOFFERS VAN HET DUITSE SCHRIKBEWIND
EEN GEWELDDADIGE DOOD VONDEN.

זִכְרוֹן תָּמִיד הֵיאָ לָנוּ

De lijst met namen van omgebrachten uit Zutphen en omgeving is in 1960 gecontroleerd. Daarbij bleek, dat er namen op voorkomen van mensen die in 1960 nog in leven waren. Eén persoon was in 1935 al gestorven. Anderen waren ver voor de oorlog al uit Zutphen vertrokken, waarvan een gedeelte

de oorlog overleefde, anderen behoren niet op de Zutphense lijst. Weer anderen waren verzuimd er op te zetten.

Eindresultaat: 401 namen, waarvan er 375 uit de Burgerlijke Gemeente Zutphen. Van hen, die elders geboren waren is de geboorteplaats er bij vermeld.

Aan de voet van de zuil van het monument is in een cementen bakje, door een hardstenen plaat gedekt, een koperen koker ingemetseld. Deze bevat op twee vellen perkament de 401 namen. Ze volgen hierachter.

Toelichting:

Achter de overlijdensdatum:

A	= Auschwitz (of Oswiecim)	Gr.R.	= Gross Rosen
B	= Bobrek	Gu	= Gusen
BB	= Bergen-Belsen	M	= Mauthausen
Bl	= Blechhammer	ME	= Midden-Europa
Bu	= Buchenwald	Sc	= Schöppenitz
D	= Dachau	So	= Sobibor
Dor	= Dorohusk	W	= Westerbork
Du	= Duitsland	Zs	= Zschippkau
Gl	= Gleiwitz		

b. Lijst van niet-teruggekeerden

	<i>geboren</i>	<i>te</i>	<i>overleden</i>
1. Aussen, Bernhard	4- 6-1875	Steenderen	
2. Aussen-Meijer, Rosa	14-12-1876	Richrath (DI)	26- 3-1943 So
3. Aussen, Hertha	5- 9-1912	Oberhausen (DI)	27-11-1942 A
4. Aussen, Edith	13- 3-1918	Oberhausen (DI)	19-10-1942 A
5. Aussen, Izak Julius	20-11-1898	Steenderen	28- 2-1943 A
6. Aussen-Levie, Elisabeth	26- 2-1901	Dieren	7-12-1942 A
7. Aussen, Carolina Jenny	19- 6-1923		7-12-1942 A
8. Aussen, Jenny Carolina	1- 9-1925		7-12-1942 A
9. Aussen, Maurits	5- 1-1930		7-12-1942 A
10. Aussen, Max	11- 6-1932		7-12-1942 A
11. Aussen, Izaak	25- 5-1937		7-12-1942 A
12. Aussen, Meijer Maximiliaan	23- 8-1900	Steenderen	5- 1-1943 Bl
13. Aussen-Levie, Kooze	25- 8-1902	Dieren	8-10-1942 A
14. Aussen, Karolina	27- 7-1932	Steenderen	8-10-1942 A
15. Aussen, Jenny	27- 7-1932	Steenderen	8-10-1942 A
16. Aussen, Mozes	13- 1-1934	Steenderen	8-10-1942 A
17. de Beer, Louis	29- 9-1922		9- 5-1945 ME
18. Berlijn, Hartog	15- 1-1884		14- 1-1943 A
19. Berlijn-Zwelheim, Ester	11-11-1879	Hilversum	14- 1-1943 A
20. Bos Salomon dr., Roosje	16- 8-1897		
21. Bos Salomon dr., Rachel	8-12-1900		27-11-1942 A
22. Bos Salomon dr., Henriette	20-12-1902		16- 4-1943 So
23. Bos Salomon dr., Sara	13-12-1904		27-11-1942 A

	<i>geboren</i>	<i>te</i>	<i>overleden</i>	
24. ten Bosch, Louis	18-12-1866	Ruurlo	13- 3-1943	So
25. ten Bosch-Hijmans, Julia	5- 7-1879	Bergh	13- 3-1943	So
26. Boutelje J. I. zn., Willem	18- 4-1915		11- 6-1943	So
27. Cohen, Josef	23- 1-1892	Uden	28- 5-1943	So
28. Cohen-Bachrach, Helene Duyfken	18- 4-1887	Elst	28- 5-1943	So
29. Cohen-Muller, Vrouwchen	23- 9-1895	Hoogeveen	5- 3-1943	So
30. Cohen, Greta Sonja	7- 4-1930	Ter Apel	5- 3-1943	So
31. Cohen Sal. zn., Isak	3- 9-1875		7- 5-1943	So
32. Cohen-Leeraar, Emma	7- 7-1881	Maastricht	27-11-1942	A
33. Cohen Isak zn., Simon	14- 1-1913		31- 3-1944	Bl
34. Cohen E. zn., Salomon	3- 6-1906		31- 3-1943	A
35. Cohen E. zn., Simon	1- 3-1909		2- 4-1943	So
36. Cohen Sal. zn., Jacob	22-11-1880		15-10-1942	A
37. Cohen Sal. zn., Hartog	5-10-1890		23-10-1941	M
38. Cohen-Levie, Sibilla	22- 2-1892	Ede	21- 5-1943	So
39. Cohen Jacob zn., Simon	2- 4-1899	Winschoten	28- 2-1943	A
40. Cohen-Italjener, Ida	13- 2-1899	Emden (Dl)	29-10-1942	A
41. Cohen, Edith	28- 2-1932		29-10-1942	A
42. Dormits, Herman	28- 7-1887		28- 5-1943	So
43. Dormits-Cohen, Sientje	3- 8-1893	Rijssen	28- 5-1943	So
44. Dormits Herm. zn., Louis Jacob	5- ~~3-1911~~		16- 4-1943	So
45. Dormits, Jacob	29- 4-1865		14- 5-1943	So
46. Dormits-Salomons, Heintje	28- 7-1877	Arnhem	14- 5-1943	So
47. Dormits, Rijntje	12- 6-1904		24- 9-1943	A
48. Dormits, Abraham	10-11-1908		31-10-1943	Sc
49. Dormits, Mietje	17- 7-1914		1- 2-1943	A
50. Dormits Herm. zn., Izak	11- 2-1925		31- 3-1944	A
51. van Dijk-Cohen, Suzanna	29-10-1860	Velp	25- 1-1943	A
52. Elzas Samuel zn., Maurits Nathan	19-10-1888	Amsterdam	5- 3-1943	So
53. Elzas-Mainzer, Caroline	9- 8-1891	Laren (Gld)	5- 3-1943	So
54. Elzas, Regine	11-12-1919		21- 5-1945	A
55. Elzas, Sophia	3- 8-1921		30- 9-1944	A
56. Elzas Wijnand zn., Herbert Hans	10- 6-1906		13- 3-1943	So
57. Elzas-Spanier, Eva	3- 1-1907	Stolzenau (Dl)	13- 3-1943	So
58. Elzas H. H. zn., Ruben	6-11-1937		13- 3-1943	So
59. Elzas H. H. zn., Michael	18- 3-1940		13- 3-1943	So
60. Elzas-ten Bosch, Bertha	27-11-1868	Ruurlo	7- 5-1943	
61. Elzas Jacob zn., Mozes	12- 1-1880			
62. van Essen, David	15- 6-1870	Ommen	12- 2-1943	A
63. van Essen-Zuidema, Sara	18-10-1873	Wildervank	12- 2-1943	A
64. van Gelder Izak zn., Joël	15- 3-1880		27-11-1942	A
65. van Gelder-Noach, Antje	10- 8-1898		27-11-1942	A
66. van Gelder Joël dr., Sophia	7-12-1918			
67. van Gelder-Davids, Marianna	26- 2-1873	Culemborg	14- 5-1943	So

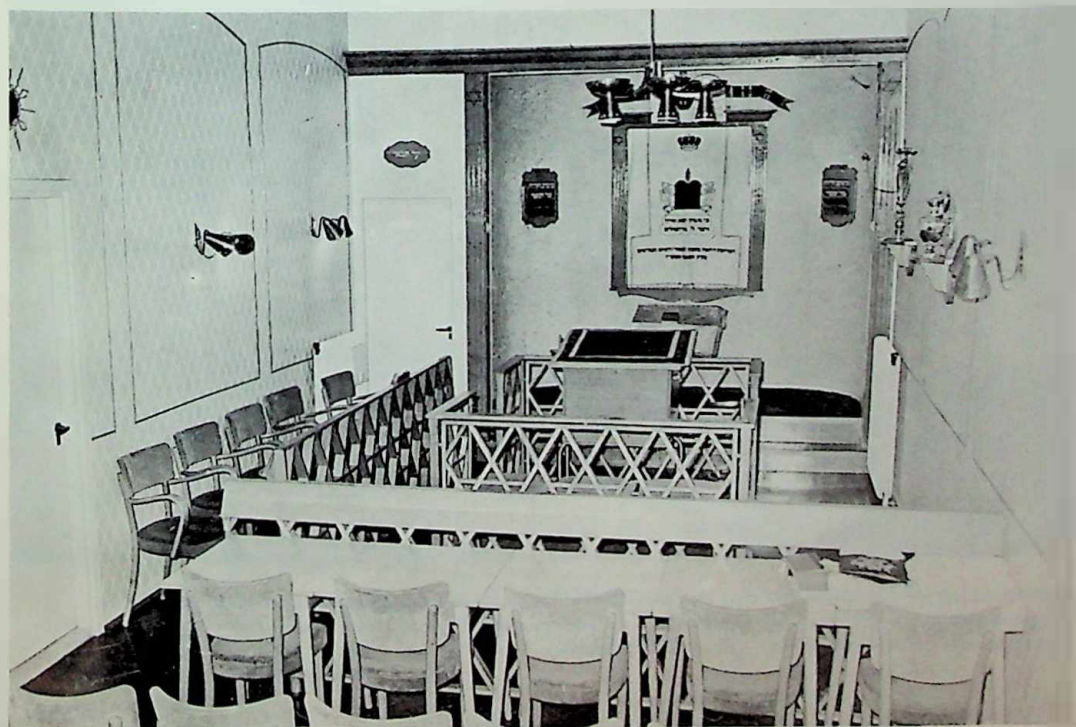
	geboren	te	overleden
68. van Gelder Joël dr., Roosje	23- 3-1920		30- 9-1942 A
69. van Gelder Izak zn., Carel	13- 7-1883		22-10-1942 A
70. van Gelder-Philips Karel dr., Sara	3- 8-1886		22-10-1942 A
71. van Gelder Carel zn., Izak	30- 8-1912		31- 3-1944 ME
72. van Gelder Carel zn., Joël	23- 3-1920		30- 9-1942 A
73. van Gelder-Jacob, Bertha	20-12-1862	Aldekerk (D)	14- 5-1943 So
74. van Gelder, Elisabeth	26-12-1902		11- 6-1943 So
75. van Gelder Em. zn., Abraham	11- 1-1884		27-11-1942 A
76. van Gelder Fuldauer, Saartje	14- 7-1884	Doetinchem	27-11-1942 A
77. van Gelder, Emanuel Max	11-12-1920		31- 3-1943 A
78. Goldwerth, Izaak (Hans)	29- 6-1907	Niebijlow (Oostenr.)	30- 4-1943 A
79. Goldwerth-Philips Jo dr., Natalie	26- 4-1912	Elberfeld (DI)	19- 2-1943 A
80. Goldwerth, Hannie	6- 4-1935	Gorssel	19- 2-1943 A
81. de Groot, Hijman	28- 4-1907	Amersfoort	30- 4-1943 A
82. de Groot-Noach, Sophia	2- 1-1906		14- 1-1943 A
83. de Groot, Grietje	18- 5-1936		14- 1-1943 A
84. de Groot-Akker, Grietje	17- 9-1858	Hoogeveen	23- 4-1943 So
85. Grünberg, Hermann	30- 9-1876	Jemgum (Oost-Fr.)	21- 5-1943 So
86. Grünberg-Schönthal, Martha	19- 7-1895	Norden (DI)	21- 3-1943 So
87. de Haas I. M. zn., Albert Ernst	23- 2-1919		9- 7-1943 So
88. de Haas I. M. dr., Johanna Eline	29-11-1920		5- 2-1943 A
89. Hamburg, Juda	9- 7-1850		
90. Hamburg-de Leeuw, Berendina	9- 4-1850	Steenwijk	
91. Hamburg, Abraham	17- 6-1882		2-11-1942 A
92. Hamburg-Glaser, Rosalina	27- 5-1885	Nijmegen	2-11-1942 A
93. Hamburg, Elisabeth Jetta	18- 9-1924		2-11-1942 A
94. Hanouer-Roos, Anna	26- 3-1879	Leusen	27-11-1942 A
95. Hanouer Jacob zn., Abraham	29-11-1904		31-10-1943 Sc
96. Hanouer Abraham zn., Carel	27-11-1880		6- 9-1944 A
97. Hanouer-Cohen, Clara	26-11-1892	Valburg	6- 9-1944 A
98. Hanouer Carel zn., Abraham	16-10-1916		31-10-1943 Sc
99. Hanouer Carel dr., Jenetta	27- 3-1920		31-10-1944 A
100. Hanouer Abraham zn., David	5-12-1883		14- 5-1943 So
101. Hanouer-Koppel, Clara	30-12-1890		14- 5-1943 So
102. Hanouer David zn., Jacob	22- 6-1919		9- 7-1943 So
103. Hanouer-Pinto, Froukje	9- 1-1878	Groningen	5- 3-1943 So
104. Hanouer Machiel dr., Betsie Rosalie	12-12-1920		9- 7-1943 So

	geboren	te	overleden
105. Hanouer, Salomon	2- 4-1877		27-11-1942 A
106. Hanouer-Davids, Matje	29- 1-1877		27-11-1942 So
107. Hanouer, Herman Adelbert	17- 2-1879		27-11-1942 A
108. Hanouer-van Dijk, Sophia	13- 7-1887	Schijndel	27-11-1942 A
109. Hanouer, Bertha Mathilda	20- 8-1924		27-11-1942 A
110. Heilbron, Alexander	10- 7-1899	Lochem	31- 1-1943 A
111. Heilbron-Nathans, Rika	23- 5-1911	Arnhem	12-10-1942 A
112. Heilbron, Regina	29- 7-1940		12-10-1942 A
113. Heimans, Benjamin	20- 7-1896	Uden	15-12-1944 D
114. Heimans-Philips, Mientje	6- 5-1892		6-10-1944 A
115. Heimans, Eva Edith	1-12-1928		6-10-1944 A
116. Horn, Hester	3- 6-1917	Nijmegen	2-11-1942 A
117. Israël-Cohen, Schoontje	9- 2-1870	Doesburg	14- 5-1943 So
118. Italgener-Joel, Henriëtte	29- 9-1866	Hamburg (DI)	15-12-1942 A
119. Israël, Marcus	14- 1-1867	Hengelo (G)	14- 5-1943 So
120. Israël-Weijel, Eva	11-10-1876		14- 5-1943 So
121. Israël, Sara	5-11-1865	Hengelo (G)	14- 5-1943 So
122. Jacob, Dientje	5- 8-1888	Zelhem	11- 6-1943 So
123. Jozep, Salomon	22- 3-1896	Onstwedde	19- 2-1943 A
124. Jozep-Weijel, Mientje	9-12-1902		19- 2-1943 A
125. Jozep, Rose Claire	17-11-1925		19- 2-1943 A
126. Jozep, Philip Wolf	27- 3-1927		19- 2-1943 A
127. Jozep, Wolf	21- 1-1930		19- 2-1943 A
128. van der Kamp-Cohen, Anna	10- 3-1910	Amsterdam	27-11-1942 A
129. van der Kamp, Meijer Louis	9- 9-1938		27-11-1942 A
130. Kanteman, Marcus	17- 5-1876	Enschede	30- 4-1943 So
131. Kanteman-Goldstein, Martha	11- 8-1881	Enschede	
132. Kanteman Marc. zn., Samuel	31-12-1911	Enschede	
133. Keizer, Lodewijk Mozes	8- 9-1866	Leeuwarden	5- 3-1943 So
134. Keizer-v.d. Kaars, Hendrina	14-11-1856	Gorredijk	5- 3-1943 So
135. Koppel Jacob zn., Koppel Hartog	5- 6-1877	Bergh	27-11-1942 A
136. Koppel-Hijmans, Johanna	15- 6-1890	Bergh	27-11-1942 A
137. Koppel, Sibella	10- 2-1923		31- 1-1943 A
138. Koppel, Josina Frederika	2- 5-1929		27-11-1942 A
139. Koppel Jacob zn., Louis	21- 5-1888	Almelo	
140. Koppel-Meijers, Betsy Hendrina	24- 3-1895	Almelo	
141. Koppel, Martijn	20- 9-1924		
142. Koppel Samuel zn., Louis	27- 7-1876		9-11-1942 M
143. Koppel Samuel dr., Isabella	4- 1-1882		14- 5-1943 So
144. Koppel Samuel dr., Clara	28- 7-1888		28- 5-1943 So
145. Koppel Jacob zn., Henri	27-11-1889	Meerssen	17- 7-1942 M
146. Koppel-Zeligman, Billa	9- 9-1888	Meerssen	11- 6-1943 So
147. Koppel Henri zn., Jacob	9- 7-1922		30- 4-1943 A
148. Krukziener Moz. zn., Salomon	24-12-1895	Oldenzaal	31-12-1942 A
149. Krukziener-de Wind,			

R. de Metz (links op de foto) en J. Cohen (rechts met Davidsster) waren in 1942 voorgangers bij de kerkelijke inzegening van het huwelijk van Mozes de Metz en Eveline Meijer in de sjoel aan de Diezerstraat te Zurphen. Alle vier kwamen om in 1943 in Sobibor. (Foto R. de Metz, Zurphen).

Interieur Synagoge aan de Coehoornsingel in 1976.
(Foto Henk Guichelaar).

Monument op de begraafplaats van de Israelitische Gemeente te Zutphen ter nagedachtenis aan de weggevoerde joden (1940-1945). Onthuld op 7 Chesjwan 5710 (30 oktober 1949). Het opschrift vindt U op p. 60. (Foto G. Schiphorst).

	geboren	te	overleden
Margaretha	1- 2-1894	Rotterdam	21- 9-1942 A
150. Krukziener Sal. zn., Louis	15- 5-1925		31-12-1942 A
151. Krukziener Sal. dr., Rosa Marie	23- 7-1926		21- 9-1942 A
152. Krukziener Sal. zn., Marcel Arnold	15- 1-1931		21- 9-1942 A
153. Krukziener Sal. zn., Hans Eduard	17- 1-1937		21- 9-1942 A
154. Krukziener-de Groot, Jane	14-10-1866	Almelo	14- 5-1943 So
155. Krukziener, Elizabeth Nora	12- 4-1927		
156. Krukziener, Jane Henriëtte	28- 8-1933		11- 6-1943 So
157. Kurzmann, Heinz	6- 7-1905	Wenen (Oostenr.)	30- 4-1943 A
158. Kurzmann-de Levie, Ilse	4-10-1909	Mülheim (a/Ruhr)	12- 2-1943 A
159. Leeraar, Juda	21- 1-1884		30- 9-1942 A
160. Leeraar-Cohen, Mina	6- 3-1888		27-11-1942 A
161. Leeraar, Betje	5-12-1909		31- 1-1943 A
162. Leeraar, Hartog	16-12-1910		18- 8-1942 A
163. Leeraar, Salomon	23-12-1916		30- 9-1942 A
164. Leeraar, Isaac	17- 8-1919		31- 3-1944 ME
165. Leeraar, Philip	21- 6-1926		31- 3-1944 ME
166. Leeraar, Isidoor	2- 2-1888	Dieren	
167. Leeraar-Cohen, Lena	28-11-1886		15-10-1942 A
168. Leeraar Isidoor zn., Lion	10- 9-1917		31-10-1943 Sc
169. Levie Salomon zn., Izaak	10- 4-1907	Dieren	30- 4-1943 A
170. Levie-Verdoner, Marianne	2- 8-1906	Amsterdam	12- 2-1943 A
171. Levie, Karolina	9-10-1931		12- 2-1943 A
172. Levie Simon zn., Salomon	9- 5-1890	Dieren	
173. Levie-Levie Abr. dr., Francina	9-11-1894	Ede	
174. Levie Salomon zn., Abraham	30- 8-1929	Dieren	
175. Levison David zn., Sallie	20- 7-1869		14- 5-1943 So
176. Levison Sallie dr., Helene	23- 3-1909		28- 5-1943 So
177. Levison David zn., Simon	7- 1-1879		25- 1-1943 A
178. Levison-Levison, Elisabeth Henriëtte	27- 9-1874	Eindhoven	27- 8-1943 A
179. Levison Izak zn., David	10-12-1901		27- 1-1943 M
180. Levison-Levie Abr. dr., Jansje	23-10-1898	Ede	19- 2-1943 A
181. Levison-Wolff, Melanie	16- 5-1876	Böchingen (Dl)	
182. Lipschits-de Leeuwe, Heintje	16- 7-1867	Zwolle	14- 5-1943 So
183. Lipschits, Rebecca	24-12-1903		3-12-1942 A
184. Lipschits Meijer zn., Samuel	8-12-1876		14- 1-1943 A
185. Lipschits-v. Beezemer, Rebecca	4-10-1867	Arnhem	14- 1-1943 A
186. Lipschits, Salomon	3- 8-1906		28- 2-1943 A
187. Lipschits-Cavalje, Anna	22-11-1910	Arnhem	29-10-1942 A
188. Lipschits, Gabriël Hartog	2-12-1934		29-10-1942 A
189. Lipschits, Jozef	23- 5-1937		29-10-1942 A
190. Lipschits, Meijer	3- 6-1899		24- 9-1943 A

	geboren	te	overleden	
191. Lipschits van Geuns, Johanna	21- 8-1896	Doetinchem	11- 6-1943	So
192. Lipschits, Heintje	25-12-1929		11- 6-1943	So
193. Lipschits, Leon	6- 1-1908		31- 3-1944	ME
194. Lipschits-Schoenlapper, Rachel	19-10-1908	Arnhem	27-11-1942	A
195. Lipschits, Jetje	22- 2-1933		27-11-1942	A
196. Lipschits, Carolina	10- 8-1938		27-11-1942	A
197. Lipschits, Eva	7- 3-1941		27-11-1942	A
198. Lipschits Mozes zn., Meijer	15- 3-1909		3- 8-1942	A
199. Lipschits-Theeboom, Lea	14-11-1904	Amsterdam	27-11-1942	A
200. Lipschits, Jetje	17- 3-1930		27-11-1942	A
201. Lipschits, Catharina	16- 7-1931		27-11-1942	A
202. Lipschits, Mozes	14- 9-1932		27-11-1942	A
203. Lipschits, Eva	29-11-1936		27-11-1942	A
204. Lipschits, Philip	22- 2-1939		27-11-1942	A
205. Lipschits, Annie	29- 1-1934		27-11-1942	A
206. de Liver, Hartog	27- 1-1892	Nijkerk	31- 3-1944	ME
207. Mansfeldt, Hartog	23- 6-1857	Diepenheim		
208. Mansfeldt, Hartog	8-11-1888	Diepenheim		
209. Mansfeldt-Vromen, Sientje	23- 1-1899			
210. Mansfeldt, Henri	28- 4-1924			
211. Mansfeldt, Julie	11-11-1926			
212. Menk Abr. zn., Marcus	30- 5-1871		26- 1-1943	A
213. Menk-Krukziener, Klaartje	22- 6-1887	Zwolle	26- 1-1943	A
214. Menco Salomon zn., Manus	26- 8-1863	Oldenzaal		
215. de Metz, Benedictus	4- 2-1878	Leeuwarden	10- 7-1943	So
216. de Metz-Veldman, Saartje	29- 4-1875	Nijehaske	10- 7-1943	So
217. de Metz Ben. zn., Mozes	11- 3-1912	Borne	10- 7-1943	So
218. de Metz-Levison I dr., Dina	20- 6-1908		10- 7-1943	So
219. Meijer Mozes zn., Alexander	9- 5-1874	Borculo	14- 5-1943	So
220. Meijer-Vijth, Amanda	25-12-1873	Calcar (DI)	14- 5-1943	So
221. Meijer-Baier, Bertha	25- 2-1882	Papenburg (DI)	14- 5-1943	So
222. Meijer Philip zn., Robert	24- 1-1877	Borculo	11- 6-1943	So
223. de Metz-Meijer, Eveline	2-11-1913		10- 7-1943	So
224. Meijer, Louis Philip	16- 4-1917		11- 6-1943	So
225. Meijer, Jacob	10- 9-1889	Winterswijk	27-11-1942	A
226. Meijer-Cohen, Betsy	18- 2-1891	Oldenzaal	27-11-1942	A
227. Meijer, Femia	20-11-1924		31- 1-1943	A
228. Meijer, Bertha	7- 1-1927		27-11-1942	A
229. Meijer Nathan zn., Leonard	13-11-1903	Amsterdam		
230. Meijers Levy zn., Herman	20- 3-1900	Hengelo (G)	11- 6-1943	So
231. Meijers-de Liver, Vrouwetje	20- 8-1909	Maastricht	11- 6-1943	So
232. Meijers, Trijntje	14- 6-1932		11- 6-1943	So
233. Meijers, Lion	11-12-1933		11- 6-1943	So
234. Meijers Levy zn., Jacob	9- 7-1893	Hengelo (G)	13- 3-1945	Gu
235. Meijers-Jacobs, Roos	23-11-1900	Millingen	11- 6-1943	So
236. Meijers, Jetta Sara	2- 8-1929		11- 6-1943	So
237. Meijers, Emanuel	29- 7-1932		11- 6-1943	So

	geboren	te	overleden
238. Mozes, Izaak	6- 8-1868	Arnhem	26-11-1942 A
239. Mozes-Doodewaard, Anna	2- 6-1874	Rotterdam	16-11-1942 A
240. Mozes Izaak zn., Abraham	28- 8-1896		31- 3-1944 ME
241. Mozes Izaak zn., Daniel	4-10-1903		31-10-1942 ME
242. Neumann, Herman Friederich	30- 5-1889	Oppenheim a/Rh.	16- 7-1943 So
243. Neumann Bachrach, Sara Regina	17-10-1898	Elst	16- 7-1943 So
244. Neumann, Johanna	12-10-1924	Frankfort a/M	16- 7-1943 So
245. Neumann, Erich	26- 2-1926	Frankfort a/M	16- 7-1943 So
246. Noach-Berg, Sara	6- 3-1876	Holten	27-11-1942 A
247. Noach Salomon dr., Johanna	20- 4-1909		27-11-1942 A
248. Noach Salomon dr., Sophie	2- 1-1906		
249. Noach Abr. zn., Israël	8- 1-1881	Deventer	26- 1-1943 A
250. Noach-Noach, Betje	25- 2-1883		26- 1-1943 A
251. Noach Abr. zn., David	29- 4-1890		5-11-1942 A
252. Noach-Zeehandelaar, Heintje	10- 2-1889	Sreenwijk	5-11-1942 A
253. Noach David zn., Abraham	21-10-1913		28- 7-1942 A
254. Noach David dr., Sara Sophia	7- 6-1915		6-10-1944 A
255. Noach Sal. zn., Eduard	28-12-1907		31-10-1941 M
256. Noach-Theeboom, Anna	26- 2-1906	Amsterdam	2- 4-1943 So
257. Noach, Sara	31- 8-1934		11- 2-1944 A
258. Noach, Philip	13- 5-1940		11- 2-1944 A
259. Noach, Eddy Catharina	13- 4-1942		11- 2-1944 A
260. Norden, Joël	5- 3-1907	Zwolle	21- 1-1943 A
261. Norden-Hanouer, Sara	13- 9-1907		21- 1-1943 A
262. Norden, Koos Jacob	19-11-1936		21- 1-1943 A
263. Philips Karel zn., Samuel	3-11-1888		5- 3-1943 So
264. Philips-Simon, Johanna Helena	7-12-1883	Bochum (Dl)	5- 3-1943 So
265. Philips Karel zn., Leon	6- 6-1890		18-10-1941 M
266. Philips-Noach, Henriëtte Esther	13- 8-1893	Deventer	22-10-1942 A
267. Philips Karel zn., Alexander	4- 8-1878		14- 1-1943 A
268. Philips-Cohen, Bertha	29- 6-1879	Guttenberg (Dl)	14- 1-1943 A
269. Philips Alex zn., Leo	17-10-1910		14-10-1941 M
270. Philips Alex zn., Karel	26-10-1913		30- 4-1943 A
271. Philips Izak zn., Simon	30- 6-1894		15-12-1942 A
272. Philips-Rozendaal, Heintje	17- 7-1902	Borculo	11- 6-1943 So
273. Philips Simon zn., Maurits Henri	12-12-1915		11- 6-1943 So
274. Philip Israël dr., Judith	7- 5-1867	Groenlo	14- 1-1943 A
275. Philip Israël zn., Abraham	22-12-1868	Groenlo	
276. Salomons-Polak Sal. dr., Femini	8- 6-1898		2- 4-1943 So
277. Salomons Aron dr., Bela	21- 9-1932		2- 4-1943 So
278. Sanders Heiman zn., Jacob	30- 9-1879	Groningen	1- 2-1943 A

	geboren	te	overleden	
279. Sanders-Hart, Martha	17-11-1885	Scheemda	1- 2-1943	A
280. Sanders Heiman zn., Elkan	30- 8-1882	Groningen	7- 5-1943	So
281. Sanders-van Geldere, Lea	16-11-1876	Altenstadt (DI)	27-11-1942	A
282. Siesel, Julius	6- 5-1891	Amsterdam	7- 5-1943	So
283. Siesel-Katzenstein, Sara	20- 3-1898	Weerda (DI)	27-11-1942	A
284. Siesel, Carola	15- 4-1932	Altenstadt (DI)	27-11-1942	A
285. Schulman, Johanna	31- 5-1889	Hilversum	3-12-1942	A
286. Snatager Abraham zn., David	2- 1-1880		27-11-1942	A
287. Snatager-Anschel, Hedwig	14-12-1889	Schermbek (DI)	27-11-1942	A
288. Snatager, Flora	21-12-1917		27-11-1942	A
289. Snatager, Henriette	24-12-1922		15-12-1942	A
290. Snatager Emanuel zn., Herman	10- 3-1912		23- 7-1943	So
291. Snatager-Polak, Betty	12- 3-1914	Den Haag	23- 7-1943	So
292. Snatager-Wallerstein, Julie	27-11-1881	Pforzheim (DI)	1- 2-1943	A
293. Sternfeld Izak zn., Louis	10- 2-1864		14- 5-1943	So
294. Sternfeld Louis dr., Antonette	7-12-1895		11- 6-1943	So
295. Stofkoooper, Mozes Simon	11-11-1892	Deventer	28- 2-1943	Polen
296. Stofkoooper-Polak, Helena	11- 1-1894		2- 4-1943	So
297. Stofkoooper, Joseph	14- 3-1921		2- 4-1943	So
298. Stork, Levie	19- 7-1925	Amsterdam		
299. Stork, Abraham	26-12-1928	Amsterdam		
300. Turksma Eliazar zn., Marcus	15- 4-1899	Deventer	31-10-1941	M
301. Velleman, David	11- 4-1898	Groningen	31- 3-1944	A
302. Velleman-Meijer, Edith Esther	13- 6-1906		3- 9-1943	A
303. Velleman, Abraham Alexander	9-10-1936		3- 9-1943	A
304. Vles, Edi	17-10-1863		26- 1-1943	A
305. Vomberg Nathan zn., Salomon	28- 7-1889		28- 9-1942	A
306. Vomberg-Plaut, Johanna	28-11-1891	Wehrda (Kreis Hungeld (DI)	26-10-1942	A
307. Vomberg, Nathan	24- 1-1924		31- 3-1944	ME
308. Vomberg, Bertha	10- 3-1925		26-10-1942	A
309. Vomberg, Meier	3- 6-1926		31- 3-1944	ME
310. Vomberg, Juda Louis	5-10-1927		31- 3-1944	ME
311. de Vries, Philip	11- 1-1889	Eibergen	12-10-1942	A
312. de Vries-Mansfeldt, Gezina	16- 3-1887	Diepenheim	12-10-1942	A
313. Vromen Abraham zn., Gerson	20- 6-1885	Lochem	25-10-1944	A
314. Vromen-Schönthal, Hannchen	13-10-1885	Norden (DI)	25-10-1944	A
315. Vromen Gerson zn., Abraham	25-11-1917		23- 2-1945	Du
316. Vromen Abraham zn., Meijer	29-10-1872	Lochem		

	geboren	te	overleden
317. Vromen-Cohen, Veronica	2- 9-1881	Arnhem	
318. Vromen-Monnikendam, Bertha	29- 7-1880	Amsterdam	27-11-1942 A
319. Weyl-Schaap, Helena	5- 4-1886	Opsterland	
320. Weyl Michel zn., Simon	25- 7-1918		4- 9-1942 A
321. Weijer Meijer zn., Philip	11- 6-1907		30- 9-1942 A
322. Weijel-Kastan, Esther	11- 8-1907	Amsterdam	9- 7-1943 So
323. Weijel, Meijer	10-12-1933		9- 7-1943 So
324. Weijel, Sally Leo	11-10-1935		9- 7-1943 So
325. Weijel, Anneke Elisabeth	20-12-1938		9- 7-1943 So
326. Weijel Philip zn., Philip	3-10-1875		8- 4-1943 W
327. Weijel-Kellerman, Clara	29-10-1877	Arnhem	14- 3-1943 So
328. Weijel-Rubens, Elisabeth	10-11-1869		2- 7-1943 So
329. Weijel Philip zn., Abraham	17-12-1876		11-12-1942 A
330. Weijel-Veldman, Engel	23- 1-1883	Nijehaske	11-10-1944 A
331. Weijel Abr. zn., Philip	27- 3-1910	Duren (DI)	8- 3-1943 B
332. Weijel Abr. dr., Bina	13-12-1913	Nijmegen	27-11-1942 A
333. Weijel C. zn., Abraham	29- 4-1875		14- 5-1943 So
334. Weijel-Sternfeld, Leentje	29-12-1873		14- 5-1943 So
335. Weijel Abr. zn., Izak	3- 4-1904		24- 9-1943 A
336. Weijel Jozef zn., Levie (Louis)	21- 6-1881		27-11-1942 A
337. Weijel Jozef dr., Elske	30- 5-1877		27-11-1942 A
338. Weijel Jozef dr., Johanna	27- 9-1889		27-11-1942 A
339. Weijel Jozef zn., Abraham	18- 5-1884		27-11-1942 A
340. Weijel-ten Brink, Julia	11- 1-1893	Denekamp	27-11-1942 A
341. Weijel, Carolina	9- 6-1917		27-11-1942 A
342. Weijel, Adolphine Elske	7- 4-1923		31- 1-1943 A
343. Weijel Jozef zn., Jacob	14- 6-1870		27-11-1942 A
344. Weijel-Hanouer, Aaltje	24- 1-1869		27-11-1942 A
345. Weijel Jacob zn., Abraham	13- 2-1901		31- 1-1943 A
346. Weijel Jacob zn., Joseph	23- 9-1911		10- 2-1943 Sc
347. Weijel Jozef zn., Joseph Herman	19-12-1887		22-10-1942 A
348. Weijel-Meijers, Elisabeth	24- 2-1894	Doesburg	22-10-1942 A
349. Weijel, Joseph	8- 6-1930		22-10-1942 A
350. Weijel, Isaak	1- 2-1932		22-10-1942 A
351. Weijel, Carolina Johanna	20- 6-1936		22-10-1942 A
352. Windmuller B. zn., Herman	28- 3-1915	Hengelo (G)	26- 1-1943 A
353. Winter Levie zn., Adolph	6- 2-1916	Arnhem	1-11-1941 M
354. de Winter Salomon zn., Ferdinand	10- 6-1894		23- 7-1943 So
355. de Winter-Aptroot, Frederika Isadora	9- 5-1907	Londen (Paddington)	23- 7-1943 So
356. de Winter, Sally	26- 3-1929		23- 7-1943 So
357. de Winter, Jozef	24- 9-1932		23- 7-1943 So
358. de Winter Salomon zn., Emanuel	21- 6-1889		6- 9-1944 A
359. Wolf, Benjamin	25- 3-1870	Lith	1- 2-1943 A

	geboren	te	overleden	
360. Wolf-Koppel, Sara	31- 3-1886		1- 2-1943	A
361. Wolf, Herman	9-11-1912	Lith	30- 4-1943	A
362. Wolf, Jacob	24-10-1915		30- 4-1943	A
363. Wolf-Koppel, Bertha	13- 5-1874			
364. Wolf Izak dr., Marietje	26- 5-1909	Lith	24- 9-1943	A
365. Wolf, Ella	24-10-1895	Wisch		
366. Zeehandelaar-Noach, Dina	25- 3-1887			

Duitse vluchtelingen 8 september 1940 uit het kustgebied geëvacueerd naar Zutphen en weggevoerd:

367. Aaron, Siegfried	11- 1-1887	Velbert (DI)	18- 4-1945	Zs
368. Aaron-Weijel, Ida	13-11-1892	Julich (DI)	31- 3-1945	BB
369. Goldstein, Szymon	10- 8-1866	Wola Batorska (Oostenrijk-Hong.)	27-11-1942	A
370. Günzburger, Siegfried Israël	5-10-1885	Emmerdingen (DI)	7- 7-1944	A
371. Günzburger-Hess, Karolina Sara	10- 9-1899	Landau (DI)	28- 1-1945	ME
372. Günzburger, Irmgard Sara	26- 1-1924	Mannheim (DI)	28- 2-1945	ME
373. Spanier, Ernst	4- 5-1875	Paderborn (DI)	28- 5-1943	So

Burgerlijke Gemeente Brummen:

374. Meijers-Levie, Aaltje	27- 5-1889		14- 5-1943	So
375. Meijers, Aaron	22- 4-1917		26- 2-1945	Bu
376. Meijers, Abraham	30- 9-1915		9- 5-1945	ME
377. Meijers, Isaac	16- 6-1926		30-11-1943	Dor
378. Meijers, Johanna	16- 4-1910		30- 9-1944	ME
379. Meijers, Judith Mariana	13-12-1919		14- 5-1943	So
380. Meijers-van Esso, Lea	22- 3-1881		22- 5-1944	A
381. Meijers, Lion Izak	28- 6-1917		18- 1-1945	Gl
382. Meijers, Mariana	2-11-1923		14- 5-1943	So
383. Meijers, Mozes	9- 3-1891		14- 5-1943	So

Burgerlijke Gemeente Steenderen:

384. Aussen-Wolf, Emilie Heding	7- 3-1891	Duisburg (DI)		
385. Aussen Abr. zn., Helmut	29- 2-1924	Mülheim (DI)	7- 2-1945	Gr.R.
386. Aussen, Simon				

Burgerlijke Gemeente Voorst:

387. van Gelder Israël zn., Izaak	20- 3-1887	Zutphen	15-12-1942	O
388. van Gelder-Mozes, Marie	31-12-1897	Zutphen	15-12-1942	O
389. van Gelder, Israël	4- 9-1920	Zutphen	31- 3-1944	ME

Psychiatrische Inrichting "Het Groot Graffiel" te Warnsveld:

390. Cohen, Eva	2- 6-1894			
391. Cohen, Marianne	22-12-1880		16- 4-1943	So
392. Grünebaum, Charlotte	14-12-1889		16- 4-1943	So
393. Leffmann, Amalia	22- 4-1870		16- 4-1943	So
394. Lopez Diaz, Sara	23-12-1911			
395. Ludwig, Alexander	10- 9-1894			

	geboren	te	overleden
396. Markus, Samuel Abraham	14-12-1866		
397. Mendes da Costa, Rachel Anna	30- 3-1892		
398. Polak, Salomon	21- 3-1900		16- 4-1943 So
399. Weijel, Klaartje	26-12-1879		16- 4-1943 So
400. Leuw Mozes zn., Salomon David	7- 6-1935	Amsterdam	6-10-1944 A
401. Mainzer-Zilverberg, Sophia	13- 9-1853	Enschede	5- 3-1944 So

Bronnen:

Gedenkschrift joodse gemeente Zutphen.

Brieven uit het archief van de joodse gemeente.

Burg. Stand Zutphen.

Staatscourant vanaf 1949 (krachtens de wet van 2 juni 1949 worden daarin regelmatig de vermiste personen vermeld, waarvan men de overlijdensdata heeft gevonden).

BIJLAGE A

BEGRAVENEN OP DE JOODSE BEGRAAFPLAATS TE ZUTPHEN

wier graven niet meer te vinden zijn. Allen overleden te Zutphen.

De geboortedata zijn afgeleid uit de leeftijden, die in de overlijdensacten genoteerd staan.

<i>namen</i>	<i>geb. data en plaats</i>	<i>overl. data</i>	<i>echtgenoten en/of ouders</i>
Roosje uit Steenderen			
Abraham Dormits	1800 Vorden	5-11-1831	zn. v. Joseph Wolf en Judith Levi
Esther Levie	1761 Amsterdam	16-11-1831	geh. m. Liefman Hertz.
Salomon Roodschild Manuelszn.	1753 Dormits bij Neurenberg	19- 1-1832	geh. m. Eva de Jong
Levie Kransberg	1747 Kroonsberg	27- 2-1832	geh. 1: Eva Andries 2: Aaltjen Kransberg
Aaltje Kransberg	1759 Frankfort	31- 7-1834	geh. m. Levi Kransberg
Salomon de Jong	1735 Mannheim	13- 2-1835	geh. m. Elsken Alexander
Narhan Drukker Markuszn.	1758 Amsterdam	19- 4-1835	geh. m. Eva Salomon, zn. v. Markus en Krisje
Jacob Kets de Vries	1771 Steenderen	1- 5-1836	geh. m. Rebecca Hartog
Maria Cohen Samsondr.	1804 Oldenzaal	7- 8-1836	geh. m. Marcus van Gelder, dr. v. Samson Hartz Cohen en Sara Salomon
Duijfe Polak	1813 Groningen	16- 6-1837	geh. m. Abraham Jacob Kets de Vries, zn. v. Izak Abraham en Rachel Israël
Jacob Koppel	1760 Duitsland	4- 8-1837	geh. m. Breine Heymans
Rebecca Spier	1816 Zutphen	13- 8-1838	dr. v. Jacob Spier en Sibilla Noach Mendels
Israël van der Wijk	1807 Hoogeveen	10- 8-1839	geh. m. Miertje Hartog, zn. v. Hartog Antonie en Scheune Davids
Gerson Stibbe Gombertzsn.	1821 Zwolle	25- 3-1840	zn. v. Gombert Moses Stibbe en Sara Markus Polak
Mozes Stibbe Gombertzsn.	1811 Zwolle	25- 4-1840	idem
Levie Cohen Meyerzn.	1775 Amersfoort	25- 4-1840	geh. m. Kaatje Markus, zn. v. Meyer Cohen en Marianne Mozes
Salomon Polak	1754 Mainz	1- 7-1840	geh. m. Eva Cohen
Betje Machiel	1769 Amsterdam	12- 5-1847	geh. m. Salomon Simon Poel
Betje Kalf	1801 Kampen	8- 6-1847	geh. m. Salomon Abr. Gombrecht, dr. v. Nath. Kalf en Eva Meyer
Goldi Bendiks	1771 Bilderbeck	23-10-1847	geh. m. Levi Hamburg
Eva David Cohen	1763 Amsterdam	7-12-1847	geh. m. Salomon Polak
Hartog Gombrecht Salomonzn.	1831 Zutphen	10- 5-1850	zn. v. Salomon Abr. Gombrecht en Betje Kalf
Rachel Groenheim	1802 Doesburg	29- 6-1850	dr. v. Salomon Groenheim
Abraham Schaap Israëlzn.	1817 Anholt (Weert)	2-12-1850	zn. v. Israël Schaap en Judith Abraham
Hendrina Kets		18- 8-1853	geh. m. v. Meurs
Andries Philip Weymar	1768 Oosterwijk	13- 1-1853	geh. m. Judith Israël

BIJLAGE B

HET PRIESTERGESLACHT KOPPEL

Van dit cens zo belangrijke geslacht, als Priesters werkzaam in de joodse gemeente te Zutphen, volgt hier een fragment-genealogie. Op de grafzerken van deze familie komen de zegenende handen voor.

- I. *Jacob Koppel(s) (Cohen)*, geb. Duitsland omstr. 1760, slager, woonde aanv. te Vorden en kwam in 1811 te Zutphen, overl. ald. 4 aug. 1837, geh. met *Brenie* of *Breine Heymans*, geb. omstr. 1773, overl. Zutphen 11 mrt. 1814.
Kinderen (volgens acte van naamsaanneming 1811/1812):
 - a. Hyman Koppel, in 1811 oud 17 jaar.
 - b. Mictje Koppel, in 1811 oud 15 jaar, wonend te Deventer.
 - c. Salomon Koppel, geb. Vorden 7 sept. 1800, ongeh. overl. Zutphen 22 sept. 1874 (begr. Vak II rij 10 no. 8).
 - d. Hertz, volgt IIa.
 - e. Isaac, volgt IIb.
 - f. Koppel, volgt IIc.

- IIa. *Hertz of Hartog Koppel Cohen*, geb. Vorden omstr. 1805, slager en koopman, overl. Zutphen 20 mei 1857 (begr. Vak I rij 15 no. 8), geh. Zutphen 23 juni 1830 met *Lena Löwenstein*, geb. Beleecke (Pruisen) 1806, overl. Zutphen 28 mrt. 1894 (begr. Vak III rij 4 no. 4), dochter van Levi Liefman Löwenstein en Ertel Goldenberg.
Kinderen:
 - a. Levie Koppel, geb. Zutphen 13 sept. 1830, overl. ald. 29 mrt. 1909 (begr. Vak I rij 9 no. 7), geh. met Mictje Kool, geb. Amsterdam 25 juli 1837, overl. Zutphen 20 febr. 1909 (begr. Vak I rij 9 no. 6).
 - b. Aaltje Koppel, geb. Zutphen 1838, overl. ald. 22 juli 1848.
 - c. Jacob Koppel, geb. Zutphen 1841, overl. ald. 25 juli 1848.
 - d. Abraham Koppel, geb. Zutphen 4 aug. 1844, overl. ald. 1 dec. 1885 (begr. Vak I rij 17 no. 10).

- IIb. *Isaac Koppel*, geb. Vorden 10 jan. 1807, slager, overl. Zutphen 1 okt. 1879 (begr. Vak I rij 17 no. 1), geh. ald. 2 juni 1841 met *Hanna Levie Weyler*, geb. Winterswijk 6 mrt. 1811, overl. Zutphen 9 okt. 1892 (begr. Vak I rij 17 no. 18), dochter van Levie Weyler en Aaltje Cohen.
Kinderen:
 - a. Breina Koppel, geb. Zutphen 1830, overl. ald. 8 dec. 1832.
 - b. Jacob, volgt IIIa.
 - c. Betje Koppel, geb. Zutphen 1841, overl. ald. 12 aug. 1841.
 - d. Levie Koppel, geb. Zutphen 1844, overl. ald. 20 juli 1848.
 - e. Heyman Koppel, geb. Zutphen 23 sept. 1846, overl. ald. 24 aug. 1912 (begr. Vak I rij 10 no. 1), geh. met Elizabeth Hartog, geb. Tilburg 19 mrt. 1845, overl. Zutphen 1 okt. 1907 (begr. Vak I rij 6 no. 9).
 - f. Betje Koppel, geb. Zutphen 1849, overl. ald. 10 nov. 1851.
 - g. Abraham Koppel, geb. Zutphen 12 jan. 1852, overl. ald. 29 aug. 1933 (begr. Vak IV rij 12 no. 6), geh. met Carolina Anshel, geb. Schermsbeek (Duitsland) 2 nov. 1849, overl. Amsterdam 31 okt. 1936 (begr. Vak IV rij 12 no. 5), dochter van Abraham Anshel en Sophie Spiro.
 - h. Heintje Koppel, geb. Zutphen 7 juni 1854, overl. ald. 31 dec. 1913, ongeh. (begr. Vak I rij 12 no. 4).

- IIIa. *Jacob Koppel*, geb. Zutphen 9 okt. 1839, overl. ald. 23 dec. 1915 (begr. Vak I rij 8 no. 4), geh. met *Barendina de Bruin*, geb. Almelo 27 sept. 1850, overl. Zutphen 25 mrt. 1930 (begr. Vak I rij 8 no. 5).
Zoon: Henri, volgt IVa.

- IVa. *Henri Koppel*, geb. Zutphen 27 nov. 1889, overl. Mauthausen 17 juli 1942, geh. met *Billa Zeligman*, geb. Meerssen 9 sept. 1888, overl. Sobibor 11 juni 1943.
Zoon: *Jacob Koppel*, geb. Zutphen 9 juli 1922.
Dit hele gezin werd in 1943 door de Duitsers gedeporteerd. Zij keerden niet terug.
- IIc. *Koppel Koppel*, geb. Vorden juni 1809, koopman, overl. Zutphen 19 febr. 1897 (begr. Vak III rij 13 no. 1), geh. Zutphen 9 sept. 1840 met *Geertjen Weyel*, geb. Steenderen apr. 1812, overl. Zutphen 9 aug. 1884 (begr. Vak I rij 17 no. 9), dochter van *Philip Weyel* en *Klara Kets de Vries*.
Kinderen:
a. *Jacob*, volgt IIIf.
b. *Samuel*, volgt IIId.
c. *Breina Koppel*, geb. Zutphen 1843, overl. ald. 9 febr. 1845.
d. *Heyman Koppel*, geb. Zutphen 7 jan. 1846, ongeh. overl. ald. 23 febr. 1925 (begr. Vak III rij 8 no. 5).
- IIIf. *Jacob Koppel*, geb. Zutphen 10 febr. 1841, overl. ald. 10 mei 1913 (begr. Vak I rij 11 no. 2), geh. met *Josina Frijda*, geb. Veenendaal 11 juli 1851, overl. Zutphen 28 juni 1935 (begr. Vak I rij 11 no. 3).
Kinderen:
a. *Koppel*, volgt IVb.
b. *Levie Koppel*, geb. Zutphen 22 febr. 1879, overl. ald. 18 jan. 1880.
c. *Louis*, volgt IVc.
- IVb. *Koppel Hartog Koppel*, geb. Apeldoorn 5 juli 1877, overl. Auschwitz 27 nov. 1942, geh. I *Selma Levy*, geb. Kröpelin (Dld) 15 juni 1886, overl. Zutphen 21 sept. 1920, geh. II *Johanna Hymans*, geb. Bergh 15 juni 1890, overl. Auschwitz 27 nov. 1942.
Kinderen:
a. *Levenloze zoon*, 18 aug. 1913.
b. *Sibilla Koppel*, geb. Zutphen 10 febr. 1923.
c. *Josina Frederika Koppel*, geb. Zutphen 2 mei 1929, overl. Auschwitz 27 nov. 1942.
Ook dit gezin werd door de Duitsers weggevoerd om nimmer terug te keren.
- IVc. *Louis Koppel*, geb. Zutphen 21 mei 1888, geh. met *Betsy Hendrina Meyers*, geb. Zutphen 24 mrt. 1895.
Kinderen:
a. *Jacob Koppel*, geb. Zutphen 18 juli 1921.
b. *Martijn Koppel*, geb. Zutphen 20 sept. 1924.
Behalve de zoon Jacob kwam dit gezin eveneens om in de Tweede Wereldoorlog.
- IIId. *Samuel Koppel*, geb. Zutphen 5 mei 1842, overl. ald. 14 apr. 1908 (begr. Vak I rij 6 no. 11), geh. met *Leentje Frijda*, geb. Veenendaal 14 dec. 1844, overl. Zutphen 13 dec. 1930 (begr. Vak I rij 6 no. 12).
Kinderen:
a. *Salomon Koppel*, geb. Zutphen 14 nov. 1874, overl. ald. 22 nov. 1934 (begr. Vak IV rij 13 no. 4), geh. met *Beela Englander*.
b. *Louis Koppel*, geb. Zutphen 27 juli 1876, *gedeporteerd*, overl. Mauthausen 9 nov. 1942.
c. *Isabella Koppel*, geb. Zutphen 4 jan. 1882, *gedeporteerd*.
d. *Koppel Koppel*, geb. Zutphen 3 sept. 1883, overl. ald. 26 sept. 1883.
e. *Hartog Koppel*, geb. Zutphen 7 okt. 1885, overl. ald. 11 aug. 1886.
f. *Josephine Koppel*, geb. Zutphen 22 juni 1887, overl. ald. 22 aug. 1887.
g. *Clara Koppel*, geb. Zutphen 28 juli 1888, *gedeporteerd*, overl. Sobibor 28 mei 1943.

BIJLAGE C
VOORZITTERS

- 1805: *Asser Levi* (sinds 1811) *Prins*.
1806: *Jacob Joseph de Haas*; hij was nog Parnas in 1814. Wegens het ontbreken van gegevens bestaat de mogelijkheid, dat er een hiaat is tot omstreeks 1866. Aan-
gezien De Haas in 1837 overleed kan deze tot dan Parnas geweest zijn, zeker is
dit niet.
1866: *Abraham Jacob Fortuin*; het tijdstip van zijn benoeming is niet bekend. Dit zal
wel voor 1866 geweest zijn.
1876: *Bernardus Fortuin*.
1897: *Jozef Levi Spier*.
1916: *Abraham Vromen*
1934: *L. J. Spier*.
1945: *I. Elzas*.
1950: *A. M. Krukziener*.
1960: *M. Groen* tot heden.

BIJLAGE D
GODSDIENSTONDERWIJZERS

- 1820: *Salomon Levij Sneijer*; schoolonderwijzer, overl. Zutphen 12 nov. 1838, oud 95 jr.
1840: *Salomon Abraham Gombrecht*; ook hier het gemis aan gegevens waardoor het juiste tijdstip van benoeming niet valt na te gaan.
1866: *David Klein*.
1876: *B. Frank*.
1909: *L. D. Staal*.
1919: *J. Cohen*.
1925: *B. E. de Metz*.
1946: *A. Vomberg*.
1949: *dhr. Boas*.
1950: *M. Gobes en D. Goudsmit*.
1957: *L. v. Essen*.
1959: *Mej. M. Laufer en Mej. G. Laufer*.
1960: *L. S. Israels*.
= 1968-1973: *dhr. Seijffers*.

Voor nadere bijzonderheden raadplege men hoofdstuk 12.

BIJLAGE E

REGISTER OP DE JOODSE INGEZETENEN d.d. 1 JANUARI 1840

Officieel heet bovengenoemd Register, dat aanwezig is in het gemeentearchief van Zutphen, Register op de ingezetenen van 1-1-1840. Het woord joodse is door mij bijgevoegd, omdat ik uitsluitend de joodse bewoners van Zutphen uit dat register heb genoteerd (Arch. Zutphen no. 886). De reden daarvan is, dat er in het archief van de Nederlands Israëlitische Gemeente te Zutphen een hiaat is van 1815 tot 1865. Uit dit register krijgt men een volledig overzicht van het aantal joden te Zutphen in 1840, hun familienamen, de grootte van hun gezinnen, de beroepen van de hoofden van de gezinnen en de straten, waarin zij woonden. Het blijkt, dat inderdaad in de *Barlbeze* de meeste joden woonden, nl. 57, daarna volgt *Polsbroek* met 40 joden. Het kleinste aantal woonde in de *Molenbeek*: nl. 3. Het meest voorkomende beroep is dat van koopman: 22, daarna volgen de slagers: 12. Het naerna volgende schema spreekt verder voor zichzelf.

<i>straat</i>	<i>naam</i>	<i>aantal</i>	<i>beroep</i>	<i>straattotaal</i>
Oudewant	Hartog	9	logementhouder	16
	Snatager	7	broodbakker	
Beukestraat	Schaap	5	koopman	17
	Fortuin	6	koopman	
	Franken	6	bankhouder ¹	
Korte Beukestraat	Frankfort	9	uitdrager	11
	Marcus	2	uitdrager	
Markt	Stokvis	4	koopman	6
	Polak	2		
Apensterd	Vredenburg	5		11
	Weyel	6		
Broerkerkstraat	Kets de Vries	4	koopman	4
Heukersstraatje	Polak	5	koopman	5
Molenbeek	Beer	3	slager	3
Waterstraat	Hamburg	8	koopman	16
	Koetser	8	stoffenverver	
Bornhovestraat	Zekel	8	inlands kramer	9
	Schaeffer	1	zadelmaker	
Laarstraat	Franken	1	koopman	28
	Spier	11	vleeshouwer	
	Panhuis	3	bakker	
	Spier	5	uitdrager	
	Bos	8		

Transporteren 126

<i>straat</i>	<i>naam</i>	<i>aantal</i>	<i>beroep</i>	<i>straattotaal</i>
				Transport 126
Hospitaalstraat	Spanjaard	8		
	van Gelder	4		
	Deutschman	3	koopman	
	Schaap	4	slager	
	Dormits	7		26
Polsbroek	Lou	3	koopman	
	de Winter	6	slager	
	Walewijk	11		
	Vreedenburg	2	winkelier	
	Vink	5		
	Levie	8	koopman	
	Koffy	5	koopman	40 ²
Lieveheersteeg	van Wien	3	inlands kramer	
	Walewijk	5	inlands kramer	
	Henoch	6	inlands kramer	
	Schoonhoed	6	herbergier	
	Moses	8	koopman	
	Dormits	2	koopman	30
de Groenesteeg	Vles	9	koopman	
	Salomon	9	koopman	18
Hoogestraatje	Menko	1	koopman	
	Koppel	6	slager	
	Drukker	1		8
Melatensteeg	Jacobs	2	koopman	
	Koppel	3	koopman	5
Barlheze	de Winter	10	uitdrager	
	Vles	7	koopman	
	Gombrecht	2	slager	
	de Jong	4		
	Cohen	9		
	Weyel	2	slager	
	Gombrecht	7	onderwijzer	
	Hamburg	3		
	Stibbe	9	voorzanger	
	de Wolf	4	slager	57
Nieuwstad	Stokvis	10	steendrukker	
	Hanouer	9	koopman	19
Beekstraat	van Meurs	4	slager	
	de Vries	4		
	Wymar	5	koopman	

straat	naam	aantal	beroep	straattotaal
				Transport 347
Dieserstraat	van Gelder	5	slager	
	Zwabink	2		7
Turfstraat	Cohen	4	zaakwaarnemer	
	van Duren	9	zilvermid	
	Markus	5	slager	18
Korte Hofstraat	van Gelder	7	slager	7
Rijkenhagen	Barnsteyn	3		
	Hanouer	5	slager	
	Levie	12	koopman	
	Schweiger	7		27
In garnisoen	Rienks	1	dragonder	1
				Totaal 402

Ook Zutphen had haar bank van lening. Deze was sedert 1674 (Raadres. 5 december 1674) gevestigd in de Lombard. Deze was gelegen in de Lombardsteeg en het voorhuis lag aan de Beukerstraat, alwaar de bankhouder woonde. Eerst in 1836 kwam de Bank van Lening in joodse handen. De koper was *Joseph Abraham Franken*, bankhouder van 1836-1841. Zijn zoon volgde hem als zodanig op in 1842. Dit was *Mozes Joseph Franken* bankhouder van 1842-1853. Vader en zoon vertrokken in 1854 naar Amsterdam. De Bank van Lening werd weer aan een jood verkocht, te weten aan *Aron Jacob Vorst*. De "lommert" aan de Beukerstraat werd opgeheven en de nieuwe eigenaar vestigde zich op het Kerkhof. Tot zijn dood op 21 juni 1875 was hij bankhouder.

In de Polsbroek vestigde zich in 1892 *Leopold Lewkowitz*, schoenmaker, afkomstig uit Berlijn, en zijn vrouw *Johanna Bachara*. Uit dit huwelijk werd op 20 september 1892 te Zutphen hun zoon Joseph geboren. Reeds in 1898 vertrok dit gezin met onbekende bestemming. Joseph vergat zijn geboorteplaats niet. Sinds enige jaren zendt of brengt hij boeken, die hij over het Jiddisch schrijft, van uit de Verenigde Staten, naar zijn geboorteplaats Zutphen. Zijn naam is verengelt tot *Joseph Leftwich*.

Bijlage F

WOORDENLIJST

Aweliemrol	= rol met namen van de treurenden
Bar-witswah/Bat-mitswah	= zoon/dochter der wet
Biema, Bimah (Bama)	= verhoging in de synagoge
Chazzan	= voorganger, voorzanger
Cheder	= kamer waar godsdienstlessen gegeven worden
Chiuwim	= leden met voorrang
Cohen	= lid van het Priestergeslacht, afstammeling van Aaron
Cohaniemkan en schaal	= kan waarmee de helper (levier) van de priester water over diens handen giet en dat wordt opgevangen in de schaal
Esrog/etrogdoos	= doos met citrusvrucht, paradijsappel
Jad	= aanwijzer in de vorm van een hand in de tora
Jom Kippur	= Grote Verzoendag
Jizkour	= herdenkingsgebed
Kaschruth	= het geheel van de rituele voorschriften (m.b.t. voeding)
Loelaf	= tak van de dadelpalm
Mappous en Matleisous	= dargene wat de torarol bijeenhoudt en wat er om heen zit
Matnes Jad	= laatste dag van de drie feesten
Matzoth	= ongezuurde koeken
Megillah Esther	= boek Esther, gelezen op Poerimfeest
Meislem gedoulion	= voorname doden
Metaheirhuis	= huis op de begraafplaats waar bij de begrafenis de ceremoniën verricht worden
Mikwe	= ritueel bad
Megillah Esther—Minjan	= groep van 10 mannelijke personen van minstens 13 jaar
Mitsworth (mitswous)	= uitdelen van de erefuncties
Mitswousbord	= bord waarop de erefuncties vermeld staan
Mohel	= besnijder
Parnas, panassijn	= voorzitter van het kerkbestuur
Parouches	= voorhangsel
Pesach	= paasfeest
Purimfeest	= feest ter herinnering aan de redding van de joden in het Perzische rijk (Esther)
Rabbijn	= leraar
Rosh Hashanah	= joods nieuwjaar
Schougeit, sjoget	= ritueel slachter
Seder	= paasmaaltijd
Sifra Tora (Sefer Tora)	= Heilige wetsrol
Sjammes	= koster, dienaar; ook aansteker van de chanoeka-menorah, de achtarmige kandelaar, die herinnert aan de vernieuwing of herinwijding van de tempel (165 v.chr.)
Sjema Jisraeel	= Hoor Israël! (Deut. 6 : 4)
Sjofar	= ramshoorn, bazuin
Tallit	= gebedsmantel
Tefillien	= gebedsriemen
Tefilloh Ngawoudas Jisroeil	= gebedenboek voor de eredienst van Israël
Thora, tora	= pentateuch, vijf boeken van Mozes

Bronnen:

H. Beem, Resten van een taal (Van Gorcum, Assen, 1975).

Dr. J. Soetendorp, Symboliek der Joodse Religie (De Haan, Hilversum, 1966).

